

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER TEMEL ALANINDA
AKADEMİK ÇALIŞMALAR - V
2023 / 5

Editör: Prof. Dr. Ayşen SİNA

ARTİKEL AKADEMİ: 296

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - V (2023/5)

Editör: Prof. Dr. Ayşen Sina

ISBN 978-625-8088-86-1

Birinci Basım: Eylül - 2023

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.

Gümüşsuyu, İnönü Caddesi & Beytül Malcı Sokak 23/A,

34427 Beyoğlu/İstanbul

Matbaa Sertifika No: 47334

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2023

Akademik etik kurallara

bağlı kalmamak üzere yapılacak olan alıntılar ve tanıtım amacıyla yapılacak olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı, kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.

Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul

Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708

mail: info@artikelakademi.com

www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARI BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - V 2023 / 5

Editör: Prof. Dr. Ayşen SİNA

YAZARLAR*

Abduselami SARIGÜL

Ali SAKLAN

Ayla AVCI

Cumali BAYLU

Erdinç KALAYCI

Filiz ER

Hüseyin BATMAN

Hüseyin ERCAN

İkram ALPSOY

Meri TAKSİ DEVECİYAN

Pelin HAYTA

Zeki ÇETİN

Zuhal AYHAN

Veli DUYAN

Zafer AKYÜZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
1. BÖLÜM	
SOSYOLOJİK AÇIDAN ULUSLARARASI BİR ÇATIŞMA NOKTASI OLARAK ORTADOĞU	9
-Abduselami SARIGÜL	
2. BÖLÜM	
TÜRK VERGİ HUKUKUNDA TERKİNİN	
TÜRK BORÇLAR KANUNUNDAKİ İBRA (132. MAD.)	
MÜESSESESİ YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ	25
- Ali SAKLAN (İç Denetçi)	
3. BÖLÜM	
ŞİRKETLERDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARINA BİR BAKIŞ	39
- Ayla AVCI	
4. BÖLÜM	
SOSYAL ALIŞVERİŞ KURAMININ TOPLUMSAL CİNSİYET	
PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ: TERAPÖTİK SÜRECE	
YANSIMASI	51
- Erdiñ KALAYCI & Filiz ER & Veli DUYAN	
5. BÖLÜM	
TÜRKİYE'DE SOKAK ÇOCUKLARI SORUNU:	
DİYARBAKIR (1997) ve Gaziantep (1998) ARAŞTIRMALARI	71
- Hüseyin BATMAN	
6. BÖLÜM	
SAĞLIK POLİTİKALARI VE BÜTÇE İLİŞKİSİ	89
- Hüseyin ERCAN	

7. BÖLÜM

SURİYE’DE İÇ SAVAŞTA YAŞANAN ACILARIN ABD MEDYASINDA ELE ALINIŞ BİÇİMİ: CNN ÖRNEĞİNDE113

- İkram ALPSOY

8. BÖLÜM

KUANTUM LİDERLİK.....127

- Meri TAKSİ DEVECİYAN

9. BÖLÜM

GAZETE BASIM TEKNOLOJİSİNİN KRONOLOJİK TARİHİ141

- Pelin HAYTA

10. BÖLÜM

AİLE ŞİRKETLERİNİN ULUSLARARASILAŞMASI - KÜRESELLEŞMESİ SÜRECİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR İŞ MÜKEMMELİYETÇİLİĞİ MODELİNİN İNCELENMESİ163

- Zeki ÇETİN

11. BÖLÜM

YAŞLI YOKSULLUĞUNDA DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE GENEL DURUM VE UYGULANAN POLİTİKALAR.....181

- Zuhâl AYHAN

12. BÖLÜM

ARAP DİLİ BELAGATINDA SÖZDİZİMİ/NAZİM SANATI199

(Ortaya Çıkışı ve Hicri V. Asra Kadar Gelişimi)

- Cumali BAYLU

13. BÖLÜM

SELÇUKLU ANADOLU’SUNDA YAŞAYAN ÂLİMLERDEN ALİ B. FADDÂL el-KAYREVÂNÎ’NİN HAYATI, NAHİV İLMİNE DAİR ESERLERİ VE BAZI GÖRÜŞLERİ.....217

- Zafer AKYÜZ

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler, insan toplumlarının karmaşıklığını, tarihi ve çağımızın dinamiklerini anlamaya yönelik bir araştırma alanı olarak, her geçen gün daha da önem kazanmaktadır. Bu kitap, geniş bir yelpazedeki sosyal bilimler konularını ele alarak araştırmacıları, bu ilginç ve etkileyici alanın derinliklerine götürmeyi hedefliyor.

Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar-V (2023/5) adlı bu kitap, sosyal bilimlerin farklı alt disiplinlerini bir araya getirerek, uluslararası ticaretten vergi hukukuna, yapay zekanın etki alanlarından edebiyata kadar uzanan bir yelpazedeki araştırmaları içermektedir.

Kitapta, sosyolojik açıdan Ortadoğu'nun uluslararası çatışma alanı olarak ifadesi; Türk vergi hukukunda terkin rejimi, Türk Borçlar Kanunu'ndaki ibra müessesesiyle karşılaştırmalı bir inceleme; yapay zeka uygulamalarının iş dünyasındaki rolü, sosyal ve etik perspektifleri; sosyal alışveriş kuramını toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alarak, terapötik kesintilerin nasıl yansıdığı; askerliği, sosyal bilimlerin farklı disiplinleri arasında kesişimler açısından analizi; Türkiye'deki sokak çocuklarının sorununun Diyarbakır ve Gaziantep örnekleri üzerinden incelenmesi; sağlık politikalarının bütçeyle olan ilişkisi; ABD medyasının Suriye iç savaşını ele alma biçiminin CNN örneği üzerinden incelenmesi; liderlik kavramının kuantum perspektifinden tartışılması; gazete basım teknolojisinin kronolojik gelişimi; aile şirketlerinin küreselleşme süreci ve iş mükemmeliyetçiliğinin incelenmesi; dünya genelinde yaşlıların zayıflığı ve Türkiye'deki politikaların değerlendirilmesi; Arap dilinde sözdizimi ve nazım sanatının tarihçesi ve dönemin önemli alimlerinden biri olan Ali b. Faddâl el-Kayrevânî incelenmektedir.

Bu kitap, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden konunun uzmanı akademisyenlerin bir araya gelerek, alan çalışmaları yapanlar için kaynak ve ilham olması dileği ile tasarlanmıştır. Her bir bölüm, ilginç ve önemli bilgileri ele alırken, araştırmacılara da farklı perspektifler sunuyor.

Sosyal Bilimler alanında önemli konulara değinen çalışmaların yer aldığı *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik alışmalar - V(2023/4)* adlı bu kitapta yer alan bölümler, uluslararası bir yayınevi olan Artikel Akademi'ye sunulan çalışmalar arasından bilim ve yayın kurulu tarafından seçilerek ve hakem değerdendirmesine tabi tutularak yayınlanmıştır.

Kitabın oluşmasında katkıda bulunan tüm yazarlara teşekkür ediyor, sosyal bilimlerin zengin dünyasının daha iyi anlaşılması ve genişlemesini isteyen herkes için faydalı olmasını temenni ediyorum.

- Prof. Dr. Ayşen SİNA

1. BÖLÜM

SOSYOLOJİK AÇIDAN ULUSLARARASI BİR ÇATIŞMA NOKTASI OLARAK ORTADOĞU

Dr. Öğr. Üyesi Abduselami SARIGÜL
*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sağlık Hizmetleri
Meslek Yüksek Okulu Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü*
ORCID ID: 0000-0002-1272-5274
selamisarigul@hotmail.com
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8338935>

ÖZET

Batılı ülkeler ulus devletin keskin sınırları ve çatışmacı doğasını sebep göstererek, güvenlik amaçlı olası bir savaş tehdidini ortadan kaldırmak için Avrupa Topluluğu ya da Avrupa Birliği gibi bütünleşme projeleri ile bir araya getirilmektedir. Ortadoğu ülkeleri ise milliyetçilik, din ve mezhep gibi çatışma noktaları üzerinden kışkırtılmakta ve daha çok parçaya ayırma konusunda özel stratejiler ve planlar yapılmaktadır. Büyük devletler tarafından bölgeye özgürlük, demokrasi ve eşitlik getirmek amacıyla çeşitli bölgesel planlar hazırlanmakta diğer ülkelerden de taraftar toplanarak yapılan planlar uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu planlardan birisi Büyük Ortadoğu projesidir. Bu projeye dair uygulamaya bakıldığında bölgeye barış yerine yeni kaoslar, iç savaşlar, parçalanmalar ve sefaletler getirdiği yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Bilindiği üzere Ortadoğu kadim bir topraktır bu topraklara hükmetmek dünya enerji piyasasını yönet-

mek dolaylı olarak dünya siyaseti ve ekonomisinde söz sahibi olmak demektir. Ancak Ortadoğu bunlarla sınırlı değildir. Bölgenin birçok din için kutsal sayılan toprakları içinde barındırması bölgenin jeopolitik konumu ve petrol rezervlerini içinde bulunduran özelliklerinin yanında dini olarak da önemli bir konumunun olduğunu göstermekte bu da bölgeyi bir kez daha değerli kılmaktadır. Dünyada artan nüfus ve ülkelerinin kendilerine kaynak arayışları büyük devletleri Ortadoğu da toplamakta. Bölge üzerinde çoklu, karmaşık ve çok yönlü müdahaleler, ilişkileri ve sorunları iyice grift hale getirmektedir. Dolaylı olarak bölge ülkeleri hiçbir zaman kendi haline bırakılmamış, sürekli güçlü devletlerin dini, siyasi, ekonomik ve askeri müdahalelerine maruz kalmış bölgede diğer alanların yanında çeşitli sosyolojik çatışma noktaları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada konuyla ilgili olarak Ortadoğu da yaşanan bu çoklu müdahalelerin sosyolojik yönden hangi çatışma notları oluşturduğu ve desteklediği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kavramlar: Sosyolojik, Çatışma Noktaları, Ortadoğu.

GİRİŞ

Ortadoğu, mekânsal olarak sınırları tam belli olmayan, neresi olduğu konusu üzerinde farklı bakış açılarının olduğu bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan Ortadoğu kavramının hangi ülkeleri kapsadığı da bir tartışma konusu ve ön kabulüyle çalışma değerlendirilecektir. Mekânsal olarak geniş anlamda Kuzey Afrika'da yer alan ülkeleri ve Afganistan ve Pakistan'ı içine alan yirminin üzerinde ülkeyi kapsayan alanın Ortadoğu olduğu görüşü savunulmaktadır. Dar anlamda ise Arap Yarımadası'nı kapsadığı görüşü savunulmaktadır. Ortadoğu'nun Dünya üzerindeki konumunu tasvir etmek gerekirse; Avrupa'ya göre daha doğuda olan, Asya'nın ise batısında kalan ve Afrika'nın kuzeyinde yer alan bölge olarak ifade edilebilir. (Deniz,2012; Dursun, 2005; İpekyolu, 2011). Bu genel bakış açılarından yalnız biridir. Ortadoğu; Coğrafi bir bölge olmasıyla birlikte geçmişten günümüze önemli bir siyasi birikimi de içinde barındırmaktadır. Bölgenin ilk olarak Ortadoğu olarak isimlendirilmesi 1902'de Amerikalı tarihçi ve strateji uzmanı olan Alfred Thayer Mahan'ın Arabistan ve Hindistan'ın aralarındaki bölgeyi Ortadoğu olarak kavramsallaştırmasıyla ortaya çıkmıştır. Mahan yaşadığı dönemde Basra Körfezi'nin stratejik konumu ve bu topraklarda Rusların, İngilizlerin ve Almanların üstün gelme gayret-

lerini anlatmıştır. Mahan'a göre Ortadoğu isimlendirmesi Süveyş kanalından Singapur'a giden deniz yolunun belirli kısmını içine alan ancak sınırları net olmayan yeri ifade etmektedir. Mahan'ın bu kullanımı günden güne yayılmış ve tüm Dünya'da bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Buna ek olarak Mahan'ın o zaman çizdiği Ortadoğu haritası dışında kalsa da Türkiye ve Mısır'ı da Ortadoğu'da etkin durumları yönünden bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Siyasi rolleri açısından bakıldığında Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkileri ve yakınlığı, coğrafi açıdan ise Mısır'ın Afrika'da bulunması bu iki ülkeyi Ortadoğu kavramsallaştırmasının içinde değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Ortadoğu sınırları sadece günümüzde değil geçmişte de ilgi çekici olmuştur. Hatta başka bir açıdan bakacak olursak Kur'an-ı Kerim'de de bu bölgenin dikkatleri üzerine çektiği görülür. Peygamberlerin bu coğrafyada olması ilgi çekicidir. Buradan da anlaşılacağı gibi Ortadoğu insanlık için her dönemde çok önemli bir merkez olmuştur (Acar, 1999; İpekyolu, 2011). Ortadoğu'nun genel özelliklerine bakıldığında; petrol ve yer altı kaynakları açısından zengin olması bunun yanında verimli tarım topraklarının bulunması, dünyada azalan su kaynaklarına rağmen burada temiz su kaynakları ve akarsuların yer alması bugünlerde çok söylenen gıda ve enerji krizi noktalarında da bölgeyi cazip hale getirmektedir. Bunlar dışında da bölgeyi cazip kılan çeşitli tarihi ve kültürel nedenler vardır. Özellikle bölgenin stratejik konumu bu nedenler arasında gösterilebilir. Bütün bu nedenlerden dolayı bölge bir cazibe merkezi halini almış ve bölgedeki kaynaklar birçok ülkenin bölge üzerinde planlar yapmasını sağlamıştır.

Edward Said Oryantalizm isimli kitabında Ortadoğu'ya dair şunları söylemekte; Ortadoğu isimlendirmesi tarafsız ve realitesi olmayan, Avrupalı ülkelerin kendilerini merkeze alarak öteki ülkeleri çevrede konumlandırmasına yarayan bir kavram olarak tanımlamıştır (Sait, 2013). Uzak doğu ise Avrupa'da coğrafi keşifler zamanında Malezya, Japonya, Çin gibi ülkelere verilen isimdir. XV. Yüzyılda Portekizliler ticaret yapmak amacıyla Uzak Doğuyla aralarında ilişkileri geliştirmiştir. O dönemde Avrupa ülkeleri ve Uzak Doğuyla mesafeli olan Akdeniz bölgesinde uzanan sahil kesimi için Yakın Doğu adı verilmiştir. Ayrıca 1453 den sonra Yakın Doğu, Avrupa'da, Uzak Doğu ile Batı ülkeleri arasındaki kısmı ve genel olarak Osmanlı tarafından idare edilen toprakları anlatmak için kullanılmıştır (Acar, 1999).

Batı toplumunun teknolojik anlamda ileri olması ve modern bilimin ana üreticisi konumunda olmasından dolayı bilimsel tanımlar ve tasniflerin Batı bilim-

sel literatürüne göre yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Batı kaynaklarının kavramları kendi stratejik planlarına göre kullandığı söylenebilir. Örneğin ülkeler için kullanılan; geri kalmış, az gelişmiş, gelişmiş, gelişmekte olan gibi kavramlar bu tasnifleri göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Batılı devletlerin değişen hegemonya biçimleriyle birlikte literatürde Yakın Doğu gibi gereksiz olarak görülen kavramların kullanımı da ortadan kalkarak yerine Ortadoğu kavramının ikame edildiğini ifade edilebilir (Acar, 1999; İpekyolu, 2011).

Tarihi olarak Ortadoğu mefhumu Mahan'la birlikte başlamış olmakla beraber bölgede İngilizlerin de ciddi menfaatlerinin olduğu söylenebilir. Ortadoğu'nun içine aldığı bölge, İran, Mısır ve Türkiye'yi içine almaktadır. Bununla birlikte Mısır, İran ve Türkiye'nin arasında bulunan bölgelerde Ortadoğu olarak tanımlanabilir. Ortadoğu aslında bir coğrafya olmasından öte siyasi yönü güçlü olan bir coğrafyadır. Bunun için bölgedeki ülkeler iç işlerinde dahi çoğu zaman kendi başına bırakılmamış sürekli müdahalelere maruz kalmıştır. Bu üç ülke dışında ancak yine Müslüman olan ülkelere Afganistan, Somali, Kuzey Afrika ve Sudan da Ortadoğu olarak anılmaktadır. Bilim camiasında üzerinde uzlaşılan tanıma bakıldığı zaman Arap halklarını içeren devletlerle birlikte İran, İsrail ve Türkiye'nin içinde yer alan bölge olarak tanımlanmaktadır (İpekyolu, 2011; Sander, 1998). Yukarıda belirtilen Ortadoğu tanımlarına rağmen Ortadoğu etki ve ilgi alanlarına göre ikiye ayrılabilir. Etki alanına dâhil olarak İsrail, Arabistan ülkeleri ve Türkiye'yi alabiliriz. Bu ülkeler bölgedeki siyasi ve askeri hareketliliğin tam ortasında yer alan olaylardan en çok etkilenen ve gidişatın seyrini etkileyen ülkelerdir. İlgi alanına ise İran ve Mısır'ı alabiliriz. Bu ülkeler de uyguladıkları dış politikalarla bölgede söz sahibi olan ülkelerdir (İpekyolu, 2011).

Sonuç olarak bakıldığında Ortadoğu kavramı aslında siyasal bir kavramdır. Çoğunlukla Arap, Fars, Türk, Kürt ve Çerkez gibi etnik unsurları ve dinsel açıdan İslamiyet'in hangi mezhebinden olduğu fak etmeden Müslüman halkların yaşamlarını sürdürdükleri bölgeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tanım bağlamında bölgeye bakıldığında tanım dışında kalan tek ülkenin İsrail olduğu görülmektedir. Bölgede Müslüman olmayanların varlığının Müslümanlar olanlardan daha önce olduğu bilinmekte ancak buna rağmen bu grupların Ortadoğu kavramının içine yer almadığı sanki Avrupa ülkelerinin devamı gibi bir algı içinde oldukları söylenebilir. (İpekyolu, 2011; Kurşun, 2014; Yakışan, 2015).

1. SOSYOLOJİK VE STRATEJİK YÖNDEN ORTADOĞU

Ortadoğu bulunduğu konum itibariyle doğu ve batının birleştiği önemli bir geçiş güzergâhıdır. Bu konumu dolayısıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır yani Ortadoğu birçok kültürün harmanlandığı bir bölgedir. Geçmişten günümüze en önemli bölgelerden olan Ortadoğu sanayi devrimiyle gerilemiş, petrolün bulunmasıyla tekrar eski önemine kavuşmuştur. Bu nedenlerden de anlaşılacağı gibi dünya güçlerinin Ortadoğu'ya hükmetmek istemeleri çok anlaşılır bir durum olarak görülmektedir. Ortadoğu'nun insanlığın yaşadığı ilk yer olması, kadim tarihi o bölgeyi insanlık tarihi açısından da değerli kılmaktadır. Ardından bölgede büyük medeniyetler kurulmuş, bölge medeniyetler beşiği haline gelmiştir. Birçok medeniyetin bu bölgede kurulması da yine bölgenin öneminden kaynaklanmaktadır. Ortadoğu'nun ticari olarak çok değerli olmasına karşın bölgeye sahip olmaya çalışan devletler sürekli birbirleriyle mücadele içinde olmuşlardır. Haliyle her gelen kuşak bir sonrakine yenik düşene kadar kendi egemenliğini sürdürmüştür. Günümüzde de durum bundan ibarettir. Geçmişten günümüze önemini koruyan bu bölge hala bazı sömürgeci devletlerin odağındadır (Altunışık, 2011; Bahtiyar, 2021; İpekyolu, 2011; Yılmaz, 2016)

Ortadoğu siyasi ve ticari öneminin dışında dini açıdan da büyük önem arz etmektedir. Üç büyük dinin doğduğu bu nedenle de üç dinde de kutsal sayılan bir bölgedir Ortadoğu. Bu dinler Müslümanlık, Hristiyanlık ve Museviliktir. Müslümanlar toplumlar için Kudüs, Medine ve Mekke kutsaldır. Musevilere bakıldığında Filistin mübarek bir şehir olarak değerlendirilmekte; Hristiyanlar içinde Kudüs kutsal kabul edilmektedir (Dursun, 2019; Öztürkler, 2009).

Ortadoğu'nun tarihini ve tarihi süreçlerini oluşturan dönemler incelendiğinde bazı hususlar dikkat çekmektedir. Önemli unsulardan bir tanesi hatta belirleyici olan dindir. Dini yönden Ortadoğu değerlendirildiğinde ilk tek tanrılı olup hala varlığını devam ettiren din Yahudiliktir. Bugünde hala Yahudilik Ortadoğu üzerinde etkili olan önemli unsurlardan biridir. Bölgede Yahudilikten sonra Mitlatla birlikte Hristiyanlık rol oynamıştır (Dursun, 2019; Öztürkler, 2009; İpekyolu, 2011).

Bölgenin tarihine bakıldığında Hristiyanlık Roma tarafından kabul edilmiş ve resmi din olarak Ortadoğu'yu özellikle siyasi yönden ciddi derecede etkilemiştir. Fakat Hristiyanlık Ortadoğu'da çok fazla yayılmamıştır. Mesela o dönemde İranlılar ateşe tapmakta ve Mecusilik o yörede çok yaygındır. Aynı zamanda Sudi Arabistan ise putperestliğin etkisi altındadır. İslamiyet diğerlerinden daha sonra bölgeye gelmesine rağmen en etkili dindir. Yukarıda da açıklandığı gibi Ortadoğu İslam dini ile adeta bütünleşmiştir. Putperest Arap toplumunda ortaya çıkan İslam dini tüm bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Bu açıdan İslam evrensel bir din olmasına rağmen Ortadoğulunun inancı olarak son derece önemli olduğu söylenebilir (Öztürkler, 2009).

Ortadoğu yukarıda saydığımız özelliklerinden dolayı dünyada söz sahibi olmak isteyen ya da gücünü kaybetmek istemeyen devletler için hep kontrol altında tutulmak istenen bir bölge olmuştur. Günümüzde ve yakın tarihte Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, İngiltere, Fransa geçmişe gidildiği zaman ise Selçuklular, Osmanlılar, Abbasiler ve Emeviler bu bölgede sözü geçen önemli ülkelerdir (Dursun, 2005). Hala Ortadoğu'nun elde edilmesi için mücadele bitmemiş devam etmektedir.

Ortadoğu insanlığın ilk kurulduğu yerleşim yeridir. Siyasi, dinsel, iktisadi, kültürel alanlarda insanlık için önemli bir alandır. Bundan dolayı geçmişten günümüze dünyayı yönetmek isteyen tüm yapılar için bu bölge üzerinde egemenlik kurmak neredeyse bir zorunluluk gibi görülmüştür. Ortadoğu'nun en büyük öneminin zengin petrol ve doğalgaz yataklarına sahip topraklarının olduğu söylenebilir. Yalnızca bu bile bölgeyi önemli yapmayı yeterli bir sebep olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Ortadoğu dünyanın tabii rezervlerinin toplandığı bir cazibe merkezi olmaktadır. Bölgedeki petrol ve doğalgaz diğer ülkelerinde iştahını kabartmakta onlarda bu zenginlikten faydalanmak istemektedirler. Hem coğrafi konumu hem de zengin petrol yataklarının yüzde 50'den fazlasının bölgede bulunmasından dolayı bölge stratejik olarak değerini çok uzun zaman taşıyacak bir özellik göstermektedir. Bölgede özel bir konumu olan Basra Körfezi bu bağlamda stratejik bir nokta olarak değerlendirilmekte bu özelliğini çok uzun zaman koruyacak gibi görünmektedir. Büyük Petrol şirketlerinden biri olan British Petroleum (BP) Ortadoğu üzerine tuttuğu istatistiklere bakıldığında dünya petrol rezervlerinin ortalama yüzde 50'den fazlasının bu bölgelerdeki ülkelerde olduğu ifade edilmiştir. Ortadoğu dendiği zaman hala insanların zihinlerinde zengin petrol kaynakları canlandığı söylenebilir. Bu özelliklerinden dolayı Or-

tadoğu üzerine yapılacak her türlü stratejik analizde bölgedeki zengin petrol rezervlerinin dikkate alınması gerekmektedir (Dursun, 2005; Temelci, 2019; Öztürkler, 2009; Özügurlu, 2005).

2. ORTADOĞU'YA DAİR DERİN STRATEJİLER

Ortadoğu dendiği zaman akla gelen ilk şeylerden biri Büyük Ortadoğu Projesidir. Amerika Birleşik Devletleri'ne göre Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da istikrar, özgürlük ve eşitlik yoktur. Onun için bölge halkı tarafından talep edilen yenilik hareketleri halkın ihtiyaç duyduğu refah ve demokrasi faaliyetleri desteklenmektedir. Aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri Büyük Ortadoğu Projesini o topraklarda oluşmuş terör olaylarına karşı bir savunma olarak sunmaktadır. Büyük Ortadoğu Projesinin belirli amaçları vardır. Bunlar arasında aşağıda sayılanlar başlıcaları arasındadır. (Doğan & Atun, 2012; Hacısalihoglu, 2005; İdrisoğlu, 2010; Özügurlu, 2005; Tangülü, 2006).

- Proje kurucuları tarafından terörist olarak ilan edilen ülkelerin elindeki kimyasal silahların bertaraf edilmesi hedeflenmektedir.
- Ortadoğu'da elde edilen petrol ve öteki doğal kaynakların dünya pazarına sağlıklı olarak sevkini sağlamak önemli görülmektedir.
- İlan edilen terör gruplarını ve bunları destekleyenleri yok etmek bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir.
- Projeyi uygulayan devletlere karşı düşmanca ve muhalif tavırları ortadan kaldırmak istenmektedir.

Anlaşılabacağı üzere Büyük Ortadoğu Projesi bölgeye özgürlük, refah ve demokrasi getireceği çok doğru gibi görünmemektedir. Gerçek amacın projeyi uygulamak isteyen devletlerin ve onlara bağlı şirketlerin bölgeden çıkan petrol ve buna bağlı kaynaklardan faydalanmasını sağlamak amacıyla bu kaynakları ve kaynakların geçtiği yolların denetim altında tutulmasıdır. Ancak bu durum bölgede birçok noktada çatışmaların çıkmasına neden olmaktadır. Bölge içinde ve dünyada huzurun sağlanması açısından bölgeye barışın getirilmesi ekonomik çıkarların tek hedef haline getirilmemesi gerekmektedir. Dünyanın huzurlu bir yer olabilmesi için en önemli öğelerden biri bölgede kalıcı barışın sağlanmasıdır. Özellikle bölge halkının rahatsız olduğu durumlardan biri olan bölgede

yaşayan Müslüman insanların terörist gibi gösterilmesi bölge halkı üzerinde ciddi huzursuzluk ve rahatsızlığa yol açmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen bölgedeki karmaşa iç savaş ve huzursuzluğun kaynağı İslam diniymiş gibi gösterilmektedir (Doğan & Atun, 2012; Hacısalihoğlu, 2005; İdrisoğlu, 2010; Özüğurlu, 2005; Tangülü, 2006).

3. CAZİBE MERKEZİ OLARAK ORTADOĞU

Ortadoğu, birçok yönden stratejik öneme sahip bir bölge olmasından dolayı dünyanın büyük güçleri bu bölgeyi hegemonyalarına almaya çalışmaktadırlar. Eğer ülkeler bu bölgeyi hegemonya altına alamazlarsa dahi öteki ülkelerin eline geçmesin diye çeşitli stratejik önlemlerin alındığı bir bölgedir. Ortadoğu'nun bu önemine binaen dünya siyasetini yönetmek isteyen güçlü devletler bu bölgeyi elleri altında tutmak için çaba göstermektedirler. Bu açıdan Ortadoğu dünya siyasetinin merkezi unsurlarından biri olarak ifade edilebilir. Çünkü Ortadoğu'nun yönetilmesi demek siyasi açıdan dünyayı kontrol etmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu yönüyle Ortadoğu güçlü devletlerin cazibe merkezi olarak görülmektedir. Ortadoğu hiçbir zaman kendi haline bırakılmaz çünkü bu bölgeye konumlanacak küresel devlet tüm dünyada muazzam bir güç elde etmiş olur buda dünyadaki dengelerin tamamen değişmesi anlamına gelmektedir (Özüğurlu, 2005, Tangülü, 2006). Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı Ortadoğu önemli ve stratejik bir bölgedir. Bu önemi aşağıdaki başlıklarla ifade edilebilir.

- Ortadoğu İktisadi ve Siyasi egemenliğin ete kemiğe büründüğü topraklardır.
- II. Dünya savaşının ardından Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletlerinin dünyada birer süper güç olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Ortadoğu dünyanın ana jeopolitik merkezi haline gelmiştir.
- Amerika Birleşik Devletlerinin olası hasımlarının topraklarıdır.
- Petrol ve doğalgaz açısından dünyanın en verimli topraklarıdır.
- Ortadoğu küresel yapılar için bakir bir pazardır.
- Güçlü devletlerin birbirleriyle mücadele ettikleri bir arena gibidir (Hacısalihoğlu, 2005)

Yukarıda belirtilen özelliklerinden dolayı ülkeler bu bölgeye sahip olmak istemektedirler. Ortadoğu'yu sahip olmak isteyen devletler bunu doğrudan yapamadıkları takdirde dolaylı yollardan yapmanın çaresini aramışlardır. Öte taraftan Ortadoğu'nun zengin doğal kaynakları ve ülkelerin gelişmekte olan iktisadi durumu küresel pazarlara ulaşım için imkânlar sunmaktadır. Ortadoğu noktasında büyük güçlerin amacı ya direk veya dolaylı olarak bölgeyi denetim altına almaktır. Başka şekilde ifade etmek gerekirse o toprakların siyasi tavrında hak elde etmektir. Sömürgecilik kolonilerinin ilk gününden itibaren Avrupalı devletler kendi çıkarlarını gözetmek için uyguladığı politikalarla sömürgeci devletlerin başında yer aldıkları söylenebilir. Ayrıca Ortadoğu'da Avrupalı devletlerin menfaatlerine uygun olarak hegemonya kurmak istediği bir bölge olarak ifade edilebilir (Doğan & Atun, 2012; Özügürlü, 2005).

4. ORTADOĞU'YA DAİR SOSYOLOJİK ÇATIŞMA NOKTALARI

Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı ülkeler Ortadoğu'ya ait siyasi planlarını farklı biçim ve şekillerde sürekli devam ettirmişlerdir. Ortadoğu hem jeopolitik konumu hem de zengin petrol yatakları sebebiyle kendine karşı dünyanın büyük güçlerinin ilgisini her an canlı tutmaktadır. Bu ilgi dolayısıyla Ortadoğu'da devamlı bir güvenlik sorunu yaşanmakta bu durumda bölge üzerinde ciddi istikrarsızlığın oluşmasına sebep olmaktadır. İstikrarsızlıklar en çok dış müdahalelerle kamplara ayrılan Ortadoğu halklarını etkilemekte savaşlar, iç savaşlar, göçler, karışıklıklar bölgenin adeta günlük rutinleri ve kaderi gibi algılanmaktadır. Geçmişten günümüze Fransa, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere bölge üzerinde sürekli aktif siyaset gütmüşlerdir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu üzerinde ciddi bir şekilde varlığını belli etmiş ve birçok açıdan bölge üzerindeki verilecek kararlarda etkin rol oynamıştır. Bölgenin toplumsal açıdan karıştırılması ve huzursuz bir yapının olması ortak bir kültürün oluşmasını engelleyecek dolaylı olarak toplumun sağlıklı karar vermesini engelleyecektir. Bunun için özellikle toplumsal kargaşa, iç savaş ve birçok yönden çatışma noktaları oluşturulmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı ülkeler tarafından toplumsal huzuru sarsan önemli çatışma noktaları olarak etnik köken, din ve mezhep ayrılıkları kullanılmaktadır. Belirtilen ülkeler eskiden olduğu gibi şimdi de zengin petrol yatakları ve önemli stratejik konumu dolayısıyla Orta-

doğu'yu sürekli denetleyerek tüm dünyada kendi egemenliklerini güçlendirmek istemektedirler. Bununla hem ekonomik çıkar elde etmek istemektedirler hem de kendi dinlerini yayma noktasında yoğun bir uğraşın ve mücadelenin içerisine girmektedirler. Günümüzde tüm dünyada oluşan çatışmaların birçoğunun ana sebebinin dini ve etnik ayrılıklara dayandığı söylenebilir. Bölgedeki çatışma noktalarından en önemlilerinden birinin etnik kamplaşmalar olduğu ifade edilebilir. Bu etnik çatışmalarının sebebi ise bölgedeki devletlerin sınırlarının harita üzerinden ve suni bir biçimde egemen devletler tarafından çizilmesidir. Suni olarak ve oldukça karışık bir biçimde oluşturulan bu sınırlarla meydana gelen devletlerin yapısındaki çoklu etnik kimlikler ve dini farklılıklar başka bir ülkeyle ilişkilerde önemli bir çatışma noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Kuzey Irak'ta uygulanan yöntem buna örnek olarak gösterilebilir. O bölgede farklı etnik gruplar değişik biçimlerde desteklenerek birbirlerinden rahatsız olmaları ve çatışmaları sağlanmıştır. Bunun yanında bölgede Sünni, Arap ve Şii gruplar arasında çatışmalar çıkarılarak Irak'ın birkaç parçaya bölünmesi sağlanmıştır. Nihai olarak Irak işgal edilmiş halde Irak'ta hem siyasi hem toplumsal bir huzur ortamı oluşturulamamıştır. Bölgedeki bu çatışma noktalarından Türkiye'de büyük oranda etkilenmektedir. Özellikle göçler ciddi anlamda mülteci sorunun ortaya çıkmasına yol açmakta ve ülkenin iç dinamikleri bu göçlerden ciddi anlamda etkilenmektedir. Çünkü mültecilerin bu umuda yolculukları yalnız evlerini terk etmekle bitmemekte uluslararası sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ülkedeki terör faaliyetlerinde dış güçlerin ayak izlerine rastlamanın da mümkün olduğu söylenebilir. Belirtilen çatışma noktaları, ekonomik çıkarlar ve siyasi oyunlar tesadüfen değil belirli ölçümlerle, ödenekler ve uzun emek gerektiren planlarla yapılmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinin Irak'ı işgali Türkiye'yi de ciddi anlamda etkilemektedir. Türkiye'nin bölgede istikrar istemesi komşuluk hukuku, göç ve bunun maddi yükü ciddi bir şekilde ülke ekonomisini etkilemektedir. Tarihsel olarak bakıldığı zaman Türk toprakları çok kültürlülüğün mekânı olmuştur. Bu gerçeğin devamı için hem siyasi hem de kültürel olarak kucaklayıcı ve barışçıl adımlar atılarak bu durum sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Ortadoğu'ya birçok ülkenin müdahalesi söz konusu olduğu için bölgesel politika üretip bunu devreye koymak oldukça zordur. Dolayısıyla bölgesel olarak üretilecek stratejik planların öteki büyük devletlerin tesiri altında kalmadan planlanması oldukça önem taşımaktadır. Bu durumun zıddına olacak gelişmeler Ortadoğu'da yer alan ülkelerin milli çıkarlarının da zarar görmesine yol açabilir. Ortadoğu'da ki ülkeler bölgesel planlar yaparken

Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında Amerika Birleşik Devletleri diğer ülkeleri de içine alan daha büyük planlar yapmaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri bölgesel olarak öne çıkan ülkelere bir takım müdahalelerde bulunmaktadırlar (Alp, 2009; Alpsy & Yıldırım, 2023; Deniz, 2013; Dmeral, 2018; Erdönmez, 2010; Oğuzlu, 2011; Şahin, 2004; Urul, 2008).

Ortadoğu’da yapılan her şey belirli ince hesaplar ve stratejik planlar üzerine kuruludur. Büyük Ortadoğu Projesi bu stratejik hamlelerden biridir. Bu proje ortalama yirmi iki ülkeyi içine almaktadır. Bu ülkelere baktığımız zaman Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Katar, Pakistan, Umman, Afganistan, İran, Yemen, Fas, Libya, Moritanya, Tunus, Mısır, Sudan, Cezayir, Kuveyt, Lübnan, Suriye, Ürdün, Irak ve Filistin’den oluşmaktadır. Sayılan ülkelerin neredeyse tamamının petrol, petrol ürünleri ve doğalgaz açısından rezerve sahip olmaları veya belirtilen doğal kaynakların taşıma ve boru hatlarının üzerinde yer alması hepsinin ortak özellikleri arasında yer almaktadır. Bölgedeki yönetimlere bakıldığında genelde otoriter yönetim şeklinin yaygın olduğu ve halkın temsili noktasında ciddi sorunların olduğu da dikkat çekmektedir. Bu durum bölge halkının yaşadıkları ülkelerin yönetimlerini ve kurdukları sistemleri içselleştirememelerine ve bu sistemlere yabancılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Türkiye ve bölgedeki birkaç ülke dışında bölgede yer alan bazı Otoriter yapılanmalarda yönetici kesim eşitlikçi ve demokratik yapıların aksine çoğunluğu değil gücü ve baskıyı bir araç olarak kullanmaktadır. Ortadoğu’ya yapılan aşırı müdahaleler göçler, iç savaşlar, karışıklıklar bölgede sürekli mobilitenin olmasını sağlamış, farklı yönetimler farklı inançların olması da bölgede sosyal yapıda, iktisadi ve politik alanda çeşitliliğin olmasına neden olmuştur. Petrolün olması, batı ülkeleriyle bağlantılar, taşımacılık, sosyal medya gibi unsurlar vasıtasıyla modern yaşamda bölgede gelişmiş, modern olan geleneksel olanla birlikte yaşanır olmuştur. Özellikle petrol ticareti sayesinde görece bir zenginlik oluşmuş siyasi olarak farklı beklentilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle dünya konjektöründe olan gelişmeler bu durumları hızlandırmıştır. Örneğin geleneksel medya anlayışından yeni medyaya evrilen dünyada birçok taş yerinden oynamış Ortadoğu buna kayıtsız kalamamıştır. Bilginin akışı ilişki ve yönetim biçimlerini değiştirmiştir. Bu bağlamda yeni düzende sosyal medya çatışmalarda yeni bir odak noktası olarak yerini almıştır. Politik açıdan bakıldığında bölge otoriter rejimler, monarklar, askeri darbeler, aile diktatörlükleri veya tek kişilik yönetimler gibi demokrasi dışı yönetim biçimleriyle zihinlere kazınmak istendiği söylenebilir. Özellikle kurgulanan bu yönetim biçimleri po-

litik istikrarsızlıklar, belirli bir sistemin kurulamaması, keyfi uygulamalar, zulümler ve iç çatışmalar gibi önemli problemlere yol açmaktadır. Geline yerde bu bölgenin halkları çok yoğun yaşanan; toplumsal, politik, ekonomik ve askeri çatışma noktasına rağmen kendilerine ortak bir yaşam tarzı kurmak zorundadır (Alpsoy, 2021; Erdönmez, 2010; Oğuzlu, 2011; Şahin, 2004; Urul, 2008).

Büyük devletlerin kendi kişisel çıkarları için Ortadoğu'da izlediği stratejiler Türkiye ve diğer bölge ülkeleri başta olmak üzere öteki Müslüman ülkeler, Avrupa devletleri ve Asya'da da ciddi rahatsızlıklara neden olmaktadır. Bu nedenle Ortadoğu üzerine plan yapan ülkeler bu stratejilerini devam ettirebilmek için kendilerine bölgede uydu ülkeler aramaktadırlar. Büyük devletlerin genel argümanı Müslüman devletlere demokrasiyi götürme şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak gerçekte olan ise petrol rezervleri olan halkların bu kaynaklarını ellerinin altına alarak kendilerinin istedikleri şirketler üzerinden pazarlara sunmayı amaçlamaktadırlar. Bu durumun Türkiye'yi yakından ilgilendiren birçok yönü vardır. Bunlar beklenti şeklinde yer alıyor ilki batının kontrolünde İslam dünyasının baştan dizayn edilmesi ve Türkiye'nin bir örnek olarak öne çıkarak kendi başına hareket etmesinin engellenmesi ve Müslüman ülkeler üzerinde etkin olmasının önlenmesi gibi beklentilerin söz konusu olduğu söylenebilir (Bozan, 2015; Erdönmez, 2010).

Batılı ülkelerin Ortadoğu üzerinde yaptıkları stratejik planların çok ciddi askeri ve mali bir yükünün olduğu söylenebilir. Bundan dolayı Ortadoğu üzerine plan yapan batılı devletler kendilerine bölgede destek aramaktadırlar. Amerika Birleşik Devletlerinin bölge üzerinde ilk başlarda yalnız devam ettirdiği Büyük Ortadoğu Projesi aldığı yoğun tepkilerden sonra artık yalnız olarak hareket etmemekte kendine müttefikler aramaktadır. Batılı devletlerinin genel siyasetine bakıldığında ortak bir düşman oluşturulup özgürlük, demokrasi ve güvenlik gibi önemli gerekçeler eşliğinde öteki devletlerle birlikte hareket etmeyi stratejik bir tavır olarak sergilemektedir. Bu planlamaya iştirak etmeyen ülkelerde başarısız olarak addedilmektedir. Türkiye hem siyasi tarihi hem birikimi hem de söz sahibi olması dolayısıyla bölgede önemli bir konuma sahiptir. Bu açıdan bölge üzerinde planları olan devletler Türkiye ile de ilişki kurmak durumunda kalmaktadırlar. Özellikle Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında yirmi ülkenin olduğu yukarıda belirtilmişti bu ülkelerin sınırlarının baştan çizilmesi tasarlanmaktadır. Belirtilen ülkelere bakıldığı zaman büyük oranda Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Bu ülkelerin içyapılarına ve toprak bütünlüklerine çok

sık müdahale edildiğinden çabuk değişmektedir. Günümüzde küreselleşme gibi tek tip paradigmlar olmasına rağmen çok kutuplu bir sistem söz konusudur. Bundan dolayı bölgede uzun süreli dış politika stratejileri uzun soluklu olamamaktadır (Erdönmez, 2010; Gökbaş, 2009; Güder Mercan, 2012; Günal, 2004; Kaynak ve Gürses, 2008; Şahin, 2004).

SONUÇ

Ortadoğu kavramsallaştırması yalnız coğrafi bir tanımlama değil bunun yanında siyasi, kültürel, ekonomik enerji rezervleri yönünden dünyada birçok büyük devletin dikkatini çekmiştir. İlk başlarda bölgenin büyük kısmı jeopolitik hedefler göz önüne alınarak İngiltere'nin sömürgesi altında bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde özellikle soğuk savaş yıllarında Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletlerinin çekişmesi çoğunlukla bu topraklar üzerinde gerçekleşmiştir. Soğuk savaş sonrasında dünyanın çok kutuplu bir hal alması bölgeye Avrupa Birliği, Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahil olması ve bu ülkelerin bölgede aktör olması karışıklığı da beraberinde getirmiştir. Ortadoğu'da faal olarak kendini göstermeye çalışan bu devletlerin sayısı artıkça problemlerde büyümeye devam etmiştir. Ortadoğu'da örneğin; Irak, Afganistan arasında İran, Irak ve Filistin, İsrail arasında ki sorunlar adeta kronikleşmiş bu durumda meydana gelen gerilimler bölgede demokrasinin oluşmasını engellemiştir. Bölgenin kronik problemlerinin olması bölgedeki tabi zenginliklerden yararlanmak isteyen ülkelerin işini farklı noktalarda kolaylaştırmaktadır. Soğuk savaş yıllarında dünyanın iki büyük gücünün bölge üzerine stratejisini anlamanın çok zor olmadığı söylenebilir. Çünkü o zaman iki büyük güç bölgede birbirlerine rağmen bölgeyi dengede tutmaya çalışmaktaydılar. Ancak Soğuk savaş döneminden sonra Ortadoğu'da yer alan istikrarsızlığın daha da artması bölgenin küresel terör yapıları için bir mekân haline gelmesi aynı zamanda dünya piyasalarında enerjinin öneminin artması gibi sebeplerden bölgede sağlıklı analiz yapmakta zorlaşmaktadır. Günümüzde ise Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya ve öteki aktörlerin çoklu müdahalesinden dolayı bölge çok karmaşık bir hale gelmiş ve ülkelerin stratejisini kestirmek oldukça güçleşmiştir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri bölgeye demokrasi mi getirmek istiyor yoksa bölgedeki konumunu mu güçlendirmek istiyor? Rusya Suriye'yi desteklerken ülkenin bütünlüğünü

mü yoksa yalnızca kendi kişisel menfaatlerini mi düşünüyor? Bölge önceden konumu açısından stratejik bir öneme sahipti ancak şimdi özellikle dünya enerji krizinin ortaya çıkmasıyla da doğal kaynakları yönünden bir daha önemi katlanmıştır (Gökbaş, 2009; Güder Mercan, 2012; Günal, 2004; İdrisoğlu, 2010; Kaynak ve Gürses, 2008; Şahin, 2004).

Kadim olarak dünya siyasetinde her zaman önemli olmuş bölge bundan sonrada önemini koruyacak gibi görünüyor. Bu durumun farkında olan büyük güçler geçmişten günümüze bölgeyi yönetmek amacıyla bölgeye çeşitli müdahalelerde bulunmuşlardır. Bölgede birlik ve bütünlüğün olması çıkarlarına zarar verebileceği için bölgede küçük yapılar, ayrılıkçı gruplar desteklenerek büyük ve güçlü unsurlara karşı dengelenmeye çalışılmıştır. Böylece bölgede sosyolojik açıdan çeşitli çatışma noktaları iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bölgede yer alan çatışma notlarına bakıldığında ırk, etnik kimlik, din buna bağlı olarak mezhep ayrılıkları, çıkar çatışmaları gibi birçok noktada çatışmalar çıkarılarak bölgesel barışın sağlanması hem toplumsal hem kültürel hem siyasi alanda imkânsız hale getirilmiştir. Sonuç olarak bölgede birçok azınlık gurup, fikir, mezhep oluşturularak kültürel bütünleşmenin sağlanması engellenmiştir. Bölgenin yeniden huzura kavuşması açısından petrol kaynaklı zenginliğin orada yaşayan insanlara eşit miktarda dağıtılarak maddi refahın sağlanması ayrıca toplumsal çatışma noktalarının ortadan kaldırılması içinde ayrılıkların giderilmesi noktasında üst kimlikler altında (Örneğin Müslüman kimliği gibi) toplumsal barışa hizmet edilebileceği önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar,S.(1992) “Ortadoğu’nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler”, *DEÜ, İİBF Dergisi*, 7 -1, 147.
- Alp,İ.(2009) “Ermeni İddialarının Tarihsel Geçersizliği” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11) 1-30
- Alpsoy, İ. (2021). Geleneksel medya’ dan yeni medya’ya geçiş kavramsal bir inceleme. (Editör: Emre Seyrek). *Yönetim ve Medya Alanında Seçme Konular* içinde. (s. 59-85). Kriter Yayınları.
- Alpsoy, İ. ve Yıldırım, B. (2023). Suriyeliler’in “Umuda Yolculuğun” kurbanı olma durumu ile ilgili haberler (Editör: Müjdat Avcı ve Ergün Kara). *Birey, Örgüt ve Toplum*

- içinde (s. 315-331). Eğitim Yayınevi.
- Altunışık, M. B. (2011). *Türkiye'nin Ortadoğu'daki 'Yumuşak Gücü' ve Önündeki Engeller*. TESEV Yayınları.
- Bahtiyar, K. (2021). Petrolün Ortadoğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: ABD'nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 106-137.
- Bozan, M. (2012). *Türk ve Arap Yakınlaşmasının Stratejik Önemi*, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi 2, e-kitap, 692-706.
- Çelik, S. & Gürtuna, A. (2005) *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, Global Strateji Enstitüsü.
- Deniz, Ş. (2012). Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz. *Journal of International Social Research*, 5(20).
- Deniz, T. (2013). Mekânsal Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (26), 147-171.
- Dmereal, A, A, N. (2018) *2003 Sonrası Dönemde Irak'taki Şii Sünni Çatışması: İç ve Dış Aktörlerin Rolü*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Uluslararası İlişkiler Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi. Konya
- Doğan, Z.M., & Atun, Fikret A (1994). *Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Değerlendirilmesi*, Körfez Harbi ve Alınan Dersler, Nurol Matbaası.
- Dursun, D. (1995) *Ortadoğu Neresi*, İnsan Yayınları.
- Dursun, D. (2005). Ortadoğunun Ekonomik, Sosyal Ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(50), 1231-1274. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusskd/issue/891/9955>
- Dursun, D. (2019) *Ortadoğu Neresi? Ortadoğu'nun Demografik, Ekonomik ve Siyasi Yapısı*, Ed. Davut Dursun ve Tayyar Arı, İçinde Ortadoğu'da Siyaset, 2-29 Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erdönmez, H., (2010). *Avrupa Devletlerinin Ortadoğu Politikası İle ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya Üniversitesi. Edirne.
- Gökbaş, S. (2009). Çok Kutuplu Yeni Dünya Düzeninde 'Güvenlik' Algısı. *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*. <http://kamudiplomasisi.org/pdf/yeniguvenlikalgisi.pdf> [13.12. 2010].",
- Güder, S. & Mercan, M. H. (2012). 2000 Sonrası Türk dış politikasının temel paramet-

- releri ve Ortadoğu politikası. *İnsan ve Toplum*, 2 (3), 57-92.
- Günel, A. (2004), “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 4(1), 158-159.
- Hacısalihoğlu, Y.(2005) *Avrasya Jeopolitiği, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, Tarihte Doğu Batı Çatışması*, Kızılelma Yayıncılık.
- İpekyolu Kalkınma Ajansı (2011) ”Ortadoğu Durum Raporu” İpekyolu Kalkınma Ajansı.
- İdrisoğlu, R.E.(2010) Rusya’nın ve ABD’nin SSCB Sonrası Ortadoğu Politikası,(yayımlanmamış yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaynak, M.,& Gürses, E. (2006) *Büyük Ortadoğu Projesi*, 15. Baskı, Timaş Yayınları.
- Kurşun, Z.(2014). Ortadoğu Neden Vazgeçilmezdir? ORDAF, *Ortadoğu ve Afrika Araştırmacılar Derneği*, <https://ordaf.org/ortadogu-neden-vazgecilmezdir/>
- Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve Yansımaları, *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 8-16.
- Öztürkler, H.(2009) “Ortadoğu Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Öneminin Ekonomi-Politik Bir Değerlendirmesi. *Ortadoğu Analiz*, 1, 7-8.
- Özüğurlu, B, M.(2005) *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Dünya Koşulları ve Yeni Uluslararası Konjoktürde ABD’nin Yeri*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Said,E.(2013) *Oryantalizm Şarkiyatçılık Üzerine*, Metis Yayınları.
- Sander, O. (1998) *Siyasi Tarih: 1918–1994*. İmge Kitabevi.
- Şahin, A. (2004), *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*, Truva Yayınları.
- Tangülü, B., (2006) *Büyük Ortadoğu Projesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Temelci, A.(2019) *AB Güvenliği Ve Ortadoğu Güvenlik Kompleksi*, (Ödev) MEF Üniversitesi.
- Urul, A. (2008) *Amerika Birleşik Devletlerinin Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Yakışan, M., (2015) Ortada Doğu Halkları Üzerinde Recep Tayyip Erdoğan’ın Karizmatik Etkisi, http://muratyakisan.com.tr/14_ortada_dogu_halklari_uzerinde_recep_tayyip_erdoganin_karizmatik_etkisi.html
- Yılmaz, H. (2016). Ortadoğu’nun Jeo-Ekonomik Önemi Ve Abd’nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 3(1).

2. BÖLÜM

TÜRK VERGİ HUKUKUNDA TERKİNİN TÜRK BORÇLAR KANUNUNDAKİ İBRA (132. MAD.) MÜESSESESİ YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Ali SAKLAN (İç Denetçi)

Necmettin Erbakan Üniversitesi İç Denetim Birimi Başkanlığı

drasaklan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2498-808X

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8338951>

GİRİŞ

Çalışma, iki ana konu üzerine şekillenmiştir. Öncelikle çalışmada bir idari işlem olan ve kanunda belirlenen şartların gerçekleşmesi halinde özelde vergi borçları ve vergi cezalarının, genelde ise kamu alacaklarını ortadan kaldıran terkin kurumu incelenmiştir.

Terkin kurumu incelendikten sonra ardından çalışmada bir başka konu üzerinde durulmuştur. Bu konu özel hukukta borcu sona erdiren hallerden biri olan ibra müessesesidir. İbra müessesesi 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununda (Resmî Gazete (RG) Tarihi:04.02.2011, RG No:27836) (TBK) düzenlenmiştir. Çalışmada TBK 132. Maddesinde düzenlenen ibra müessesesi yönüyle konu değerlendirilmiştir.

İki kavram üzerinde durulduktan sonra çalışmanın ana amacı olarak ifade edilebilecek, ibra müessesesi bağlamında terkin kurumunun incelenmesine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bu açıdan bu iki kavramın birbirine yaklaşan ve uzaklaşan bir yanı olup olmadığı tahlil edilmiştir.

İçeriği ve çalışmanın yapılma amacı özetle bu şekilde olan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde terkin kavramı ve terkin türlerinden bahsedildikten sonra ikinci bölümde ibra kurumuna değinilmiştir. Ardından üçüncü ve son bölümde iki farklı hukuk alanında yer bulan bu kavramlardan terkin kurumunun ibra müessesesi yönüyle değerlendirilmesi yapılmıştır.

1.TERKİN KAVRAMI VE TERKİN TÜRLERİ

1.1.Terkin Kavramı

Kelime itibariyle “yazılmış bir şeyi çizerek silmek” (<http://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 10.08.2023) anlamına gelen terkin, vergi borcunu ve diğer kamu alacaklarını sona erdiren bir hal olarak ifade edilebilir. Vergi Hukuku bağlamında terkin kavramı değerlendirildiğinde bir takım şartların gerçekleşmesi durumunda vergi borcunun tüm hukuki neticeleri bağlamında ortadan kaldıran bir idari işlem olarak tanımlanabilir (Karakoç, 2014:468; Saban, 2023:175). Bir başka ifadeyle terkin, menfi bazı şartların ortaya çıkması halinde yükümlülerin vergi borçlarının ortadan kaldırılmasıdır (Mutluer ve Dayanç Kuzeyli, 2019:187).

Terkin, bir verginin tahakkuk edilmesinden sonra yapılan tahakkuk işleminin iptal edilmesi ya da bir verginin tahakkuk ve tahsilinden sonra yükümlüye geri verilmesi sonucunda vergi alacağının ortadan kaldırılmasıdır (Kaneti vd.,2022:219).Terkin ödenecek durumda olan vergi alacağının tahsilinden vazgeçilmesi, mevzuatta yer verilen sebepler bağlamında kısmen veya tamamen kayıtlardan kaldırılmasıdır (Şenyüz, vd.,2019:335). Terkin mümkün hale gelmesi durumunda, eğer tahakkuk etmişse tahakkuk eden vergi alacağı silinir, tahsil edilmişse tahsil edilen vergi ise yükümlüye iade edilir (Bilici, 2014:147).

Terkin, 213 Sayılı Vergi Usul Kanununda (VUK) (RG Tarihi: 10.01.1961, RG No:10705) ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanunda (AATUHK) (RG Tarihi:28.07.1953, RG No:8469) düzenlenmiştir. Mezkur kanunlarda vergi borcunun tahakkuk aşamasında silinmesi VUK'ta; tahsil aşamasında silinmesi AATUHK'ta düzenlenmektedir (Karakoç, 2014:468). Bir başka açıdan değerlendirildiğinde VUK kapsamına girmeyen kamu alacaklarına ilişkin terkin işlemleri, AATUHK kapsamında yerine getirilmektedir (Çalışkan, 2023:78).

VUK'ta terkin 115. Maddede düzenlenmiştir. 115. Maddede yer verilen düzenleme haricinde VUK 116-126. Maddeleri içinde düzenlenen vergi hataları sonucunda ya da vergi uyuşmazlığının yargı önüne gitmesi sonucunda vergi idaresince yapılan idari işlemin geri alınmasıyla sonuçlanan yargı kararıyla yine terkin işlemi gerçekleşmektedir. Bunların haricinde Türk Vergi Sistemi olarak da bilinen özel vergi kanunlarında düzenlenen (örneğin; Katma Değer Vergisi Kanunu 11. Md.) terkin işlemleri de söz konusu olmaktadır (Öner, 2019:150).

AATUHK'un 105. Maddelerinde doğal afetler nedeniyle terkin kurumu düzenlenmiştir. Burada da VUK kapsamı dışında kalan kamu alacakları için kendi içinde çeşitli farklılıkları da olsa VUK'ta yer verilen düzenlemeye yakın düzenlemeler yapılmıştır. AATUHK'un 106. Maddesinde diğer bir terkin türü düzenlenmiştir.

1.2.Terkin Türleri

Bu başlık altında terkin türleri çeşitli alt başlıklara ayrılıp incelenmeye çalışılmıştır.

1.2.1.Doğal Afetler Nedeniyle Terkin

VUK'un "Verginin Terkini" başlıklı 115. Maddesinde; tahdidi bir sayım yöntemi kullanılmayarak çeşitli doğal afetlere (yangın, deprem, sel, hayvan istilası vb.) yer vererek, bu afetler sonucunda varlıkları veya mahsullerinin afete maruz kalan vergi mükelleflerinin zararlar orantılı vergi borcu ve vergi cezası madde metninde belirtilen şartlar dahilinde terkin edilebilmektedir (VUK 115.Md.).

Öncelikle doğal afetler sonucunda varlıklarının minimum üçte birini kaybeden vergi mükellefleri bu afetlerin zarar verdiği gelir kaynaklarıyla ilgili olan vergi borçları ve vergi cezaları, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca (yetkiyi mahalline devretmesi halinde yetki devredilen makam tarafından) ortaya çıkan zararlarla mütenasip tamamen veya kısmen terkin edilebilmektedir (VUK 115. Mad.).

Yine doğal afetler sonucunda ürünlerinin minimum üçte birini kaybeden vergi mükellefleri doğal afete maruz kalan arazi için hasat ve devşirme zamanına denk gelen ve tahakkuk ettirilen arazi vergisi borçları ile vergi cezaları Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca (yetkiyi mahalline devretmesi halinde yetki devredilen makam tarafından) ortaya çıkan zararlarla mütenasip tamamen veya kısmen terkin

edilebilmektedir (VUK 115. Mad.).

Madde metninde dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi doğal afetler sonucu zarara uğrayan vergi mükelleflerinin varlıklarını veya ürünlerinin belirtilen kısmının zarara uğraması halinde varlıklarda gelir kaynakları ile ilgili vergi borçları ve vergi cezaları terkin kapsamına girerken, ürünlerde ise afete maruz kalan belirlenen zamana denk gelen arazi vergisi borçları ile vergi cezaları terkin kapsamına girmektedir. Burada önem arz eden bir diğer husus doğal afetler sonucu ortaya çıkan zararın derecesi ile doğal afetin zarar verdiği gelir kaynaklarıdır. Bunların tespiti de yapılan tahkikat üzerine ortaya çıkacaktır. Bu tahkikatı yapma görevi de VUK'ta mahalli idare heyetlerine verilmiştir (VUK 115. Mad.).

Zararın derecesi ve ilgili gelir kaynaklarının tespiti mahalli idare heyetlerine mevzuat gereği yetki verilse bile Danıştayın İçtihatları Birleştirme Kurulu (E.1976/1, K.1979/10, KT.28.06.1979) kararında da görüleceği üzere; yerel idare kurulca verilen kararın yargısal nitelikte olmadığına, yerel idare kurulun sadece mevzuat gereği verilen tespitleri yapmasına ve malvarlığı ve zarar gören gelir kaynağı ile ilgili verginin saptanması yönünden idare kurullarına yetki verilmediğine, bu yetkinin Hazine ve Maliye Bakanlığı'na ait olduğu unutulmamalıdır.

AATUHK'un terkin kurumu 105. ve 106. Maddelerinde düzenlenmiştir. 105. Maddede VUK'a paralel olarak doğal afetler nedeniyle terkin ifade edilmiştir. Madde metni incelendiğinde VUK'ta yer verilen düzenlemeye paralel olarak tahditi bir sayım yapılmadan çeşitli doğal afetler (örneğin yangın, deprem, sel, haşarat istilası vb.) zikredilmiş ve bunlara benzeyen doğal afetlerin ortaya çıkması halinde belirlenen şartlar dahilinde kamu alacaklarının terkin edilebileceği belirtilmiştir (AATUHK 105.Mad.).

AATUHK'da yer verilen düzenlemede, VUK'a paralel olarak doğal afetler sonucunda varlıklarının ve ürünlerinin minimum üçte birini kaybeden vergi mükelleflerinin adına tahakkuk ettirilmiş, doğal afetlerin zarar verdiği gelir kaynakları ile alakalı kamu alacakları bu madde kapsamında terkin edilebilecektir. VUK'tan farklı olarak burada vergi borçları dışında kalan doğal afetten etkilenen gelir kaynakları ile ilgili kamu alacakları 105. Madde kapsamında dahil edilmektedir. AATUHK'ta, VUK'ta yer verilen düzenlemelerin aksine 105. Maddeden yararlanabilmek için doğal afetin meydana gelmesinden itibaren 6 ay içinde ilgili kamu idaresine yazı ile başvuruda bulunması gerekmektedir. Yine 105.

Madde kapsamına giren kamu alacakları için terkin kararı, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca değil Cumhurbaşkanınca verilmektedir (AATUHK 105.Mad.).

105. madde kapsamında doğal afetler sonucu oluşacak zararın tespiti görevi de mahalli il veya ilçe kurullarına verilmiş ve zararın derecesi de Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca belirtilecek esaslar çerçevesinde ilgili kamu kurumlarınca tespit olunacaktır. Son olarak VUK kapsamına giren kamu alacakları için VUK hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir (AATUHK 105.Mad.).

Afet sebebiyle terkin işlemi afetin gerçekleşmesinde önce tahsil edilmiş vergi borç ve cezaları için değil, afetin gerçekleşmesinden sonra tahsil edilmiş ya da henüz tahsil edilmemiş vergi borç ve cezaları hakkında uygulanması gerekmektedir (Karakoç,2016:226)

1.2.2.Tahsil İmkansızlığı Nedeniyle Terkin

AATUHK'nun 105. Maddede doğal afetler nedeniyle terkin işlemi hüküm altına alınırken, 106. Maddede tahsil imkansızlığı nedeniyle terkin işlemi ifade edilmiştir. 106. Madde kapsamında yapılacak takip sonucunda tahsili imkansız hale gelen ya da tahsil için harcanacak giderin tahsil edilecek alacaktan fazla olması halinde VUK kapsamına giren alacaklar ve diğer kamu alacakları ayrımı yapılarak terkin edilecek bedele tahsil zamanaşımı beklenmeksizin terkin olunabileceği ifade edilmiştir (AATUHK 106.Mad.).

AATUHK'un 106. Maddesine benzer bir düzenlemeye de bahsedilmesi yararlı olacaktır. VUK'un mükerrer 115. Maddesinde tahakkuktan vazgeçme kurumu izah edilmiştir. Madde metninde kısaca ikmalen, resen ya da idarece tarh edilen vergi ve buna ilişkin cezaların belirlenen meblağı aşmaması ve tahakkukları için yapılacak giderlerin tahakkuk bedelinden fazla olacağından dolayı Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca tahakkuklarından vazgeçilebileceği hüküm altına alınmıştır (VUK Mük.115. Mad.).

Burada dikkat edilmesine gereken bir husus tarh yöntemlerinden ikmalen, resen ve idarece tarh yöntemleri sonucu tarh edilen vergilerde tahakkuktan vazgeçme söz konusu iken diğer tarh yöntemi olan beyana dayalı tarh işlemi sonucunda tarh edilen vergilerde tahakkuktan vazgeçme söz konusu değildir (Oktar, 2020:164).Ayrıca tahakkuk işlemi yapılmadan önce bir vazgeçme durumu söz konusu olduğundan terkin işlemine gerek kalmamaktadır (Karakoç, 2014:474).

1.2.3. Diğer Terkin Türleri

Diğer terkin türleri kapsamında öncelikle vergi hataları nedeniyle terkinden bahsedilebilir. Bilineceği üzere vergi hataları; VUK 116-126. Maddeleri arasında düzenlenen vergi hatalarını ortadan kaldıran düzeltme işlemi ve vergi mevzuatının uygulanması sırasında oluşan hataların yargı yoluna gitmeksizin idari aşamada vergi idarelerince ortadan kaldırılmasına yönelik bir idari işlemidir (Oktar, 2020:164).

Bir başka terkin türü, yargı kararı sonucu ortaya çıkan terkindir. Yükümlüler tarafından tarh edilen vergilere karşı belirlenen sürede yargı yoluna başvurmaları sonucunda vergi yargısı organlarınca vergi borcunun veya vergi cezalarının ortadan kaldırılması, sona erdirilmesi (Karakoç, 2014:473) de terkin kapsamında değerlendirilmelidir.

Son olarak özel vergi kanunlarında yer verilen terkin hükümleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Örneğin 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun (KDVK) İstisnalar başlıklı ikinci kısmının İhracat İstisnası adlı birinci bölümünün mal ve hizmet ihracatı başlıklı 11. Maddesinde yer verilen şartların yerine getirilmesi halinde tecil edilen vergi terkin olunur (KDVK 11. Mad.) Yine Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nun 8. Maddesinde yer verilen terkin uygulaması da verilebilecek bir başka örnektir.

2. İBRA

Sözcükte “aklama, temize çıkarma” anlamına gelen İbra, TBK'nın “Borçların ve Borç İlişkilerinin Sona Ermesi, Zamanaşımı” başlıklı üçüncü bölümünün “Sona Erme Halleri” başlıklı birinci ayrımının 132. Maddesinde düzenlenmiştir. Madde metni incelendiğinde İbra; alacaklı ve borçlu tarafın aralarında yapacakları sözleşmeyle borç doğuran işlemin kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılmasına imkan veren bir borcu sona erdiren hallerden birisi olarak ifade edildiği görülmektedir.

Yargıtay tarafından verilen kararlarda İbrayı, borçlu ile alacaklı arasında bulunan borcun tamamen ya da kısmen ortadan kaldıran bir akit olduğu belirtilmektedir (Yargıtay 6HD., E.2008/14127 K.2009/3291 KT.14.04.2009). Yine bir başka Yargıtay kararında İbra; alacaklının alacak hakkından vazgeçmesi

sonucu borçlunun borçtan kurtulmasını içeren bir sözleşme olduğu ifade edilmiştir (Yargıtay 21. HD., E.2016/10435, K.2018/202, KT.16.01.2018). Öz itibariyle ibra, taraflardan alacaklının diğer taraf olan borçluyu borçtan kurtarması olarak ifade edilebilir (Yurduseven, 2013:5).

İbra alacaklının tek taraflı olarak yaptığı bir hukuki işlem değildir, borçlunun da bu borçtan kurtulma işlemini onaylaması, rıza göstermesi gerekmektedir (Akkurt vd., 2019:327). Diğer bir ifadeyle ibra, iki taraflı bir hukuki işlemidir ve bir sözleşmedir (Eren,2018: 1301).

İbra sözleşmesine konu olan borç ilişkisi, eşya hukuku, aile hukuku veya borçlar hukukunda yer verilen borç ilişkisi türlerinden sözleşmeden kaynaklı olabileceği gibi diğer borç ilişkisi kapsamında sebepsiz zenginleşme ya da haksız fiil kaynaklı da olabilir (Sarıhan, 2020:100). TBK'nın 132. Maddesine göre ibraya konu teşkil eden borç ilişkisi şekle tabi olsa bile taraflar arasında yapılacak ibra sözleşmesi herhangi bir şekle bağlı olmayacağı net bir şekilde ifade edilmiştir (TBK. 132.md.).

İbra borcu sona erdiren ve borçlu tarafın ya pasifinde bir azalmaya veya malvarlığında bir artışa neden olduğundan kaynaklı olarak bir kazandırıcı işlemidir (Aksu, 2013:117). Ayrıca ibraya konu teşkil eden borç geçersiz ise ibra da hüküm doğurmayacaktır. Bu bağlamda ibra aynı zamanda sebebe bağlı işlemidir (Öğüz vd., 2019:212). İbra (yapılacak sözleşme) ile borç kendiliğinden ortadan kalkmasından kaynaklı olarak ibra işlemi niteliği itibariyle aynı zamanda bir tasarruf işlemidir (Denizci, 2009:17). Diğer bir ifadeyle ibra, alacak hakkını bertaraf eden borç doğurucu bir işlem olmayıp, tasarruf işlem niteliğindedir (Remzi ve Aydın, 2013:492).

Sonuç olarak ibra iki taraflı, kazandırıcı, sebebe bağlı bir tasarruf işlemidir ve ibranın geçerli olabilmesi için, alacaklı tarafın alacağı üzerinde tasarruf yetkisine sahip olması ve diğer taraf olan borçluyu borçtan kurtarma iradesine sahip olması ve son olarak borçlunun bu iradeye rıza göstermesi diğer bir ifadeyle bu iradeyi onaylaması gerekmektedir (Akkurt vd., 2019:327-328).

3.VERGİ TERKİN KURUMUNUN İBRA MÜESSESESİ YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Terkin kurumu incelendiğinde öncelikle bu kurumun bir idari işlem olduğu, kanunda yer verilen durumların ortaya çıkması ve belirlenen şartların gerçekleşmesi halinde genelde kamu alacaklarının özelde vergi borç ve vergi cezalarını ortadan kaldıran bir müessese olduğu ifade edilmelidir. Terkin kurumu vergi alacaklısı olan vergi idaresi ile vergi borçlusu olan vergi yükümlüsü arasında gerçekleşen bir sözleşme niteliğinde olmayıp, idarenin hukuki bir sonuç doğurmaya yönelik bir irade açıklaması olarak tanımlanabilecek bir idari işlemdir. İdari işlem; kamu gücü kullanılarak idari makamlar tarafından yapılan, hukuka uygunluk karinesinden yararlanan, kamu yararı amacı taşıyan hukuki sonuç doğurmaya yönelik tek yanlı irade açıklamaları demektir (Akyılmaz vd.,2018:303-311). Danıştay 12.D. E.2004/2961, K.2005/104 KT.28.01.2005 tarihli kararında idari işlemleri kamu kurum ve kuruluşları tarafından kamu hukuku kuralları uyarınca tek taraflı olarak tesis edilen ve resen uygulanabilir nitelikte olan hukuki tasarruf olarak nitelendirilmektedir.

VUK kapsamında terkin kurumuna bakıldığında; vergi idaresi tarafından tahakkuk işlemi sonucunda terkin kapsamına giren durumların gerçekleşmesi halinde vergi borç ve vergi cezaları ortadan kalkmaktadır. Dikkat edilirse burada tahakkuk ve kesinleşmenin zorunluluğu yoktur (Öncel vd. 2021:162; Karakoç, 2014:469). Bilineceği üzere vergi alacağının kesinleşmesi özellikle tarh yöntemlerinden resen, idarece ve ikmalen tarhta dava açma hakkı kullanılmazsa veya kullanılıp ilk derecesi mahkeme kararına göre olağan kanun yolları tükenince tahakkuk eden vergi kesinleşmiş olur (Kaneti vd., 2022:207; Öz, 2018:62-63). Burada idare tarafından tarh edilmiş daha tahakkuk etmemiş bir kamu alacağı, yargı kararıyla ortadan kalkabilmekte, yine tahakkuk ve kesinleşmiş olan kamu alacağı tahsil imkansızlığı nedeniyle terkin edilebilmektedir (Öncel vd. 2021:162; Karakoç, 2014:469).

Terkin kurumu tek taraflı bir idari işlemdir. Tek taraflı idari işlem; idarenin kamu gücüne dayanarak ilgililerin rıza ve onayını almaksızın, irade açıklamasına gerek duyulmaksızın yapılan işlemdir (Odyakmaz vd. 2015:67). Burada vergi idaresinin iradesini açıklaması ile hukuki sonuçlar doğar ve karşı tarafın iradesini açıklamasına gerek yoktur (Akyazan, 2009:222). Tek

tarafı idari işlemin tanımlanmasında dikkat edileceği üzere; idarenin kamu gücüne dayanarak ilgililerin rıza ve onayını almaksızın, irade açıklamasına gerek duyulmaksızın yapılır Terkin işlemi vergi idaresince belirlenen şartların gerçekleşmesi halinde tek taraflı gerçekleşen bir işlemdir. Şöyle ki örnek vererek konuyu değerlendirdiğimizde; Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü'nün 13.01.1999 tarih ve B.07.0.GEL.0.28/2857-115-1909/1296 sayılı özelgesinde; 1995 tarihinde gerçekleşen deprem nedeniyle VUK 115. Maddede yer verilen şartların gerçekleşmesi halinde terkin işleminin yapılması gerektiği ve bunun için gerekli olanın *"4264 sayılı Kanunun uygulanması ile ilgili olarak yayımlanan Bazı Yörelerde Meydana Gelen Tabii Afetlerden Zarar Görenlerin Gelir, Kurumlar ve Geçici Vergilerinin Terkini Hakkında yayımlanan 1 sıra no.lu Genel Tebliğinde açıklandığı üzere, Tabii afete uğrayan yörede olup, afetten zarar gören 1995 ile 1996 yıllarına ilişkin gelir vergisi beyannamesini vermemiş veya beyanname vermekle birlikte tahakkuk eden vergileri kısmen veya tamamen ödememiş olan mükellefler 11.06.1997 tarihinden itibaren 3 ay içerisinde 11.09.1997 mesai saati sonuna kadar beyanname verdikleri takdirde, verilmiş olan beyannameler kanuni süresinde verilmiş sayılacağından herhangi bir ceza kesilmeyecek, tahakkuk etmiş olan vergilerin terkin edileceği açıktır."* Şeklinde olması gerektiği ifade edilmiştir. Burada dikkat edileceği üzere Bakanlık vergi mükellefinin şekli ödevi olan vergi beyannamesini vermesini istemektedir. Bu şartın yerine getirilmesi halinde tahakkuk edilen vergi terkin olunacaktır. Bir verginin terkin olabilmesi için vergi yükümlüsünün şekli olarak başvurması gerekliyse de bu durum terkin işleminin tek yanlı bir işlem olma durumunu etkilemez (Öncel vd., 2021:162).

Çalışmanın diğer bir konusu olan ve özel hukuk alanında Türk Borçlar Kanununun 132. Maddesinde yer verilen ibra müessesesi incelendiğinde öncelikle ibranın bir sözleşme olduğu ifade edilmelidir. Bir sözleşme olmasından kasıtlı her iki tarafın karşılıklı irade beyanlarını açıklaması gerekmektedir. Bilindiği üzere sözleşme; iki taraf arasında karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanları olarak ifade edilebilir (Aydos,2019:40; TBK 1. Mad.)

İbra işleminin gerçekleşebilmesi için alacaklının ibraya konu teşkil eden borç ilişkisine ilişkin tasarruf hakkının bulunması gerekmektedir. Alacaklı tarafın ibra işlemini yapması ve borcu ortadan kaldırılması yeterli değildir, borçlu da bu borcun ortadan kaldırılması işlemine icazet vermesi gerekmektedir.

Sözleşme olması ve ibra kurumunun işleyişinden kasıtlı ibra iki yanlı bir

işlemdir. Ayrıca ibra işleminin gerçekleştirilebilmesi için alacaklı ve borçlu arasında ortaya çıkmış kesinleşmiş bir alacak-borç ilişkisinin bulunması gerekmektedir. Terkin de kesinleşmiş olması zorunlu değildir (Öncel vd.,2021:162). Son olarak ibra işleminin gerçekleşebilmesi için mevzuatta yer verilen ibrayı sınırlandırılacak işlemlere de dikkat edilmesi yerinde olacaktır. Örneğin; Türk Medeni Kanunu'na (RG Tarihi: 08.12.2001, RG No:27836) (TMK) göre intifa ile yükümlü alacağın ibrasında intifa hakkının rızası aranmakta, üzerinde rehin hakkı bulunan alacağın ibrasında rehin hakkı sahibinin rızası aranmaktadır (Aydos, 2019:151; TMK 820. Mad; TMK 961 Mad.).

Görüleceği üzere terkin kurumu da ibra müessesesi de sırasıyla biri kamu hukuku alanında diğeri özel hukuk alanında borcu sona erdiren haller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak her ikisinin özellikleri incelendiğinde hem bulunduğu hukuk alanından kaynaklı hem de kendi iç işleyişinden dolayı çeşitli dinamikleri kendi içlerinde barındırmaktadır. Öncelikle terkin bir idari işlem olması hasebiyle idare tarafından tek yanlı bir işlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilineceği üzere ibra müessesesi hem sözleşme olmasından kaynaklı hem de ibranın gerçekleştirilebilmesi için alacaklının yaptığı borcun ortadan kaldırılmasını sağlayan bu işleme borçlu tarafından icazet vermesi onaylaması gerekmektedir. Diğer ifadeyle terkin tek yanlı bir işlem iken, ibra iki yanlı bir işlemdir. Bu açıdan birbirlerinden farklılaşmaktadır. Yine terkinde bazı hallerde tahakkuk işlemi gerçekleşmesine rağmen kesinleşme gerçekleşmediği görülmektedir. Özellikle VUK kapsamında yapılan terkin işlemleri bu şekildedir. AATUHK kapsamında yapılan terkin işlemlerinde özellikle tahsil imkânsızlığıyla terkin tahsilat aşamasında borç ortadan kalkmaktadır. Ancak ibra işlemi yönüyle konu değerlendirildiğinde ibra işleminin gerçekleşebilmesi için ortada ibra işlemine konu teşkil edecek bir borç ilişkisinin olması gerekmektedir. Yani ortada her durumda kesinleşmiş alacak-borç ilişkisi bulunması gerekmektedir.

SONUÇ

Çalışmada biri kamu hukuku alanında biri özel hukuk alanında borcu sona erdiren hallerden olan terkin kurumu ile ibra müessesesi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

VUK ve AATUHK'da yer verilen terkin kurumu özeldede vergi borçları genelde kamu alacaklarının belirlenen şartların gerçekleşmesi halinde ortadan kalkmasına sağlayan bir idari işlemdir. Özellikle doğal afetler yoluyla malvarlığı ve mahsulleri zarar gören vergi yükümlülerinin ve kamu borçlusu olan kişilerin yaşanan afet nedeniyle ödemede zorluk çektiği durumlarda vergi/kamu idarelerince mevzuatta belirlenen şartlar dahilinde vergi borcu veya kamu alacakları terkin edilmektedir. Bu terkin türü dışında diğer mevzuatta düzenlenmiş başka terkin türleri de bulunmaktadır. Bu hallerin de gerçekleşmesi halinde terkin işlemi gerçekleşebilmektedir.

Özel hukuk alanında Türk Borçlar Hukukuna özgü bir konu olan ibra müessesesi de çalışmanın diğer bir konusu olarak incelenmiştir. İbra da alacaklı ve borçlu kişi arasında oluşan borç ilişkisini ortadan kaldıran bir hal olarak karşımıza çıkmaktadır. Terkin kurumu gibi ibra müessesesinin de kendi içinde bu borç durumunun bu yolla ortadan kaldırılması için çeşitli şartların yerine getirilmesi gerekmektedir.

Çalışmaya konu iki kavram da borcu sona erdiren bir hal olarak karşımıza çıktığından bu kavramların birbirine yakınlaşan ve uzaklaşan alanların var olup olmadığının incelenmesi çalışmamızda ana hedef olmuştur. Bu bağlamda üçüncü bölümde bu konu işlenmiştir.

Bu iki kavramın karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan terkin kavramının bir idari işlem, tek yanlı bir işlem olması ve bazı durumlarda kesinleşmiş bir alacağın olmaması durumunda da terkinin gerçekleşmesine rağmen; ibra müessesesi bir sözleşme olması, bu işlemin gerçekleşebilmesi için hem kesinleşmiş bir alacağın olması hem de iki yanlı bir işlem olarak borçlunun da muvafakatının da olması gerektiğinden kasıtlı terkinden ayrılmaktadır.

Sonuç olarak aralarındaki farklılıklar olmasına rağmen terkin, vergi hukukunda vergi ve diğer kamu alacaklarını belirli şartların gerçekleşmesi halinde borcun sona erdirmeye haliyken, ibrada alacaklı ve borçlunun kabulleri sonucu ortaya çıkan alacaklı tarafından yapılan ve borçlu tarafından rıza gösterilen özel hukukta bir borcun sona erme hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkurt, S.S., Erdoğan, K., Tokat, H. (2019). Borçlar Hukuku, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Aksu, M. (2013). Türk Borçlar Kanununun Getirdiği Yeniliklerden İbra, Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 8 (Özel), 97-130.
- Akyazan, A.E. (2009). Maddi Açıdan İdari İşlemler, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:85, 220-240.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M. Kaya, C. (2018). Türk İdare Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Aydos, O.A. (2019). Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Bilici, N. (2014). Vergi Hukuku:Cilt 1/Vergi Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Çalışkan, A. (2023), Kamu Alacaklarının Terkini ve Covid 19 Pandemisi Sebebiyle Terkin İmkani”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl:8, Sayı:2023/2, s.71-109.
- Denizci, Ö.S. (2009). Türk Borçlar Hukukunda İbra, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Eren, F. (2018). Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Kaneti, S., Ekmekçi, E., Güneş, G., Kaşıkçı, M. (2022). Vergi Hukuku, Filiz Yayınevi, İstanbul.
- Karakoç, Y. (2014). Genel Vergi Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Karakoç, Y. (2016). Kamu İcra Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Mutluer, K. Dayanç Kuzeyli, N.N. (2019). Vergi Hukuku Genel ve Özel Hükümler, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü., Ercan, İ. (2015). İdare Hukuku, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Oktar,S.A. (2020). Vergi Hukuku, Türkmen Yayınevi, İstanbul.
- Öncel, M., Çağan, N., Kumrulu, A., Göker, C. (2021). Vergi Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Öner, E. (2019). Vergi Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Öğüz,T., Ergüne, M.Ş., Erişgin, N. (2019). Borçlar Hukuku, Ed. Hayriye Şen Doğramacı, Anadolu Üniversitesi Yayını No:2930, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1886, Eskişehir.

- Öz, E. (2018). Vergilendirme İşlemleri ve Süreler, Yürümez, M.E. (Ed.). Vergi Hukuku, Anadolu Üniversitesi Yayını No:3800, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 2613, Eskişehir.
- Remzi, M., Aydın, S. (2013). Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul.
- Saban, N. (2023). Vergi Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul.
- Sarıhan, B.B. (2020). Türk Borçlar Hukukunda ve İş Hukukunda İbranın Hukuki Boyutu, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.3, S.1, 99-119.
- Şenyüz, D., Yüce M., Gerçek, A. (2019). Vergi Hukuku (Genel Hükümler), Ekin Yayınevi, Bursa.
- Yurduseven, Ş. (2013). Borçlar Hukukunda İbra, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yararlanılan Elektronik Kaynaklar

<http://www.mevzuat.gov.tr>

<http://www.lexpera.com.tr>

<http://www.gib.gov.tr>

<http://sozluk.gov.tr>

Yararlanılan Mahkeme Kararları ve Özelgeler

Danıştay İBK. E.1976/1, K.1979/10, KT.28.06.1979.

Yargıtay 6.HD., E.2008/14127 K.2009/3291 KT.14.04.2009.

Yargıtay 21. HD., E.2016/10435, K.2018/202, KT.16.01.2018.

Danıştay 12.D. E.2004/2961, K.2005/104 KT.28.01.2005.

Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü'nün 13.01.1999 tarih ve B.07.0.GEL.0.28/2857-115-1909/1296 sayılı özelgesi

Dr. Ali SAKLAN (İç Denetçi)

1982 yılında Konya’da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Konya’da tamamladı. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünden ve Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Bölümünden mezun oldu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalında Yüksek lisans eğitimini tamamladı. Aynı Üniversitede başladığı doktora eğitimini, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İşletme Bilim Dalında tamamladı. Hazine ve Maliye Bakanlığında Vergi Müfettişi olarak görev yapmakta iken Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde 2014 yılında İç Denetçi kadrosuna naklen atanması üzerine 2014 yılı içinde görevine başlamış olup, halen bu görevine devam etmektedir.

3. BÖLÜM

ŞİRKETLERDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARINA BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Ayla AVCI

Antalya Belek Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik

ORCID ID: 0000-0002-1871-4090

ayla.avci@belek.edu.tr

DOI: [https://doi.org/ 10.5281/zenodo.8338959](https://doi.org/10.5281/zenodo.8338959)

ÖZET

1990'lı yıllardan itibaren hızla artan teknolojik devrimler işletmelerin de teknolojik alt yapılarını geliştirmeye yönelmede etkili olmuştur. Şirketlerin yoğun rekabet ortamlarında ortaya çıkabilecek sorunlar karşısında hızlı ve akılcı yöntemlerle çözüm bulması gerekmektedir. Şirketlerin iş süreçlerinde yaşanan aksamaların önüne geçmek, üretimde artış sağlamak ve iş görenlerin performanslarında pozitif artış sağlayacak teknoloji ve uygulamaları kullanmaları iş sürdürülebilirliği için gereklidir. Şirketlerin teknolojik yatırımlara önem vermesi ve yatırımlarını arttırarak bütçe ayırması rakiplerine karşı farkını göstermesi, teknolojik alanda rekabet edebilecek seviyede olması güçlü bir şirket olduğunun göstergesi olmuştur. Bu uygulamalardan başta sağlık alanında olmak üzere en fazla kullanılan yapay zekâ uygulamasıdır. Üretimden, satış ve pazarlamaya kadar yapay zekânın işletmelerde kullanım alanı çok fazladır. Üretimde ürün bilgilerini kodlama, müşterilerin ürün satın alma davranışlarının analizinde ve hedef müşteriye ulaşmada en etkili uygulamalardandır. Yapay zekâ uygulamalarını başarıyla işletmelerine adapte eden şirketlerin rekabet avantajı sağladığı

tartışmasızdır. Bu araştırmada şirketlerde yapay zekâ uygulamaları ve yapılan uygulamaların olumlu ya da olumsuz etkilerini yapılan literatür çalışmaları ile incelemektir. Araştırmanın amacı, yapılan çalışmalarda yapay zekanın en çok hangi departman ya da alanlarda kullanıldığı ve şirketlere ne gibi katkılar sunduğunu belirlemektir. Elde edilen sonuçların ve çıkarımların daha sonra yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşletme, Yapay Zekâ, Teknoloji.

ABSTRACT

A OVERVIEW OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS IN COMPANIES

Technological revolutions which have been rapidly increasing since the 1990s have also been effective in improving the technological infrastructure of enterprises. Companies need to find solutions and rational methods in the face of problems that may arise in intense competitive environments. It is necessary for business sustainability for companies to prevent disruptions in business processes, increase production and use technology and applications that will positively increase the performance of employees. The fact that companies attach importance to technological investments and allocate a budget by increasing their investments showing its difference against its competitors being at a level to compete in the technological field has been an indicator of being a strong company. Among these applications, the most used one especially in the field of health, is the artificial intelligence application. From the production to sales and marketing, artificial intelligence has many uses in businesses. Coding product information in production is one of the most effective practices in analyzing customers' product purchasing behaviors and reaching target customers. It was indisputable that companies that successfully adapted artificial intelligence applications to their businesses provided a competitive advantage. In this research, artificial intelligence applications in companies and the positive or negative effects of the applications are examined with literature studies. The aim of the research is to determine in which departments or areas artificial intelligence is used the most and how it contributes to companies. It is thought that the obtained results and inferences will shed light on future studies.

Keywords: Business, Artificial Intelligence, Technology.

GİRİŞ

Küreselleşmenin artması sebebiyle uluslararası ticaretin hız kazanması şirketlerin rekabet ortamında kendilerine yer bulması ve sürdürülebilirlik sağlama-sı önceki dönemlere göre daha da zorlaşmıştır. Dünya ülkelerin e ticaretin artması ve teknolojinin ülkelerin ortak bir Pazar hale gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle üretim şirketleri tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını hemen hemen her ülkede birbirine benzer bir hal alması gelişmekte olan ülkeler için zorlayıcı bir durumu ortaya çıkarmıştır. Şirketler artık tüm dünyada yaşanan ticari, ekonomik ve sosyal gelişmeleri yakından takip ederek gelişmeleri kendi şirketlerine uygulama durumları söz konusu olmuştur. Şirketler Ar-Ge faaliyetlerine ve teknolojik yatırımlara daha fazla önem vermeye başlamıştır. Son günlerde en çok tartışılan ve konuşulan konulardan biri de yapay zekâ uygulamaları olmuştur.

Şirketlerde fiziki güç kullanımının azaltılması, yönetimde yaşanan bazı eksikliklerin giderilmesinde, tedarik zinciri süreçlerinde veri toplama optimizasyonlarında ölçeklendirmeyi kolaylaştırma ve tedarikçilerin araştırılmasında yapay zekâ uygulamalarının etkisi çok fazladır. Belirsizlikler karşısında personelin stratejik karar verme süreçlerinde yapay zekâ desteğinden yararlanılmaktadır. Gelecek vaat eden yapay zekâ çözümleri yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış verilerin gerçek zamanlı olarak işleme ve karar desteği için analitik sağlama becerisi bulunmaktadır (Kulkov, 2021). Bu nedenle yönetim ve organizasyonlardaki tüm süreçler, teknik ve tasarımdaki yenilikler işletmeler için önemlidir. Günümüzde inovasyonların temel biçimi yazılım sektöründeki yazılım geliştirme ürün geliştirmenin itici bir gücü olmuştur (Drewniak ve Posadzinska, 2020). Üretimden sağlık, eğitim, e-ticaret, medya, savunma sanayi, bankacılık gibi birçok alanda yapay zekâ uygulamalarından faydalanılmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, yapay zekânın hangi şirketlerde uygulandığı ve yararlarının ya da zorluklarının ne olduğu gibi hususlar incelemek ve diğer araştırmacılara ve şirketlere yön göstermektir.

1. YAPAY ZEKÂ

Yapay zekâ, Dördüncü sanayi devriminin itici gücü olarak bilinen yapay zekâ, temelinde kurumlardaki orijinal çalışma modellerinin ve inovasyonların verimliliğini pozitif yönde etkileyecek bir yaklaşımdır (Li vd, 2023). Son yıllarda yüksek vasıflı iş gücü artışı nedeniyle rutin görevler bilgisayarlar aracılığı ile yerine getirilmektedir. Bu sayede zaman kaybı en az seviyeye indirilmektedir. Üretimde yapay zekâ mevcut işleri ortadan kaldırmayı değil değişimi getiren bir uygulamadır (Tablo 1).

Tablo 1: Üretimde Yapay Zekâ

More ▲	Less ▼
 <p>Process improvement</p>	 <p>Fixing machines</p>
 <p>Testing innovation</p>	 <p>Resolving issues</p>
 <p>Custom made products</p>	 <p>Standard products</p>

Kaynak: (Buchmeister vd, 2019).

1.1. Yapay Zekâ Türleri

Yapay zekâ uygulaması makinelerin insanların çalışma işleyiş süreçlerinin taklit edilmesini amaçlamaktadır. Yapay zekâ türleri belirlenirken yapay zekâ sisteminin bu insan çalışma yeteneğinin kopyalayabilme yeteneğinin derecesi baz alınmaktadır. Bu nedenle bir makine performans ve çok yönlülük açısından yapay zekâ birden fazla kategori başlığı altında kullanılabilir. Yapay zekâ ve yapay zekâ destekli olmak üzere genel olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Makinelerin insan aklına benzerlikleri “düşünme” ve “hissetme” yeteneklerine göre sınıf-

landırılmaktadır. Buna göre yapay zekâ ve yapay zekâ tabanlı dört tür sistem bulunmaktadır (Joshi, 2019): Reaktif makineler, sınırlı hafızalı makineler, zihin teorisi ve öz-farkındalığa sahip yapay zekâ.

Reaktif Makineler: En eski yapay zekâ sistemidir. Bu uygulama insan zihninin farklı uyarılara yanıt verme yeteneğinin taklit eden hafıza tabanlı olmayan yapay zekâ sistemidir. Bu makinelerin öğrenme yeteneği yoktur ve sınırlı sayıdaki girdi ile otomatik yanıt verme amaçlı kullanılabilir.

Sınırlı Bellek: Bu makineler hem reaktif makinelerin yeteneklerine sahiptir hem de kararlar için geçmiş dönem datalardan öğrenme yeteneğine sahiptir. Sohbet robotlarından sürücüsüz araçlarda dahil yapay zekâ uygulamalarını hepsinde sınırlı hafızalı yapay zekâ tarafından yönlendirilmektedir.

Zihin Teorisi: Bu teori son dönemde araştırmacıların üzerinde çalıştığı yapay zekâ sistemlerindedir. Bu sistem insanları daha iyi anlayabilecek ve onların duygu, düşünce, inanç gibi süreçleri ayırt edebilme özelliği sağlayabilecektir.

Kendini bilen: Günümüze kadar gelen yapay zekânın son aşamasıdır. Kendi öz farkındalığına sahip ve kendini açıklayabilen, insan beynine en yakın seviyede, etkileşimde bulunduğu kişileri anlayabilen ve aynı zamanda kendi duyguları ve ihtiyaçlarını da bilen türden bir yapay zekâ türüdür.

2. YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI VE ŞİRKETLER

Yapay zekâ uygulamalarının hızla yaygınlaşması şirketlerin bu alanda yatırımlarını da arttırmıştır. Birçok sektör Ar-Ge departmanlarında harcamalarının büyük kısmı yapay zekâ çalışmalarından dolayıdır.

Enerji şirketlerinde enerji tedarik sisteminin bütün segmentlerine çok sayıda yenilikçi çözüm aramada yapay zekâ tabanlı tekniklerin uygulanmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Enerji yönetim süreçlerinin otomasyonuna ihtiyaç süreçlerinde yapay zekâ destekli çözümleri devreye girmektedir (Waltersmann vd, 2021). Üretici ve tüketicileri ile depolamayı birbirine bağlayan enerji sektöründe akıllı teknolojilerin kullanılmasında ihtiyaç duyulan yapay zekâdır. Yapay zekâ enerji tüketiminin zirve noktalarını tahmin etmede ve operasyonların gerçek zamanlı optimizasyonunda yardımcı olarak yapay zekâ kullanılmaktadır (Buchmeister, 2019). Enerji sektöründe veri analizi ve tahmin, akıllı şebeke,

pil yönetimi, enerji depolama ve tüketiminde YZ ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de Türkiye’nin ulusal petrol şirketi Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), “geleceğin dijital operasyonunu tanımlayan” milli yazılım platformunu ZEKİ yazılımı uygulamaya başlayacağını belirtmiştir. Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi (EPIAŞ), bulut sistemi, YZ destekli otomasyon yazılımları ile karmaşık sorunların sorun çözümünde ve olası sistem kesintilerinde hizmet sunmayı sağlayabilmektedir. Google, American Airlines, Breakthrough Energy gibi şirketler ise YZ desteği ile havacılık sektöründe karbon salınımı azaltıcı projelere imza atılmasıyla uçakların beyaz izi %54 azalırken, yakıt tüketimi ise % 0,3 oranında azalmış oldu (Karagöl, 2023).

Yaşam kalitesini ve konforunu arttıracak ve iyileştirmeye katkı sağlayacak çözümler yapay zekâ uygulamalarıyla sağlanmaktadır (Drewniak ve Posadzinska, 2020). Sağlıkta hastalıkların tanı, teşhis ve tedavilerinde kullanılan yapay zekâ, dijital, mobil, giyilebilir sağlık gibi yapay zekâ uygulamalarını kapsamaktadır (Özdemir ve Bilgin, 2021). Sağlık sektöründe ve özellikle ilaç endüstrisinin verimliliğini arttırmada da yapay zekanın etkisi büyüktür. Yeni bir ilaç üretiminde ya da mevcut ilaçların başka uygulamalarının oluşturulmasında da kullanılmaktadır. Bu amaçla biyolojik, kimyasal ve tıbbi veri tabanlarının analizinde yapay zekadan yararlanılmaktadır (Kulkov, 2021).

Yapay zekâ uygulamalarının yüksek teknoloji endüstrilerinin inovasyonları üzerinde belirli ve önemli bir etkisi vardır (Li vd, 2023). Yapay zekâ uygulamalarının şirket muhasebelerine etkileri şu şekildedir (Yardımcıoğlu ve Şitak, 2020):

- ✓ Yapay zekânın vergiden kaynaklanacak risk derecelerini öngörebilmesi, vergi kayıplarının önlenmesi, insan hatalarını minimuma indirmesi,
- ✓ Dokümanların ve diğer belgelerin dijital bir ortamda saklanarak yer faydası sağlanması

Türkiye’deki yapay zekâ farkındalığını arttırmak ve ekosistemini geliştirmek amacıyla kurulan” Türkiye Yapay Zekâ İnisyatifi’nin TRAI Girişimler Haritası (Tablo3) ve TRAI’nin her çeyrekte güncellenen Yapay Zekâ Girişimleri (Tablo4)’te yer almaktadır.

Tablo 3: Türkiye yapay zekâ İnisiyatifi Girişimler Haritası

Kaynak: (Demirkaya, 2023)

Tablo 4: TRAI Girişimler Haritası'nın Ocak 2022'den Mart 2023'e kadar yayınlanan güncellemelerin kategorilere göre ayrımı

Yapay Zekâ ALANI	Ocak 22	Nisan22	Haziran 22	Ekim 22	Mart 23
Yapay Görü	64	70	73	74	80
Makine Öğrenmesi	43	43	46	48	53
Öngörü ve Veri Analitiği	37	44	44	47	53
Chatbotlar ve Diyalogsal YZ	20	22	23	23	21
Doğal Dil İşleme	19	20	20	23	24

Optimizasyon	9	11	12	14	16
RPA	9	10	10	13	13
Otonom Araçlar	9	11	14	15	15
Arama Motoru ve Arama Asistanı	6	5	5	5	5
Akıllı Platformlar	5	5	5	6	7
Nesnelerin İnterneti	5	7	7	7	8
Üretken Yapay Zekâ					5
TOPLAM	226	248	259	275	300

Kaynak: (Demirkaya, 2023).

Dünyadaki küresel sigorta şirketleri ile rekabet yarışımı sürdüren Türkiye sigortacılık sektörü incelendiğinde (Tablo2), yapay zekâ uygulamalarından Makine öğrenmesi (ML) ve görsel analize dayalı tekniklerin kullanıldığı saptanmıştır (Ulusoy, 2022). Hasar tespitlerinde, sigorta prim belirleme işlemlerinde ve risk belirlemede kullanılan yapay zekanın sigortacılık sektöründe geliştirilmesi için aşağıdakiler uygulanabilir (Aslan, 2023):

- ✓ **Kişiselleştirme:** Sigortacılıkta müşterilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda kişiselleştirilen öneriler YZ ile sunulabilir
- ✓ **Chatbot'lar:** 7/24 YZ desteğiyle Chatbot uygulaması müşterilerden gelen sorular ya da sorunlar da insan müdahalesi gerektirmeden çözülebilir.
- ✓ **Dil İşleme:** Müşteri deneyimlerini iyileştirmede YZ uygulamasını kullanmak müşterilerin geri dönüşlerinde analiz etme imkânı sağlayabilir.
- ✓ **Müşteri Segmentasyonu:** Sigorta şirketleri müşterilerinin istek, ihtiyaç ve taleplerine göre segmentler oluşturarak kişilere özel hizmet oluşturulması sağlanabilir.

Tablo 2: Türkiye Sigortacılık Sektöründeki YZ Uygulamalarının YZ Alt Unsurları Özelinde Analizi

Yapay Zeka Uygulamaları	YZ Türü (Zayıf, Güçlü, Bilinmeyen)	Derin Öğrenme	NLP	Sanal Asista	IoT	Makine Öğrenmesi	RPA	Görsel Analiz	Tahmin Analitiği
AXA SİGORTA Axago Axafit	Zayıf Zayıf		*		*				
TÜRKİYE SİGORTA Saha Denetim ve Suiistimal Modülü	Güçlü					*			
ANADOLU SİGORTA AS'lı Sigortam Cepte Mobil Uygulaması Organize Suiistimal Analiz Platformu Hasar Muallak Tespiti	Güçlü Zayıf Zayıf Güçlü		*	*		*		*	*
AKSİGORTA ADA Yapay Zeka Fiyatlandırması Claimschat Online Ekspertiz	Zayıf Güçlü Güçlü Zayıf		*	*		*		*	*
ALLIANZ SİGORTA Video Ekspertiz	Zayıf							*	
SOMPO JAPAN SİGORTA Ejento Mobil Uygulaması Hızlı İhbar Ekranı	Zayıf Zayıf		*			*			*

MAFFRE SİGORTA Bi Doktora Sor Uygulaması MAFFI	Zayıf Güçlü	*	*	*		*		*	
HDI SİGORTA HADI	Güçlü	*	*	*					

Kaynak: (Ulusoy, 2022).

Şirketlerde yapay zekâ uygulamalarını verimli hale getirmek için (Li vd, 2023):

1. Yapay zekânın yenilikçi yönlerini uygulayabilmek için ürün ve hizmetlerin performanslarını arttırmak ve iyileştirmek için çeşitli politika ve önerileri takip etmek
2. İşletmeler yapay zekâ ve diğer ilgili teknolojilerin gelişimini hızlandırmak için bütün kaynaklardan yararlanmalıdır.
3. İşletmeler yapay zekâ karar verme süreçlerinde üretimi birleştirerek gelişmeleri anlamada faydalanabilirler.
4. Organizasyon yapısı optimize edildiğinde yapay zekânın kurumsal inovasyon etkinliği artacaktır.
5. İşletmeler organizasyonel yapı, düzeylerinin kaynakların yeniden tahsisi ve iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için mümkün olduğunca azaltmalıdır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İşletmelerde YZ destekli teknolojik çözümler üretilmesi önemli bir husustur. Şirketlerin elinde bulunduğu kaynakları etkili ve verimli bir şekilde kullanılması ve şirketlerin temel amaçları olan karlarını en yüksek seviyeye çıkarılmasını hedeflemeleri gerekmektedir.

Özellikle imalat şirketlerinde sürdürülebilirlik sağlamak ve yapay zekâ uygulamalarından yararlanarak kaynak verimliliği artışları sağlanabilir (Fran-

ki vd, 2023). Şirketlerde YZ uygulamalarından yararlanarak daha az iş gücü kullanılması, tehlikeli işlerde yapay zeka donanımlı robotların kullanılması avantaj sağlayacaktır.

Aynı şekilde teknoloji ile yarış içerisinde olan çalışanların eğitilmesi onlara üstünlük sağlayabilir (Buchmeister vd, 2019). İşletmelerde yapay zekanın öğrenme ve geliştirme araçlarının kullanılabilirliğinin değerlendirilerek mevcut bilgi tabanlarının yansira çalışanların yaratıcılık sürecinde oyunlaştırma ve simülasyonların desteklenmesi doğrulanmaktadır (Drewniak ve Posadzinska, 2020).

Yeni yapay zekâ ile ilgili uygulamalar ve yeni teknoloji şirketlerinin ortaya çıkması güvenlik, hasta mahremiyeti, veri güvenliği ve bireysel haklar gibi etik konuları da tartışılır duruma getirmiştir (Safdar vd, 2020). Bu konularda gereken güvenlik önlemlerinin ve gereken yasaların uygulamaya konulması önemlidir.

İlaç sektöründe yapay zekanın başarı ile uygulanabilmesi için entegrasyon süreçlerinde sorunlar bulunmaktadır. İlaç sektörünün bazı alanlarında yapay zekanın uygulanmasına rağmen tüm ilaç piyasasında bilinmediği görülmektedir (Kulkov, 2021). Dünya ekonomisinde önemli bir yer tutan ilaç sektöründe yapay zekâ uygulamalarına, Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla önem verilmelidir. İşletmelerde Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesinde teknoloji eğitimi veren teknoloji donanımlı üniversiteler ile iş birliği yapılması yeni yapay zeka programlarının uygulamalarında etkili olacaktır. Literatürde şirketlerde yapılan YZ çalışmalarının içeriklerine yönelik olarak araştırmalar yapılmasının katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, C. N. (2023). Yapay Zekâ Sigortacılık Sektöründe Neler Yapabilir? Erişim Tarihi: 31.08.2023. <https://www.acercrea.com/tr-TR/bloglar/yapay-zeka-sigortacilik-sektorunde-neler-yapabilir>
- Buchmeister, B., Palcic, I., Ojstersek, R. (2019). Artificial Intelligence in Manufacturing Companies And Broader: An Overview, *DAAAM Internatioanal Scientific Book* 2019, 081-098.
- Demirkaya, Y. (2023). Türkiye Yapay Zekâ İnisiyatifi'nin TRAI Girişimler Haritası (Mart2023) Yayınlandı, Erişim tarihi: 23.08.2023 <https://turkiye.ai/turkiye-ya>

pay-zeka-inisiyatifinin-trai-girisimler-haritasi-mart-2023

- Drewniak, Z. ve Posadzinska, I. (2020). Learning And Development Tools And The Innovative Potential of Artificial Intelligence Companies, *European Research Studies Journal*, 13(2) 388-404.
- Franki, V., Majnaric, D. & Viskovic, A. (2023). A Comprehensive Review of Artificial Intelligence (AI) Companies in the Power Sector, *Energies*, 16(3), 1077; <https://doi.org/10.3390/en16031077>
- Joshi, N. (2019). 7 Types Of Artificial Intelligence, Erişim Tarihi: 25. 08. 2023. <https://www.forbes.com/sites/cognitiveworld/2019/06/19/7-types-of-artificial-intelligence/?sh=35c1e328233e>.
- Karagöl, B. (2023). Enerji Sektöründe Yapay Zekanın Yeri, Erişim Tarihi: 10. 07. 2023. <https://www.petroturk.com/>.
- Kulkov, I. (2021). The Role of Artificial Intelligence in Business Transformation: A Case of Pharmaceutical Companies, *Technology in Society*, 66.
- Li, C., Xu, Y., Zheng, H., Wang, Z., Han, H. & Zeng, L. (2023). Artificial Intelligence, Resource Reallocation And Corporate Innovation Efficiency: Evidence From China's Listed Companies,
- Özdemir, L. ve Bilgin, A. (2021). Sağlıkta Yapay Zekanın Kullanımı ve Etik Sorunlar, Sağlık Ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 8(3), 439-445.
- Safdar, M. N., Banja, D. J. ve Meltzer, C. C. (2020). Ethical Considerations in Artificial Intelligence, *European Journal of Radiology*, 122. Elsevier.
- Ulusoy, İ. (2022). Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi Sigorta Sektörünü Yeniden Şekillendiriyor, Türkiye Uluslararası Sigorta Zirvesi.
- Yardımcıoğlu, M., ve Şitak, B. (2020). Yapay Zekâ Teknolojisinin Muhasebe Alanına Yansımaları: Literatür İncelemesi, *Bilecik Şeyh Edebali Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2) 342-353.
- Waltersmann, L., Kiemel, S., Stuhlsatz, J., Sauer A. & Miede, R. (2021). Artificial Intelligence Applications for Increasing Resource Efficiency in Manufacturing Companies- A Comprehensive Review, *Sustainability*. 2021; 13(12):6689. <https://doi.org/10.3390/su13126689>

4. BÖLÜM

SOSYAL ALIŞVERİŞ KURAMININ TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ: TERAPÖTİK SÜRECE YANSIMASI

Dr. Erdiñ KALAYCI

Bozok Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

kalaycierdinc@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-8572-972X

Dr. Öğretim Üyesi Filiz ER

Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

filliztokgoz@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5065-3809

Prof. Dr. Veli DUYAN

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

duyanveli@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-4316-5756

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8338969>

GİRİŞ

Sosyal alışveriş kuramı, insanların ilişkiler içinde nasıl etkileşim kurduğunun yanı sıra ortaklıklar ve gruplar dışında nasıl kararlar aldıklarına ilişkin kapsamlı bir tanım sunar. Ancak bu kuram, sosyal yapının ve güç süreçlerinin bu değişimi nasıl etkilediğini ele almamakta; özellikle, toplumsal cinsiyetin insanların ilişkilerdeki davranış biçimlerini nasıl şekillendirdiğini açıklamakta başarısız olmaktadır.

Evlilik ve aile terapistleri zorlu seçimlerle karşılaşan danışanlarla çalışırlar. Örneğin, bir kadın ilişkisini sürdürüp sürdürmeyeceği ya da bir çift çocuk bakı-

mı sorumluluklarını devretmekle veya içlerinden birisinin tam zamanlı olarak evde kalıp kalmayacağına karar vermekle uğraşılıyor olabilir (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004). Aile bilimi literatürü genellikle insanların eş seçimi ve boşanma gibi yaptığı seçimlerle ilgilenir de, evlilik ve aile terapisi literatürü genellikle süreci, hangi danışanın önemli kararlar aldığı şeklinde ele almaz (Prakash ve Singh, 2013). Ayrıca evlilik ve aile terapistleri eş seçimi, boşanma ve diğer faktörlerin bu seçimlerin sonuçları nasıl etkileyebileceği konusunu açık bir şekilde dikkate almayabilir. Toplumsal cinsiyet bu faktörlerden biridir. Sadece cinsiyetlendirilmiş kararların ailelerde nasıl ortaya çıkabileceğini fark etmek değil, aynı zamanda bu anlayışın terapide nasıl uygulanacağını keşfetmek evlilik ve aile terapistleri için hayati öneme sahiptir (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004).

İnsanlar her gün bireyleri, rolleri, işleri ve toplumsal cinsiyete dayalı görevlerine göre sınıflandırır. Ayrıca, kendilerinin veya eşlerinin daha “erkek” ya da “kadın” gibi belirli bir şekilde hareket etmeleri gerektiğini düşünerek, cinsiyet temelli beklentilerle evlenirler. Toplumsal cinsiyet aynı zamanda, bireylerin ilişkideki maliyet ve ödülleri nasıl algıladığını doğrudan etkileyen, evliliğe getirdiği birçok kaynağı da etkiler. Erkeklerin ve kadınların evliliklerde nasıl işlev gösterdiğini tam olarak anlamak için toplumsal cinsiyetin sosyal değişim sürecini nasıl etkilediği incelenmelidir (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004).

Birçok terapist, maliyetler ve ödüllere ilgili kavramlar kullansa da, özellikle çiftlerle çalışmada, çok azı bu fikirlerin sosyal değişim teorisinden kaynağını aldığını fark etmektedir. Sosyal değişim teorisi aile bilimlerinin daha belirgin teorilerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Kaynağını iktisadi doktrinden alan bu teori, insan varoluşu ve aile etkileşiminin pek çok alanlarına uygulanabilir (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004). Sosyal alışveriş, evlilik ve aile literatüründe eş seçimini ve ilişki kurma veya çözülme süreçlerini açıklamak için de kullanılmaktadır (McDonald, 1981).

İlişkisini gözden geçiren kişi, tüm katılımcıların ilişkiden kendileri ile eşit sonuçlar aldığını algıladığında eşitlikçi bir ilişkinin meydana geldiği söylenebilir. Evliliklerde hem bireysel hem de ilişki süreçleri eşzamanlı olarak meydana gelmekte; kadınlar ve erkekler sadece ilişkiyi neyin istikrarlı tuttuğunu değil, aynı zamanda kendileri için en iyi olanı da göz önüne aldıklarından bu durum gerginliğe neden olabilmektedir. Örneğin, bir kişi boşanmayı düşündüğünde, eşlerden biri veya her ikisi, ilişkiyi sürdürmenin maliyetlerini ve ödülleri

değerlendirir. Evliliği sürdürmek için, evli kalmanın ödülleri, ayrılmanın ödülllerinden (veya alternatiflerin ödülllerinden) daha ağır basmalıdır. Aksi takdirde birey evliliğini sonlandırır. Dolayısıyla sosyal alışveriş kuramı evliliğin ayrı, izole bir kurum olarak çevrenin dışında var olmadığını kabul eder. Aksine evlilik, çekici alternatiflerle sürekli bir kıyaslamaya tabi tutulmaktadır. Sonraki bölümlerde, sosyal alışveriş kuramı çerçevesindeki varsayımlara ve yapılarla kısa ve genel bir bakış yer almaktadır (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004).

Bu kuramsal çalışmanın amacı, sosyal alışveriş kuramını toplumsal cinsiyet perspektifinden inceleyerek, toplumsal cinsiyete duyarlı bir terapötik süreç için güç eşitliği kılavuzu önermektir.

1. SOSYAL ALIŞVERİŞ KURAMI

Sosyal alışveriş kuramı, bireyler ve gruplar arasında bir etkileşim durumunda kaynak alışverişini açıklayan genel bir sosyolojik kuramdır (Göktaş Kulualp ve Sarı, 2019). Bireylerin ilişkiler içinde belirli biçimlerde davranmasına neyin neden olduğuna ilişkin kişilerarası etkileşimleri araştırır (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004). Kuramının temel ilkesi “karşılıklılık normu” dur. Bu ilke, sosyal değişimlerde bir kişiye karşı olumlu bir davranışta bulunulduğunda, bu kişi için karşılığında belirlenmemiş bir olumlu davranış gösterme yükümlülüğü doğduğunu öne sürmektedir (Bahar, 2019). Sosyal alışveriş kuramı literatürü incelendiğinde; davranışsal psikoloji, antropoloji, sosyal psikoloji ve sosyoloji konularını ve iktisadi literatürü kapsayan disiplinlerarası bir kuram olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal alışverişin iktisadi açıdan faydacılık ve yarar ilkelerine bağlı olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, sosyal alışveriş kuramı, bireyler veya gruplar arasında soyut veya somut olan sosyal ve psikolojik kaynakların değişimini içermektedir (Göktaş Kulualp ve Sarı, 2019).

Sosyal değişimlerde insan davranışını açıklamaya çalışan sosyal alışveriş kuramı, kişilerarası davranış kaynak değişiminin konusu olarak ele almaktadır. Literatürde kaynak teorisi kapsamında kaynak: “insanlar arasında değişimin nesnesi haline gelebilecek somut veya sembolik olan herhangi bir madde” olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, kaynakların kullanım ve değişim koşulları aynı değildir. Bu nedenle, değişim kaynakları, sevgi, statü, bilgi, para, mal ve hizmet şeklinde altı sınıfa ayrılmıştır. Kaynak sınıflandırmasından sonra

değişim kaynakları benzerlik ve farklılıklar açısından incelenmiştir. Bu karşılaştırmada, somutluğa karşı soyutluk ve evrenselliğe karşı özgünlük nitelikleri seçilmiştir. Bu bağlamda, sevgi, kişiye özgü iken para, genel kaynak olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, hizmet ve ürünler, bazı faaliyet veya ürünlerin değişimini kapsamakta ve somut olarak sınıflandırılmaktadır. Blau'nun (1964), ekonomik ve sosyal değişimlerin karşılaştırılması ile sosyal değişim kuramına katkı sunmuştur. Buna göre, daha genel ve somut olan para, mal ve hizmetlerin ekonomik değişimlerde; kişiye özgü ve soyut olan sevgi, statü ve bilginin ise sosyal değişimlerde rol oynamaktadır. Blau (1964), ekonomik değişimlerin kişisel yükümlülük, minnet, güven gibi duyguları ortaya çıkarmadığını, buna karşılık sosyal değişimlerin bu duygulara yol açtığını belirtmektedir. Ayrıca sosyal değişime ilişkin faydaların, somut bir bedeli olmadığını, buna karşılık kalıcı sosyal örüntüler yarattığını belirtmiştir (aktaran Bahar, 2019).

Tüm bu tanımlar dikkate alındığında sosyal alışverişin, sosyolojide değer, ekonomide fayda, psikolojide pekiştirme ve sosyal psikolojide ise ödül gibi kavramlarla ilişkilendirilmesi mümkündür. Sosyal alışveriş kuramının farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bunlar; değiş tokuş yapan aktörler, değiş tokuş edilen kaynaklar, değişim ilişkilerinin geliştiği yapı ve dinamik bir değişim süreci olarak sınıflandırılabilir. Sosyal alışveriş kuramının temel ilkeleri şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Bireyler, ilişkilerinde ödül beklentisi ile davranış gösterirler.
- ✓ Ödüller değerli görüldüğüne, ilişkiler devam eder.
- ✓ İlişkideki bireylerden biri karşılık verdiğinde ve sağlanan ödüller karşı tarafa adil görüldüğünde çiftler ilişkiye devam ederler.
- ✓ İlişkinin maliyeti çıkarları aşmamaktadır.
- ✓ Beklenen ödülün karşılama olasılığı yüksektir (Göktaş Kulualp ve Sarı, 2019).

Bireyler maliyetlerden kaçınıp, ödülleri aradıkları gibi, çift ilişkilerinde de dengeyi korumayı amaçlarlar. Bir birey ilişkisini gözden geçirdiğinde, katılımcıların hepsinin ilişkiden görece eşit sonuçlar aldığını algılıyorsa eşitlikçi bir ilişkinin olduğu ifade edilebilir (McLlness Miller ve Bermúdez, 2004).

Yalnızca ilişkiyi neyin istikrarlı tuttuğunu değil, aynı zamanda neyin kendileri için en iyisi olduğunu düşünmek hem kadın hem de erkeklerde gerginliğe neden olabilir. Bu süreçler evliliklerde hem bireysel hem de ilişki boyutlarında

aynı anda gerçekleşmektedir. Örneğin, bir kişi boşanmayı düşündüğünde, eşlerden biri veya her ikisi de ilişkide kalmanın maliyetlerini ve ödülleri değerlendirir (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004).

Sosyal alışveriş kuramı, evlilik ve aile ilişkilerindeki ilişki süreçlerin incelenmesini amaçlayan geçerli bir kuramsal çerçevedir. Davranış psikolojisinden, sosyolojiden ve klasik ekonomiden yararlanan sosyal alışveriş kuramı paradigması, alışveriş ilişkilerinin gelişimini, sürdürülmesini (örn., dayanışma, güç) ve bozulmasını, evli çiftlerin evlilik ilişkileri için birbirlerini seçerek aldıkları ödüller ile katlandıkları maliyetler arasındaki denge bakımından açıklamaya çalışır. Maliyetler, bir evlilik içerisinde bir dizi davranışın gerçekleştirilmesini engelleyen veya bu davranışlar dizisinden caydırıcı faktörler iken, ödüller, kişinin bir evlilik içinde tattığı haz, tatmin ve doyumlardır. Dolayısıyla, evlilik alışveriş ilişkileri, eşler arasında ikili veya bireysel kâr veya zarar sonuçlarıyla neticelenen, maddi veya manevi değerli kaynaklara ait döngüsel işlem kalıpları ve bu tür işlemlerle bağlantılı ödüller ve maliyetler olarak kavramsallaştırılabilir (McDonald, 1981). Sosyal alışveriş kavramını açıkça kullanan ilk modern sosyologlardan biri olan Chavannes (1901), alışverişin insanoğlunun birbirleriyle olan tüm ilişkilerinin temelinde yattığını ve toplumun üzerine inşa edildiği temeli teşkil ettiğini savunmuştur. Ayrıca, bu sosyal alışveriş, en büyük maddi işlerden sevgi ve şefkat alışverişine kadar insanlar arasındaki tüm olası alışverişleri kapsar (aktaran Nakonezny ve Denton, 2008)

1.1. Varsayımlar

Sosyal alışveriş kuramının temel sayıltıları; insanların diğer insanlarla olan ilişkilerini sürekli yenilediği, diğerleri ile yeni ilişkilere girdikleri, insanların yeni sosyal ilişkileri ödüllendirici olarak gördükleri; eski ilişkilerini sürdürürlerken, bu ilişkilerini ödüllendirici buldukları için aynı zamanda geliştirdikleri şeklindedir. Diğerleri ile ilişkide olmak, duygusal ve sosyal ilişkilerde olduğu gibi ödüllendirici olabileceği gibi; meslektaştan ve komşudan öğüt ya da yardım gibi dışsal bir ödül de sağlayabilir. Her iki durumda da bir isteği tatmin etme amacı ön plana çıkmaktadır. Sosyal yaşam birçok yönü ile sosyal etkileşimden yararlanmayı yansıtır ve bunlar sosyal alışveriş kuramının odağıdır. Bir alışveriş biçimi olarak sosyal etkileşim kavramı, insanların sosyal ilişkilerinde ödül elde etme arayışı içinde oldukları sayıltısından yola çıkmaktadır (Akan, 1990).

Literatürde, sosyal alışveriş kuramına dair birçok varsayım ve önerme ortaya

çıkılmaktadır. Bu bölümde bu temel fikirlerin bazıları beş kategoride özetlenmekte olup bu kategorilerin çoğu çift ve aile terapistlerinin çalışmalarıyla büyük ölçüde bağlantılıdır. İlk varsayım, bireylerin en fazla kâr bekledikleri alternatifleri seçerek sonuçlarını (ödül/maliyet oranlarını) maksimize etmeye çalışacakları yönündedir. İkinci varsayıma göre, maliyetler eşitse kişiler en büyük ödülleri bekledikleri alternatifleri seçerler. Aynı şekilde, ödüller eşitse en az maliyeti öngördükleri alternatifleri seçerler. Üçüncü varsayıma göre, gruplar ödülleri üyeler arasında eşit biçimde paylaştırarak toplu ödülü en üst düzeye çıkarma eğilimindedirler. Aynı zamanda, diğerlerine eşit olmayan şekilde davranan grup üyelerinin maliyetlerini artırabilirler. Dördüncü varsayıma göre, insanların kendilerini eşitlikçi olmayan ilişkiler içinde bulmaları onlar için üzüntü verici olur. İlişkinin eşitlikçi olmayan yapıda algılanma oranı ne kadar yüksekse, verdiği rahatsızlık o kadar yoğun olur. Ve son varsayıma göre, bireyler kendilerini eşitlikçi olmayan ilişkiler içinde bulurlarsa, rahatsızlıklarını gidermek için eşitliği yeniden sağlamaya çalışırlar (McLlness Miller ve Bermúdez, 2004). Sosyal etkileşim kavramı, bir alışveriş süreci olarak, insanların sosyal ilişkilerinde ödül elde etme arayışı içinde oldukları sayılısından yola çıkmaktadır (Akan, 1990).

1.2. Yapılar-Ödüller Ve Maliyetler

Sosyal alışveriş kuramcıları, insanların maliyetli davranışlardan kaçınacaklarını ve kazançlarını en üst düzeye çıkaracakları noktaya dek statü, ilişkiler ve duygu durumları vasıtasıyla ödüller arayacaklarını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla ödüller, insanları tatmin eden durumlar, ilişkiler, etkileşimler, zevkler ve deneyimler şeklinde tezahür eder (McLlness Miller ve Bermúdez, 2004).

Ödüllerin, ilişkinin üyesi olma haliyle ilintili olumlu sonuçlardan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Maliyetler ise bireyin hoşlanmadığı herhangi bir durum, ilişki, etkileşim, deneyim veya duyguyu ifade eder. Kişinin kaçınmak istediği konular ve ilişkiler gibi cezaları ve vazgeçtiği konular ve ilişkiler gibi feragat edilen ödülleri içerir. Her şeyden önce, kişi kârları en üst düzeye çıkarmak ve/veya kayıpları en aza indirmek suretiyle en iyi ödül/maliyet oranını elde etmeye çalışır (McLlness Miller ve Bermúdez, 2004). İstikrarlı evliliklerin, evliliğin refahı ve istikrarı için sihirli bir oran olarak değerlendirdiği, beşe bir pozitif/negatif oranını sürdürmeye yönelik bir dengeleme eğilimine sahip oldukları ifade edilmektedir (Russell-Chapin ve ark., 2001).

1.3. Karşılaştırma Düzeyi

Karşılaştırma düzeyi, bir ikili ilişki içerisinde sürekli etkileşim yoluyla, eşler belirli bir düzeyde sonuç beklemeyi öğrendikçe, nasıl gelişim gösterdiğini ele almaktadır. Bu standarda göre kişi belirli bir ilişkinin ödül ve maliyetlerini, hak ettiğini düşündüğü şeyler bakımından değerlendirir (Jackson, 1990). Dolayısıyla bireyler, potansiyel bir eş için maliyet ve ödül yaratan fiziksel ve psikolojik kaynaklara sahiptir. Ayrıca, bir birey kendisini benzer yaşta, yaşam evresinde ve benzer deneyime sahip biriyle karşılaştırabilir ki bu başkalarının deneyimlediği sonuçların ve kazançların kişinin karşılaştırma düzeyini etkilediğini gösterir (McLlness Miller ve Bermúdez, 2004).

1.4. Alternatifleri Karşılaştırma Düzeyi

Başka bir yapı da kişilerin alternatiflerini karşılaştırma düzeyi ile ilgilidir. Bu, “bir üyenin alternatif fırsatlar ışığında kabul edeceği en düşük sonuç düzeyidir”. Alternatif bir ilişki, konum veya deneyimdeki sonuçların direkt ilişki, konum veya deneyimdeki sonuçlar ile karşılaştırılmasıdır. Boşanmış çiftlerle yapılan araştırmalarda bu kavramla sıkça karşılaşılmaktadır. Bireyler, evlilik dışında, ilişkilerinde kıyasla daha iyi alternatiflerin var olduğunu düşündüklerinde ayrılma eğiliminde olabilmektedir. Evlilikteki ödüllerin ilişkinin cazip alternatiflerine üstün gelmesi gerektiğine, aksi takdirde eşlerden birinin diğerini terk edebileceğine veya ortak kararla ayrılacaklarına vurgu yapan bu sonuçlar diğer literatürdeki bulguları pekiştirmektedir. Bununla birlikte, alternatiflerin varlığının her birey için farklı olduğu unutulmamalıdır. Toplumun doğal yapısı ve hiyerarşisinden ötürü bazı bireyler diğerlerinden daha fazla güce sahiptir; dolayısıyla yapısal gücün etkileri, eşlerin ikili ilişki içerisinde karşılıklı hareket ve etkileşim biçimlerine tesir eder. Sonuçta, birbirlerinin sonuçlarını kontrol etme biçimleri bakımından eşler arasında karşılıklı bağımlılık söz konusudur (McLlness Miller ve Bermúdez, 2004).

1.5. Evlilikte Dayanışma ve Sosyal Alışveriş

Sosyal alışveriş kuramı, ilişkilerde bireyleri motive eden faktörün bu bireylerin ilişkiye getirmeleri beklenen sonuçların iyiliği olduğuna işaret eder. Evlilikte eşler, ödüllere ve maliyetlere dayalı sonuçların iyiliğini sağlar, ancak iliş-

kisel dayanışmanın sürdürülebilmesi için her bir eşin, karşılıklı faaliyete bir karşılaştırma düzeyinin üzerinde değer vermesi gerekir. Karşılaştırma düzeyi, belirginliğine (geçmişte belirgin olan merkezi bellek) ve ödül/maliyet karşılaştırmalarına göre ağırlıklandırılmış geçmiş deneyimlerin birikimini temsil eden bir standarttır. Dolayısıyla, evlilik alışverişinin sonucu geçmiş deneyimler temelinde değerlendirilir; bu da eşin, sonucun iyiliğine ilişkin algısını -maliyet ve ödüllerin bilişsel bir değerlendirmesini- ortaya çıkarır. Birbirlerinden olumlu ödül/maliyet sonuçları alan evli çiftlerin -ödüllerin ve maliyetlerin oranı birbirlerine adil bir oranda dağıtılır- evliliklerinden memnun olma olasılıkları daha yüksektir. Evliliklerinden memnun olan çiftlerin boşanma veya ayrılık yoluyla evliliği sona erdirmeye olasılıkları daha düşüktür. Sosyal alışveriş kuramının bu aksiyomu, (maliyetler ödüllerden çıkarıldığında) evlilik alışverişinden elde edilen kârlar eşitlikçi olarak algılandığında, evlilik ilişkisi içinde bir dayanışmanın gelişmesi eğiliminin söz konusu olduğunu öne sürer. Durkheim, “bir toplumsal yığınımın entegrasyonunun, yalnızca içerisinde dolaşımda bulunan kolektif yaşamın yoğunluğunu yansıtabileceğini” ve grup veya evlilik dayanışmasının, tarihsel gruptan ya da ortak gelenekten kaynaklanan ortak eşitlikçi davranış standartlarına dayalı olarak bireyler arasındaki güçlü bağları teşvik ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, bir evlilik ilişkisinin dayanışması, yalnızca geçmişteki ödül ve maliyet deneyimlerine (sonuçlara) değil, aynı zamanda gelecek alışverişlerdeki ödül ve maliyetlere (sonuçlara) da bağlıdır (Nakonezny ve Denton, 2008).

Karşılaştırma düzeyine ilişkin olarak elde edilen sonuçların düzeyi, kısmen eşlerin evlilik ilişkisine yönelme derecesini tanımlar. Başka bir ifadeyle, sosyal alışveriş kuramı perspektifinden bakıldığında, her bir eşin ilişkiye yönelme isteğinin, evlilik ilişkisinin algılanan ödülleri ile doğru orantılı, algılanan maliyetleri ile de ters orantılı olarak değişkenlik gösterdiği varsayılmaktadır. Bu nedenle, evli çiftler ilişkilerinin çekicilik düzeyini, ilişkide deneyimledikleri algılanan ödül ve maliyetlerin ağırlıklandırıldığı ve daha sonra evlilik ilişkisine katılımdan elde edilen net kârı belirlemek için birleştirildiği öznel bir hesap yoluyla değerlendirir. Bu nedenle, eşin ilişkiye yönelimi, eşin karşılaştırma düzeyine göre ilişkinin değerlendirilen kârına bağlıdır. Eğer her iki eşin sonuçları veya değerlendirilen kârları karşılaştırma düzeylerinin üzerindeyse, evlilik ilişkisinin daha büyük derecede bir dayanışma içermesi daha olasıdır. Böylece, *diğer tüm durumlar sabitken*, evlilik ilişkisine yönelme derecesi ne kadar büyükse, evlilik dayanışması da o kadar büyük olur (Nakonezny ve

Denton, 2008).

Her ne kadar bir eşin evlilik ilişkisine olan yönelimi eşin karşılaştırma düzeyine göre ilişkiden elde edilen değerlendirilmiş kâra bağlı ise de, bu yönelim eşin evlilik ilişkisine bağımlılığına aracılık etmez. Daha ziyade, bir eşin evlilik ilişkisine bağımlılığı, eşin karşılaştırma düzeyi alternatifinin ters fonksiyonudur. Karşılaştırma düzeyi alternatifi, bir eşin bazı alternatif ilişkilerden elde edebileceğine eşdeğer düzeydeki veya bunun üzerindeki en düşük sonuç seviyesini ifade eder. Bu nedenle, bir partnerin alternatifleri (örn. başka bir erkek veya kadın, bir kariyer) ne kadar ödüllendirici olursa, partnerin bağımlılığı da o kadar az olur. Dolayısıyla ilişki istikrarsızlığının başlıca risk faktörlerinden biri, eşlerden en az birinin evlilik ilişkisine düşük düzeyde bağımlılık göstermesidir. Karşılıklı bağımlılık düzeyleri bakımından farklılık gösteren evli eşler, içlerinden birinin veya her ikisinin de ilişkiye bağlılıktan yoksun olması nedeniyle mutsuzluk yaşayabilir. “Dolayısıyla bağlılık, benliğin evlilik ilişkisiyle ne derece özdeşleştiğini gösterir” (Nakonezny ve Denton, 2008).

Evlilik bağlılığı evlilikte karşılıklı güven yoluyla gelişim gösterir, evlilikte güven ise ilişkiye kümülatif evlilik bağlılığı yoluyla kademeli olarak gelişme eğilimindedir. Böylece, evlilik bağlılığı ve evlilikte güven, ikili uyum deneyimini artırmak ve alternatiflerin düzeyini azaltmak suretiyle evlilik dayanışmasına aracılık etme eğilimi gösterir (McDonald, 1981). Evlilik ilişkisi daha fazla dayanışmaya doğru ilerledikçe, eşlerin getirileri her bir eşin kendi getirisine dâhil edilir; dolayısıyla, evlilik ilişkisi artan karşılıklı özdeşleşmeye işaret eder (Nakonezny ve Denton, 2008).

1.6. Evlilik Gücü ve Sosyal Alışveriş

Evlilik ilişkisi içindeki sosyal alışveriş, kaynakların aktarımını içerir. Emerson (1976), sosyal alışverişte bir kaynağı, “bir aktörün [eşin] kendisine diğer belirli bir eşi ödüllendirme veya cezalandırma kapasitesi veren bir yeteneği, mülkiyeti veya başka bir niteliği” olarak tanımlamıştır.

Aktörlerin (eşlerin) birbirlerine verdikleri ödül ve cezalar, evliliğin başlıca güç kaynağıdır. Dolayısıyla ödülün gücü, partner A'nın partner B'yi ödüllendirme yeteneğine dayanmaktadır. Partner A'nın ödül gücünün büyüklüğü, partner A'nın partner B için ne kadar olumlu duygusal olaylar üretebildiğine veya partner B'nin hedefe ulaşmasını ne derece kolaylaştırabildiğine bağlıdır. Buna karşılık, zorlayıcı güç, partner A'nın partner B için cezalara aracılık

etme becerisine dayalıdır. Zorlayıcı güç, partner A'nın partner B için olumsuz duygusal olayları teşvik etme veya partner B'nin hedef başarısını engelleme becerisine bağlıdır. Evlilik gücünün bir diğer kaynağı da, ilişkiye bağlılık düzeyinden veya benliğin evlilik ilişkisiyle tanımlanma düzeyinden temel alır. Diğer bir ifadeyle, partner A'nın bağlılık düzeyi partner B'ye kıyasla arttıkça, partner B partner A'ya göre güç kazanır. Bu, en az bağlılığa sahip partnerin en büyük güce sahip olduğu yönündeki eski klinik aksiyomla tutarlıdır (Kelley, 1983).

Evlilik gücü, duruma göre değişkenlik gösteren ve zamanla değişen dinamik bir süreçtir. Bununla birlikte, güç dengesi genellikle evliliğe daha fazla kaynak sağlayan partnere aittir. Dolayısıyla kaynak farkı, ilişki asimetrisi üretir. İlişkinin asimetrik doğası, evlilik ilişkisinde sömürünün ortaya çıkmasına neden olur (aktaran Bahar, 2019). Bu sömürü genellikle işlevsel olmayan çiftlerde eşler arasındaki güç dengesizliğini sürdürmek ve eşlerden birinin diğerine göre pazarlık gücünü artırmak için kullanılır. Sosyal alışveriş kuramının bir paradoksu da, yalnızca eşler arasında bağlar kurmaya değil, aynı zamanda eşler arasında statü farklılıkları oluşturmaya da hizmet etmesidir. Cömertlikte bir rakibi geçmek, mümkünse onu yerine getiremeyeceği düşünülen gelecek yükümlülükler altında ezmek, böylece ondan ayrıcalık, unvan, rütbe, otorite ve prestij elde etmek sosyal alışverişteki asimetriyi açıklamaya örnek olabilir. Bireylerin kâr etme arzusu ve güç istencinin, ilişki istencine bağlı olduğu ve bu istençle hareket ettiği sürece doğal ve meşru olduğu; dürtü kendisini ilişkiden koparana kadar kötü bir dürtüden söz edilemeyeceği düşünülebilir. Ayrıca, azalan ilişkiel dayanışmanın bireylerin evlilik bağlarından koparıldığı parçalanmış bir evlilik ile sonuçlandığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu kopuş, evliliğin sona ermesinde belirleyicidir. Temel bir hipotez de, bir evlilik ilişkisinin sona erme sürecinin sistematik olduğu ve ilişkinin büyümesinin tersi yönünde olduğudur. Bir diğer ifadeyle, ilişkiden çıkmayı önleyen, kişilerarası çekimdeki dalgalanmaların etkisini hafifletmeye ve evlilik ilişkisini sürdürmeye hizmet eden engeller aşınmaya uğrar. Dolayısıyla evlilik içinde kişilerarası alışverişin birbirine bağımlılık oranı azalır; daha az karşılıklı ilişki, daha az karşılıklı özdeşleşme, daha az beğeni, daha az ortak uyumluluk düzeyi, daha az dayanışma, sevgi ve şefkatin giderek geri çekilmesi, duygunun benlik üzerinde merkezlenmesi ve genişlemiş bir benmerkezcilik vardır. Bu yüzden, evlilik ilişkisinin sona ermesi ikili birimden tekli birime, bekâr bireye geri dönüş anlamına gelir. Dolayısıyla, sona eren evlilik ilişkisinde doğrudan

bir maliyet gerçekleşmemekte, bunun yerine ödüllerin kaybının ve ilişkiden çıkışın önündeki engellerin yıkılmasının söz konusu olmaktadır (Nakonezny ve Denton, 2008).

1.7. Ekonomik Alışverişe Karşılık Sosyal Alışveriş

Alışveriş kuramı psikolojik, sosyolojik ve ekonomik aksiyomların eklektik bir bütünüdür. Buna karşılık, sosyal alışveriş ile ekonomik alışveriş arasında, evlilik ilişkilerinin sosyal alışveriş bağlamında betimlenmesinde daha fazla içgörü sağlayabilecek farklılıklar mevcuttur. Sosyal ve ekonomik alışveriş arasındaki en temel fark, ekonomik alışverişin tanımlanmış yükümlülükleri, sosyal alışverişin ise tanımlanmamış yükümlülükleri kapsamasıdır. Ekonomik alışverişte, aktörlerin tanımlanmış yükümlülükleri (örn. satış şartları) üzerinde eşzamanlı olarak anlaşmaya varılır: bir ürün veya hizmet, tanımlı bir fiyat (değişim oranı) karşılığında satılır. Sosyal alışverişte ise, bir aktör (partner) diğerine fayda sağlar ve genel bir karşılıklılık beklentisi mevcut olmakla beraber kazancın kesin niteliği tanımlanmamıştır. Yani sosyal alışverişteki bir aktör (partner), toplum tarafından bir sosyal yükümlülüğü geri ödemeye zorlanmazken, ekonomik alışverişteki bir aktör piyasadan satın alınan ürün veya hizmetler için ödeme yapmak zorundadır. Tanımlanmamış sosyal yükümlülüğün bir diğer öncülü de, sosyal alışverişte mevcut olan faydaların tek bir nicel değişim aracı bakımından kesin bir bedelinin olmamasıdır. Başka bir deyişle, belirli yararlı bir eylemin hangi ölçüde onaylanmaya değer olduğunu kesin olarak ölçemeyen yalnızca sosyal bilimci değildir; aktörler de parasal bir değer mevcut olmadığı durumda onayın veya yardımın değerini tam olarak belirleyemezler. Bireylerin (partnerlerin) sosyal alışverişteki yükümlülükleri bu nedenle kesinlik arz etmeyen terimlerle tanımlanmaktadır (Nakonezny ve Denton, 2008).

Dolayısıyla, evlilik ilişkisinde bir eş, yükümlülüklerini yerine getirmesi için diğer ortağa güvenmek zorundadır ve genellikle ekonomik bir alışveriştekinin aksine, kazancın niteliği pazarlık konusu edilmez. Ekonomik alışverişler hukuk sistemine olan inanca dayalı iken, sosyal alışveriş güven esaslıdır. Güven sosyal alışverişin özünü teşkil eder; karşılıklı güven geliştikçe, sosyal ilişkinin ve evlilik ilişkisinin kapsamı ve bağlılığı da gelişir. Dolayısıyla, kişisel çıkarlardan kaynaklanabilecek sosyal alışveriş süreçleri, bu süreçlerin tekrarlayan ve kademeli olarak genişleyen niteliği sayesinde ve dayanışma aracılığıyla, evlilik

ilişkilerinde güven yaratır. Güven kayboldukça, ilişkiye bağlılık da azalmaya başlayacağından, bunun tersi de geçerlidir. Çiftlerin klinik olarak görülen ayırıcı özelliklerinden biri, ortaya koyabilecekleri sorun ne olursa olsun, bu tür bir güven kaybıdır (Nakonezny ve Denton, 2008).

Ayrıca, ekonomik alışverişlerin -nesnelerin alışveriş ilişkisinden ayrılabilir olması bakımından- dışa dönük olduğunu, sosyal alışverişlerin ise ilişkiden aynı ölçüde ayrılamayacakları için daha içe dönük olduğunu ileri sürülmektedir (aktaran Bahar, 2019). Bu farklılık, ekonomik alışverişin kişilerüstü bağlamı ve bütünsel standartlarına kıyasla sosyal alışverişin kişisel bağlamı ve tikelci standartlarından kaynaklanmaktadır. Aktörler tarafından kendi içlerinde amaç olarak algılanan evlilik ilişkileri, tikelci standartlarla temsil edilir. Bütünsel standartlarla temsil edilen bir araç olarak algılanan ilişki, evlilik ilişkisidir (Nakonezny ve Denton, 2008)

Ekonomik ve sosyal alışveriş arasındaki zorunlu ayırım, sosyal alışverişe müdahil olan mekanizmaların adil normları olmasıdır. Sosyal alışverişin adil değeri ile rayiç değeri arasındaki ilişki, normal fiyat ile ekonomik piyasalarda arz ve talebin bir denge durumunda olduğu ortalama fiyat arasındaki ilişkiye paraleldir. Grup normları, bir grubun üyelerinin zihnindeki bir fikir; üyelerin ne yapmaları gerektiğini, ne yapmak zorunda olduklarını, belirli koşullar altında ne yapmalarının beklendiğini tanımlayan bir ifade biçimine dönüştürülebilir bir fikir olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, sosyal alışverişteki grup normları, aile ve evlilik ilişkilerini yöneten ve bu ilişkilere aracılık eden, evliliğe ve evlatlara ilişkin yükümlülüğün türü ve derecesi ile ilgili uygun ve eşitlikçi davranışları tanımlamaya yardımcı olan davranış standartlarını tanımlar. Evlilik ilişkisi ile diğer ciddi, yakın ilişki türleri arasındaki farklardan biri de, evlilik ilişkisine ilişkin grup normlarının toplum üyeleri tarafından daha yaygın olarak benimsenmesi ve kabul edilmesidir. Bu grup normları nihai olarak, evlilik üyelerinin sorumluluklarını belirleyen yasalar (evlilik yasaları) şeklinde tezahür eder. Bu sorumluluk normlarının veya yükümlülüklerin birlikte, evlilik ilişkisindeki davranış üzerinde dengeleyici bir etki ortaya koyduğu ve aile ve evlilik bağlarının sürdürülmesinde birincil faktörlerden biri olduğu düşünülmektedir (Blau, 1964).

2. TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN SOSYAL ALIŞVERİŞ KURAMI

Toplumsal cinsiyet, toplumsal yapının merkezi bir düzenleyici ilkesi olarak işlev görür; dolayısıyla bu yapı içerisinde işleyen sosyal alışveriş kuramı toplumsal cinsiyetin ilişkilerdeki alışveriş sürecini nasıl etkilediğini ele almalıdır (Miller ve Wieling, 2002; McLnnes Miller ve Bermúdez, 2004).

Temelde, sosyal alışveriş toplumsal cinsiyetler arasında arz/talep süreci kadar basit bir işleyiş göstermez. Kadınların tarihsel olarak konumlarına ve evlilik ilişkilerinde kaybedecekleri ve kazanacaklarının neler olduğuna bakılmalıdır.

Alışveriş kuramı neden bazı insanların diğerlerinden daha fazla kaynağa sahip olduğunu analiz etmekte başarısızdır. Alışveriş kuramı, faydacı ve ekonomik bir model olarak bireyleri tatminleri en üst düzeye çıkarmak için kaynakları değiş tokuş eden rasyonel, hesaplayıcı aktörler olarak kavramsallaştırır. Model, kadınlarınkinden ziyade erkeklerin deneyimlerinden, modern kapitalizmden kaynağını alır (Osmond ve Thorne, 1993). Erkeklerin ve kadınların evliliğe başlarken eşit olduğuna dair bu temel, çağdaş inanış, toplumsal cinsiyetin tarihsel ve yapısal eşitsizliklerini göz ardı eder (Osmond ve Thorne, 1993; McLnnes Miller ve Bermúdez, 2004).

Genç kadın ve erkeklerden oluşan modern topluluklar, geleneksel olarak toplumsal cinsiyete dayalı görevler ve evlilik yükümlülükleri/ailevi yükümlülükler konusunda bir eş ile nasıl karar alındığını bilemeyebilirler (Sanchez ve ark., 1998). Dolayısıyla kuramcılar, araştırmacılar ve klinisyenler, bu belirsizliğin bireylerin evliliğe veya ciddi ilişkilere getirdiği algı ve beklentileri nasıl etkilediğini fark etmelidirler. Sonuçta bu görüşler insanların evlenecekleri kişiyi nasıl seçeceklerini ve evlendikleri kişiden boşanıp boşanmamaya nasıl karar vereceklerini etkileyebilir (McLnnes Miller ve Bermúdez, 2004).

Sosyal alışveriş kuramında toplumsal cinsiyet; (1) yapısal güç/güç farkı; (2) dengesiz kaynaklar ve (3) toplumsal cinsiyet/evlilik rolleri olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

2.1. Yapısal Güç/Güç Farkı

Yapısal güç genellikle ekonomik, yasal ve politik güç olarak kabul edilir.

Toplumsal cinsiyet literatüründe yazarlar, erkeklerin yapısal hiyerarşinin en üstünde yer aldığını, bunun da bir güç avantajına sahip oldukları anlamına geldiğini öne sürmüşlerdir (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004). Çocuklarına bakmak ve haneyi yönetmek için evde çalışan kadınların kocalarından daha az kaynağa sahip olmaları dolayısıyla, geçmişte bu güç farkı belirgindi. Günümüzde daha fazla kadın hem kariyer yapıp hem de evle ilgili sorumlulukları üstlendiğinden, bu güç farkı görece farklı ve belli ölçüde gizli süreçler ile varlığını sürdürmektedir. Sanchez ve arkadaşları (1998), birlikte yaşayan çiftler ile ilgili çalışmalarında eşitlikçi olmayan ev işi düzeylerinin çiftin evlenip evlenmeme kararı üzerinde belirleyici olmadığını tespit etmiştir. Buna karşılık, birliği bozan faktörün aşırı stres yükü değil, mutlak ev işi düzeylerinden bağımsız olarak oluşan bir eşitsizlik duygusu olduğunu belirlemişlerdir. Dolayısıyla yapısal güç, ikili ilişkilerde maliyet/ödül alışverişi süreçlerini etkilemektedir. Kadınlar, alışverişi eşit bir düzlemde yürütmekten ziyade, doğası itibariyle yapının daha düşük bir düzeyinde evliliğe başlarlar; bu da onları, ev işlerinin kadın/erkek ayrımından bağımsız olarak, eşitsizlik duygularına yol açabilecek dezavantajlı bir konuma getirmektedir (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004).

2.2. Dengesiz Kaynaklar

Sosyal alışveriş kuramı, bireylerin kaynaklara sahip olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, bir ilişkide meydana gelen alışverişlerin her bir eşin bağımlılıklarını veya ihtiyaçlarını karşıladığını varsayar. Bir kişinin bir eşe sağlayabileceği ödüllerin türleri (veya maliyetlerdeki azalma), çekiciliğin temelini oluşturur ve evliliklerde karşılıklı bağımlılığı yaratır. Bir çift evlendiğinde, eşlerin her ikisi de ilişkiye kaynaklar getirir. Bununla birlikte sosyal alışveriş kuramı, erkeklerin kadınlardan nasıl daha fazla kaynağa sahip olacağını dikkate almaz. 30 evli heteroseksüel çiftle yapılan görüşmelerden oluşan bir çalışmada, kadın eşlerin kocalarından daha iyi meslek, eğitim ve gelir düzeyinde çalışıyor olsalar dahi, daha geleneksel evliliklerdeki kadınlardan daha fazla güç kullanamadıkları belirlenmiştir. Ayrıca, kadınlar evlilik ilişkisine daha fazla para ve statü getirdiğinde kaynak ve alışveriş kuramlarının mantığının çöktüğünü, dolayısıyla, evlilik güç dengesinin gelir veya statüden ziyade toplumsal cinsiyetle daha yakından ilişkili olduğu öne sürülmüştür. Daha geniş sosyal bağlamdan doğan toplumsal cinsiyete dayalı bu kaynaklar, eşlerin birbirinden beklentilerini etkilemektedir (Tichenor, 1999).

Güç kaynaklarının mevcut olup olmama durumu ve eşlerin birbirlerine ne ölçüde bağımlı oldukları ve/veya birbirleri üzerinde ne derece güç sahibi oldukları, evliliklerde kadın ve erkeklerin sahip olduğu hak ve yükümlülükleri etkiler (McDonald, 1981). Dolayısıyla karı-kocalar yalnızca bu toplumsal beklentilere göre davranmakla kalmaz, aynı zamanda eşlerinin toplumsal cinsiyeti nedeniyle belirli kaynakları veya ödülleri almaya hakları olduğunu düşünürler. Örneğin, geleneksel bir evlilikte bir kadın, kocasından ailenin geçimini sağlayan konumda olmasını bekleyebilir, bu nedenle eğer koca aileye maddi destek sağlamıyorsa, kadın kendini ilişkide maliyete katlanan taraf olarak algılayabilir.

Diğer yandan, bir koca, karısının ev işlerine ve çocuklarına yeterince vakit ayırmadığına inanıyorsa, kendisini de ödül alandan çok maliyete katlanan taraf olarak görecektir (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004).

Hem kadınların hem de erkeklerin geleneksel olarak cinsiyetlerine göre rol ve sorumluluklara sahip oldukları düşünüldüğünde, toplumsal cinsiyete dayalı beklentiler, eşlerin kaynak alışverişi yaptıkları eşit bir düzlemde gerçekleşiyor olabilir. Sosyal alışveriş kuramı bu açıdan, her iki toplumsal cinsiyet için alternatifleri karşılaştırma düzeyini incelemekte başarısızdır. Özellikle kadınların erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen erkeklerden daha az para kazandıkları düşünüldüğünde, eşler yalnızca evlilik içinde değil, evlilik dışında da eşit olmayan kaynaklara sahiptirler. Tam zamanlı çalışan 25 yaş üstü ortalama bir kadının kazancı tam zamanlı çalışan ortalama erkeğinkinin yalnızca yüzde 74'üne karşılık gelmektedir. Ayrıca kadınların birçok istihdam alanından, özellikle de yüksek maaşlı işlerden halen dışlanmaktadır (Lips, 2001). Kadınların maddi olanaklarının bulunmaması kaçınılmaz olarak kadının boşanma kararını etkilemekte; toplumda erkeklerin doğal olarak daha fazla güç ve fırsata sahip olması ise onlara eşlerini daha çekici alternatifler için terk etme imkanı sunmaktadır (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004). Bu nedenlerle, her şeyden önce, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin güç ilişkilerine benzediğini kabul etmek, bilim insanlarının ve uygulayıcıların toplumsal cinsiyetin alışveriş süreçlerini nasıl etkilediğinin farkına varmalarına yardımcı olacaktır (Osmond ve Thorne, 1993).

2.3. Kültürel Olarak Belirlenmiş Toplumsal Cinsiyet ve Evlilik Rollerini

Sosyal alışveriş kuramı maliyet/ödül bazında kaynak aktarımlarının ve değerlendirmelerinin simetrik bir bağlamda gerçekleştiğini öne sürse de, kültürel olarak belirlenmiş toplumsal cinsiyet ve evlilik rollerinin ilişkilerdeki karşılıklı

alışverişi nasıl etkilediği göz önüne alınmalıdır. Bazı araştırmacılar ve klinisyenler toplumsal cinsiyet gruplarını sınıflandırmanın insanların toplumsal cinsiyete dayalı ihtiyaçlarını ve ilişki kalıplarını anlamalarına yardımcı olduğuna inanırken (Larson ve ark., 1998); bazıları da toplumsal cinsiyetin sosyal bir yapı olarak işlev gördüğünü öne sürmektedir. Hangi bakış açısının en doğru olduğundan bağımsız olarak, insanların sosyal işlevleri bulunmaktadır. Bu nedenle, erkeklerin ve kadınların kendilerini nasıl gördüklerini etkileyen varsayımları tanımak, kadın veya erkek olmanın doğasında bulunan sınırlamalara ve ayrıcalıklara dair kavrayışlarını derinleştirecektir. Evliliklerde ise bu sınırlamalar ve ayrıcalıklar çoğunlukla eşlerin üstlendiği rollerden kaynaklanmaktadır (McLnes Miller ve Bermúdez, 2004).

Alışverişin eşitlik tarafından mı yoksa eşitsizlik tarafından mı şekillendiği konusunun bir dizi faktöre, özellikle de evlilikte rol yapma biçimine ve çift tarafından akdedilen karşılıklı alışveriş ilişkisinin türüne bağlı olabilmektedir. Teoride çağdaş kadınlar ve erkekler önceki kuşaklara kıyasla evliliğe daha çok bir tür ortaklık düşüncesiyle girerken, pratikte statükodan kaçınmak için mücadele etmekte ve dürüstçe “karar alma, ödüllerin tahsisi ve ilişkideki sorumlulukların dağılımı” parametrelerine bakmaktadırlar. Eşlerin işbirliğine dayalı bir ilişki kurmaya çaba göstermeleri için, birbirlerini evin hem içinde hem de dışında çalışmaya bağlılık gösterirken görmeleri gerekir. Eşlerin ayrıca, neyin adil ve hakkaniyetli olduğuna dair algılarının evlilik içindeki maliyet/ödül oranının yanı sıra kaynak alışverişini nasıl etkilediğini de ayırt etmeleri gerekmektedir (Sanchez ve ark., 1998). Ayrıca, beklentilerinin ne ölçüde kültürel olarak dayatılan toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklandığını anlamaları gerekir. Sosyal bilimlerdeki birçok kuramda, kültür, ırk, etnisite ve dinin rolü, göz ardı edilmiştir. Bu nedenle, sosyal alışveriş kuramında yer alan yapıları gözden geçirirken bu yapıların önemini göz ardı etmek de yanlış olacaktır. Bazı araştırmalarda bu konular belli ölçüde ele alınmıştır. Örneğin, Afrikalı Amerikalı çiftler arasındaki davranış alışverişini ele alan bir çalışmada, karı-koca davranışları kolektivizm bağlamında yorumlamıştır (Gains, 1994). Temel olarak, kolektivist kültürlerde, maliyetler ve ödüller ile ilgili kavramlar Batılı veya daha bireyci kültürlerden farklı algılanmaktadır. Genellikle bireyci kültürlerde, bir grubun kimliği, hakları ve ihtiyaçları yerine bireyin kimliğine, haklarına ve ihtiyaçlarına önem verildiği düşünülmektedir. Buna karşılık, kolektivist kültürlerde, “ben” kimliği yerine “biz” kimliğinin, bireysel haklar yerine grup yükümlülüklerinin ve bireysel istekler ve arzular yerine grup içi

ihtiyaçların önemini vurgulayan bir kültüre doğru geniş bir değer yönelimi vardır (McLlnes Miller ve Bermúdez, 2004).

2.4. Çift Terapisiyle Artan Ödüller ve Azalan Maliyetler

Çift terapisine başvuran sorunlu çiftlerin, olumlu davranış alışverişlerinin yetersiz ve olumsuz alışverişlerinin fazla olduğu düşünülebilir. Gerçekten de, başarılı evliliklerde olumlu davranışların olumsuz davranışlara oranının yaklaşık 5:1 olduğu, başarısız evliliklerde ise bu oranın 1:1 veya daha az olduğu saptanmıştır (Nakonezny ve Denton, 2008).

Bu yüzden, terapinin olumlu değişimleri artırmayı ve olumsuz niteliktekileri azaltmayı hedefleyebileceği görüşü mantıklı görünmektedir. Bu hedefe yönelik en doğrudan girişimi uygulayan terapi modeli, davranışçı evlilik terapisi. Davranışçı evlilik terapisi, ilişkiden kaynaklanan sıkıntıyı düşük oranda ödül alışverişi ve/veya yüksek oranda ceza alışverişi olarak kavramsallaştırırken, sosyal alışveriş kuramından yararlanır. Davranışçı evlilik terapisine müdahale bu varsayımlardan kaynaklanmaktadır. Örneğin, davranışçı evlilik terapisinde tedavinin ilk aşaması “davranış alışverişi” olarak adlandırılır ve partnerler arasındaki pozitif alışverişi artırmaya odaklanır. Bu çerçevede partnerler, diğer stratejilerin yanı sıra, bir kontrol listesinden yararlanarak çeşitli potansiyel partner davranışlarına, bu davranıştan hoşlanma veya hoşlanmama derecelerini gösteren puanlar verebilirler. Her ne kadar uzun vadeli sonuçları araştırmacıları hayal kırıklığına uğratmış ise de, davranışçı evlilik terapisi halen ilişki ile ilgili sorunların akut tedavisinde en büyük deneysel desteğe sahip çift terapisi modeli olmayı sürdürmektedir. Davranışçı evlilik terapisi günümüzde değiştirilerek Bütünleştirici Davranışçı Çift Terapisi olarak yeniden adlandırılmıştır. Davranışsal alışveriş, duygusal kabulü teşvik etme fikirlerini de kapsayacak şekilde, Bütünleştirici Davranışçı Çift Terapisinin bir parçası olmaya devam etmektedir (Nakonezny ve Denton, 2008).

Diğer çift terapisi modelleri ilişki sorunu doğrudan davranış alışverişi açısından kavramsallaştırmaz, ancak çiftlere müdahaleye yönelik tüm yaklaşımlarda artan olumlu değişimlerin ve azalan olumsuz değişimlerin söz konusu olduğu söylenebilir. Örneğin, duygu odaklı terapidde nihai hedef “olumsuz alışverişler” içeren davranış döngülerini ortadan kaldırmak ve daha ziyade “olumlu alışverişler” ile karakterize edilecek yeni döngülerin ortaya çıkmasını teşvik etmektir (Havaasi ve ark., 2018). Benzer şekilde çözüm odaklı terapidde de hedef, hâliha-

zırda çiftin davranış repertuarında var olan “olumlu alışverişi” içeren davranışların sıklığını artırmak ve bu süreçte “olumsuz alışverişlerin” sıklığını ise azaltmaktır (Nakonezny ve Denton, 2008). Çift terapisine yönelik diğer yaklaşımlar da, genellikle sosyal alışveriş kuramı dışındaki teorik açıklamalarla da olsa, çeşitli müdahaleler yoluyla olumlu alışverişlerin oranını artırmaya çalışmaktadır (Gurman, 2013).

SONUÇ

Bu çalışmada, sosyal alışveriş kuramının toplumsal cinsiyet perspektifiyle incelenmesi ve bu incelemenin terapötik süreçlere olan olası yansımalarını ele alınmıştır. Sosyal alışveriş kuramının temel prensipleri, bireyler arası ilişkilerde ödül, ceza, maliyet ve fayda kavramlarını ele alarak insan davranışlarını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Toplumsal cinsiyet perspektifi ise bireylerin sosyal ve kültürel bağlam içindeki rollerini, normlarını ve beklentilerini değerlendirirken biyolojik cinsiyetten farklı bir boyutu ele almaktadır.

Sosyal alışveriş kuramının toplumsal cinsiyetle nasıl etkileşime girebileceği ve bu etkileşimin bireylerin davranışları üzerindeki etkileri önemlidir. Toplumsal cinsiyet beklentileri ve normları, sosyal alışverişteki ödül-ceza mekanizmalarını etkileyebilir, kararlarımızı şekillendirebilir ve ilişkilerimizin dinamiklerini belirleyebilir. Bu noktada, sosyal alışveriş kuramı ile toplumsal cinsiyet perspektifinin birleşimi, daha geniş bir anlayış sağlayarak bireylerin davranışlarını daha kapsamlı bir şekilde açıklamamıza yardımcı olabilir.

Terapötik süreçlerde bu iki alanın entegrasyonunun potansiyeli oldukça büyüktür. Terapistler, bireylerin toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileriyle nasıl başa çıkabileceklerini anlamalarına yardımcı olmak için sosyal alışveriş kuramını kullanabilirler. Bu sayede, bireylerin duygusal ve ilişkisel zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olabilirler. Aynı zamanda, terapi süreçlerinde toplumsal cinsiyet normlarını sorgulamak ve bu normların bireylerin yaşam deneyimlerine nasıl etki ettiğini anlamak, daha sağlıklı ve olumlu bir kimlik gelişimini teşvik edebilir.

Sonuç olarak, sosyal alışveriş kuramının toplumsal cinsiyet perspektifiyle incelenmesi, bireylerin davranışları ve ilişkileri üzerindeki karmaşık etkileşim-

leri daha derinlemesine anlamamıza katkı sağlayabilir. Terapötik süreçlerde bu iki alanın birleştirilmesi, bireylerin daha sağlıklı ilişkiler kurmalarına, cinsiyet rollerini daha bilinçli bir şekilde ele almalarına ve psikolojik esenliklerini arttırmalarına yardımcı olabilir. Gelecekteki araştırmaların bu konuda daha fazla içgörü sağlaması ve terapötik uygulamaların bu kapsamlı yaklaşımı daha fazla benimsemesi düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akan, V. (1990). "Çağdaş Sosyolojide Bir Kuram: Sosyal Alışveriş," Eğitim Bilim, Nisan (1990): 10-15.
- Bahar, B. (2019). "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Sosyal Değişim Kuramı Perspektifinden Etik Liderlik", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16) 237-242.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: John Wiley.
- Donovan, R. L., & Jackson, B. L. (1990). "Deciding to divorce: A process guided by social Exchange". *Journal of Divorce & Remarriage*, 13(4), 23-35.
- Emerson, R. M. (1976). "Social exchange theory". *Annual Review of Sociology*, 2: 335-362.
- Gains, Jr., S. O. (1994). "Generic, stereotypic, and collectivistic models of interpersonal resource exchange among African American couples". *Journal of Black Psychology*, 20: 294-304.
- Göktaş Kulualp, H. ve Sarı, Ö. (2019). "Destekleme Davranışı ve Sosyal Değişim Teorisi Kapsamında Kırsal Turizmin Etkilerinin Değerlendirilmesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 643-666.
- Gurman, A.S. (2013). "Behavioral Couple Therapy: Building a Secure Base for Therapeutic Integration". *Family Process*, 52 (1): 115-138.
- Havaasi, N, Zahra Kaar, K. and Mohsen Zadeh F. (2018). "Compare the efficacy of emotion focused couple therapy and Gottman couple therapy method in marital burnout and changing conflict resolution styles". *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 20(1): 15-25.
- Kelley, H. H. (1983). *Close relationships*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Larson, J. H., Hammond, C. H. and Harper, J. M. (1998). "Perceived equity and intimacy in marriage". *Journal of Marital and Family Therapy*, 24:487-506.

- Lips, H. M. (2001). *Sex & gender: An introduction*. Mountain View, CA: Mayfield.
- McDonald, G. W. (1981). "Structural exchange and marital interaction". *Journal of Marriage and the Family*, 43: 825–838.
- McDonald, G. W. (1981). "Structural exchange and marital interaction". *Journal of Marriage and the Family*, 43: 825–838.
- McLlnes Miller, M. and Bermúdez, J.M. (2004). "Intersecting Gender and Social Exchange Theory in Family Therapy", *Journal of Feminist Family Therapy*, 16 (2): 25-42, DOI: 10.1300/J086v16n02_02
- Miller, M. M., and Wieling, E. (2002). "Points of connection and disconnection: A look at feminism and postmodernism in family therapy.", *Journal of Feminist Family Therapy*, 14(2): 1-20.
- Nakonezny, P.A. and Denton, W.H. (2008). "Marital Relationships: A Social Exchange Theory Perspective," *The American Journal of Family Therapy*, 36: 402–412.
- Osmond, M. W., and Thorne, B. (1993). "Feminist theories: The social construction of gender in families and society". In P. G. Boss, W. J. Doherty, R. LaRossa, W. R. Schumm and S. K. Steinmetz (Eds.), *Sourcebook of family theories and methods: A contextual approach* (pp. 591-625). New York: Plenum.
- Prakash, R. and Singh, A. (2013). "Who Marries Whom? Changing Mate Selection Preferences in Urban India and Emerging Implications on Social Institutions". *Population Research and Policy Review*, 33(2): 205-227.
- Russell-Chapin, L. A., Chapin, T.J. and Sattler, L.G.(2001). "The Relationship of Conflict Resolution Styles and Certain Marital Satisfaction Factors to Marital Distress". *The Family Journal: Counseling and Therapy For Couples And Families*, 9(3): 259-264.
- Sánchez, M. E. (1998). "La Malinche at the Intersection: Race and Gender in Down These Mean Streets". *PMLA*, 113(1), 117-128.
- Tichenor, V. J. (1999). "Status and income as gendered resources: The case of marital power". *Journal of Marriage and the Family*, 61: 638-650.

5. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SOKAK ÇOCUKLARI SORUNU: DİYARBAKIR (1997) ve GAZİANTEP (1998) ARAŞTIRMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin BATMAN

Afyon Kocatepe Üniversitesi,

Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Bölümü

socialbatman@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8902-1577

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8338975>

GİRİŞ

Türkiye’de 1950’li yıllarla beraber yaşanan göç olgusu batıdaki büyük metropollerde nüfus artışlarına yol açmış, kent yaşamına uyum sağlayamayan, yoksulluk içinde bulunan kalabalık ailelerde çocuklar kazanç kapısı olarak görülerek sokağa bırakılmış ve süreç içinde sokakta çalışan, sokağı mesken edinen çocuklar olgusu gündeme gelmeye başlamıştır. Toplumda bir sosyal sorun şayet yöneticiler tarafından görmezden gelinecek olursa o sorun büyümeye devam eder ve medyaya yansiyacak büyüklükte yaşanacak bir olayla kendini otoriteyi elinde tutanlara hatırlatır. Sokak çocukları sorunu işte tam da böyle bir süreci deneyimlemiştir denilebilir. İsveç’in başkenti Stockholm’de ziyaret edilen bir toplum merkezinde Sosyal Hizmet Uzmanı şöyle bir benzetme yapmıştı. Toplum günlük hayatta sorunlarına ilişkin sesler çıkarır, Sosyal Hizmet Uzmanlarına düşen bu sesleri doğru şekilde duymak ve yöneticilere ulaştırmaktır. Sosyal Hizmet Uzmanları için sokak çocukları terimi yerine sokağa itilen çocuklar terimi çok daha uygundur. Çünkü hiçbir çocuk ortada herhangi bir sebep yokken evini terk ederek sokakta yaşamını sürdürmez. Sokağa itilen çocuklar sorunu-

na çocukların erken yaşta hayat tecrübesi kazanıyorlar şeklindeki bakış açısı çocuğu dışarıdaki risklerle karşı karşıya bırakmaktır. Hacettepe Üniversitesi emekli Öğretim Üyesi Prof.Dr. Sevil Atauz ve bir grup Sosyal Hizmet öğrencisi ve mezunu 1997 yılında Diyarbakır’da ve 1998’de Gaziantep’te sokağa itilen çocuklara yönelik araştırma gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’de sokak çocukları sorunu ele alınarak, bu sorunun nedenleri, sokağın çocuklar için riskleri, sosyal hizmet mesleğinin bu alandaki uygulamaları, Diyarbakır ve Gaziantep illerinde gerçekleştirilen sokağa itilen çocuklar araştırmaları hakkında bilgi verilerek sorunun çözümüne yönelik öneriler sunulacaktır. Kentler genel anlamda insanların bir arada yaşamlarını sürdürdükleri, sosyalleşme ihtiyaçlarını giderdikleri, farklı etnisiteden, gruptan, kültürel yapıdan gelen bireylerin bir arada toplandığı mekanlar olarak nitelenebilir. Kent yaşamının bireylerin günlük hayatlarında oldukça önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Kentleşme süreci ile beraber tüm dünyada yaşandığı gibi Türkiye’de de birçok değişiklik söz konusu olmuştur (Erbay, 2019). 18-45. Hızlı bir değişim sürecini yaşayan ülkemiz beraberinde birtakım sosyal sorunları yaşamaya başlamıştır (Tuncer & Erdoğan, 2018). Bu değişiklikler içinde aile üyelerinin rol ve fonksiyonlarında yaşanan değişiklikler ve çekirdek aile yapısının öne çıkması dikkat çekicidir. Anne-baba ile diğer aile üyelerinin iş yaşamında yer alması çocuklar üzerindeki kontrol ve denetimi azaltmıştır. Buna ek olarak işsizlik, ekonomik yetersizlikler, göç, aile içi uyum sorunları, şiddet, bölünmüşlük, kayıplar gibi hususlar da ortaya çıkınca çocuklar “sokak yaşantısıyla” tanışma sürecine girmişlerdir (Erbay, 2019). Türk Dil Kurumuna göre çocuk; bebeklik ile erginlik dönemi arasında yer alan oğlan ya da kız olarak nitelendirilmiştir (TDK, 2023). 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanununa (ÇKK) göre ise çocuk; daha erken yaşta ergin olsa dahi on sekiz yaşını doldurmamış kişidir (md.3) (ÇKK, 2005). Sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar sorunu dünya gündeminde önemli bir yere sahiptir ve ivedi çözüm gerektiren ekonomik ve toplumsal boyutu olan bir sorundur. Günümüzde dünyada 200 milyonun üzerinde çocuk yeterli olmayan sağlık, eğitim ve temel haklardan mahrum bir şekilde yaşantısını sokakta sürdürmektedir (Güngör, 2008). Atauz’a göre (1998) sokak çocuğu; yaşamını sürdürebilmek için sokağı kendine mesken edinen, bakımından sorumlu yetişkinin gözetim ve yönlendirmesinden mahrum olan, henüz yetişkin çağına ulaşmamış herhangi bir kız ya da erkek çocuğudur (Atauz, 1998).

Sokağa itilen çocuk sokağı kendine yönelik bir yaşam şekli olarak tercih

etmiş, daimi olarak bir evde kalmayan, düzenli bir gelir imkanından mahrum olan, aile üyeleri ile arasındaki ilişkide mesafe bulunan, evden kaçmış yada kayıp durumunda olan çocuklardır (Genç, 2019). Sokakta yaşamak zorunda bırakılan çocuklar problemini yalnızca ülke içinde yaşanan göç ve işsizlik ile izah etmek yeterli olmayacaktır (Güngör, 2008). Burada mühim olan soruna ilişkin resmin tamamının görülmesidir.

1. SOKAK ÇOCUKLARI

Sokak çocukları (Street children) terimi ilk defa 1970’li yılların sonunda Birleşmiş Milletler tarafından dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra İngiltere’de Henry Mayhew adlı bir bilim adamına ait “Londra’da Çalışma Hayatı ve Yoksulluk” adlı eserinde sokak çocukları terimi anlatılmaya çalışılmıştır. Türkiye’de sokağa itilen çocuklar sorununun 100 yıla yakın bir mazisinin olduğu ifade edilebilir. Daha önce köprü altı çocukları olarak nitelenen çocuklar o süreçte sempati duyulan merhametle yaklaşılacak çocuk grubuydu. Sokağa itilen çocukların sayısı zamanla artış göstermiş ve daha çok görünen bir sosyal sorun biçiminde karşımıza çıkmaya başlamıştır (Genç, 2019). Bu problemin çözümüne yönelik birtakım teşebbüsler olsa da bunların yeterli olmadığı ve halen yanında bir yetişkinin gözetimi, desteği bulunmadan sokakta yaşamayı sürdüren, çalışmak durumunda olan çocuklar olduğu görülmektedir (Erbaş vd., 2020). Çolak & Kahrıman, 2022).

Sokak çocuğu terimi sokakta yaşamını sürdüren ve sokakta bir işte çalışan çocuklar için bir arada kullanılıyor olsa da bu iki grup arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Sokakta çalışmak durumunda olan çocuklar her gün sokakta bir işte çalıştıktan sonra akşam evlerine dönmektedir (Erbay, 2019). Yaşamı ailelerinin bakış açısıyla görmeyi sürdürmektedirler (Genç, 2019). Ancak aynı durum sokakta yaşayan çocuklar için geçerli değildir. Sokakta yaşayan çocukların aile bağları ya tam manasıyla kopmuş veya oldukça zayıflamış bir boyutta olduğundan geceyi sokak ortamında geçirmektedirler (Akşit vd., 2001; Bademci, 2013; akt., Erbay, 2019). Bu çocukları ailesiz olarak nitelendirmek mümkündür (Ennew, 1994; akt., Genç, 2019).

Atauz (2001) bir çalışmada Türkiye’de sokakta çalışmak durumunda bırakılan çocukların çoğunlukla erkek ve 7-15 yaş grubu içinde olduğunu ve genel

itibariyle kente göç yoluyla gelen çekirdek aile özelliği taşıdıklarını ve çalışarak ailenin geçimine katkıda bulunmaya çalıştıklarını dile getirmişlerdir (Atauz, 2001; akt., Alptekin, 2011). Sokağa itilen çocuklar sorunu sadece çok sayıda çocuğun illegal yollarla çalışması bakımından değil aynı zamanda ihmal, istismar ve sömürüye yol açması sebebiyle bütün yönleriyle değerlendirilmesi gereken oldukça karmaşık bir problemdir (Güngör, 2008).

Dünya’da sokağa itilen çocuklar sorununa ilişkin ilk ciddi girişimin 1986 yılında Brezilya’da gerçekleştirilen ilk “Sokak Çocukları Ulusal Kongresi” olduğunu ifade edilebilir. Bu kongre de tüm grupları temsilen 140 çocuk bir araya gelmiştir. Buna ek olarak Filipinler’de 1991 yılında Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar Ulusal Kongresi yapılmış olup bu kongrenin ardından sokağa itilen çocukların bazı önerileri kanun tasarısına dahil edilmiştir. Bu örneklerin sorunun çözüme kavuşturulmasında ulusal ve uluslararası düzeydeki iletişimin denli önemli olduğunu ortaya koyduğu görülmüştür (Atauz, 1999).

Sokak çocukları terimine ilişkin farklı ülkelerde değişik isimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin İtalya’nın Napoli şehrinde sürekli hareketli olmaları nedeniyle scugnizzo (topaç), Peru’da meyve kuşu anlamına gelen paio futero, Ruanda’da kirli çocuk anlamına gelen saligoman, Kongo’da serçe manasına gelen moineau, Kenya’da park eden çocuklar anlamına gelen parking boys, Hindistan’da paçavracı anlamına gelen ragpickers buna örnek olarak gösterilebilir (Rane, 1986:Akt., Başpınar, 2007; (akt., Erbay, 2019). Bu örneklerle bakıldığında hiçbirinin sokağa itilen çocukların taşıdığı riskleri, tehlikeleri yansıtmadığı düşünülmektedir.

2. SOKAĞA İTİLEN ÇOCUKLARIN ÖZELLİKLERİ

Sokağa itilen çocukları yaşlılarından ayıran birtakım özellikler mevcuttur. Bu özellikleri şu şekilde özetlemek mümkündür. Sokağa itilen çocuklar öncelikle ev yerine sokakta yaşamlarını sürdürmek durumunda olmaları nedeniyle fiziksel, sosyal, duygusal ve bilişsel bakımdan ciddi risk ve tehlike içindedir. Bunun yanı sıra sokakta marjinal işlerde çalışarak elde ettikleri para nedeniyle kendilerini bir yetişkin gibi görme, sokaktaki sorumsuz ve kontrolsüz hayatın etkisi altına girerek sosyal yaşamdan tam manasıyla kopma gibi ihtimaller vardır (Alptekin, 2011). İstanbul’da Sokakta Yaşayan Çocukların Özellikleri

Araştırma Raporunda (2004) sokakta yaşayan çocukların içinde buldukları risklere değinilmiş aynı zamanda çocuklar da öfke, sıkılma, üşüme, cesaret toplama vb nedenlerle madde kullanma davranışı içine girebildikleri ifade edilmiştir (Erbay, 2019). Bunun yanı sıra yaşamı sürekli sokak ortamında sürdürmeye bağlı olarak çocukların belirli bir süre içinde ciltlerinin canlılığının kaybolması, vücutlarında yara, çizik, düşmeye bağlı kırıkların söz konusu olabildiği ve madde yoksunluklar sebebiyle çocukların çoğu zaman tedavilerini yaptıramadıkları belirtilmiştir (Bilgin, 2012). Ayrıca sokağa itilen çocukların şiddete maruz kalma, kavgaya karışma, hırsızlık suçuna karışma, ahlaki değerlerde düşüş, kişilik bozuklukları vb durumların yaşanabildiği ve bu çocukların patolojik hastalıklara yakalanma olasılığının daha yüksek olduğu öne sürülmüştür (Alacahan, 2010; akt., Erbay, 2019).

Çocukların sokağa itilmeleri ve sokağı kendilerine bir mesken olarak görmeleri kısa sürede olan bir durum değildir, aksine uzun soluklu bir zamanın ardından gerçekleşmektedir. Çocuklarda sokak yaşantısı başlayana kadarki zaman diliminde aile içinde yaşanan örselenmeler çocuğun ruhsal gelişimi adına ciddi problemlere sebebiyet vermektedir. Bu durum özellikle ergenlik döneminde olan çocuklarda yeterli olamama hali, ilişki kurmada güçlük, engellenme eşliğinin düşüklüğü, sorun çözme yetisinin yetersizliği gibi problemleri ortaya çıkarmaktadır (Yörükoğlu, 1988). Bunun yanı sıra sokağa itilen çocuklara yönelik ihtiyaç duydukları temel eğitim ve sağlık hizmetlerinin kendilerine sunulması ve risklere karşı korunmaları oldukça güç olmaktadır (Karatay, 2001)

3.SOKAĞA İTİLEN ÇOCUKLARIN GRUPLANDIRILMASI

UNICEF hazırladığı Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocukları adlı eserinde gelişmekte olan ülkelerdeki sokağa itilen çocukları sahip oldukları aile desteği baz alınarak üç gruba ayırmıştır.

i)Aileleriyle İlişkisi Sürekli Olan Çocuklar: Yoksulluk içinde bulunan ailelerin karşı karşıya kaldıkları sorunlara karşın çocukların çoğunlukla aileleriyle aynı evde yaşamlarını sürdürdükleri, zamanlarını sokakta geçirmelerine rağmen ailelerinin denetim ve korumasını sürdürdüğü çocuklardır (Genç, 2019).

ii)Aileleriyle Zaman Zaman İlişki Kuran Çocuklar: Bu çocuklarda ile bağlarının

da bir zayıflama vardır ancak aile bağları henüz tamamen kopmamıştır. Gününü sokakta çalışarak ve genelde akşam saatlerinde evlerine dönen çocuklar olarak nitelenirler (Genç, 2019). Bu çocuklar anne-baba ve kardeşleriyle özdeşim kurmaya devam etmektedir (Güngör, 2008).

iii) Aile Desteğinden Tümüyle Yoksun Çocuklar: Ailelerinden kaçan ya da aileleri tarafından sokağa atılan çocuklar günün tamamını sokakta idame ettirmekte ve çocuklar yaşam mücadelesini tek başlarına sürdürmektedir (Genç, 2019).

Sokakta marjinal işlerde çalışan/çalıştırılan çocuk grubuyla sokağın çocukları grubu arasında oldukça ince bir çizgi mevcuttur, sokağın oldukça güç koşullarında çocuklar son derece hızlı bir şekilde sokağın çocukları haline gelebilmektedir (Güngör, 2008)

4. ÇOCUKLARI SOKAĞA İTEN NEDENLER

Çocukları sokağa iten sebepleri tek bir başlık altında toplamak pek mümkün değildir, çünkü bu sorunun ortaya çıkmasında çoklu nedenler söz konusudur.

Bu nedenler aşağıdaki başlıklar çerçevesinde sunulmuştur.

i) Kusurlu Aile Tutumları: Ebeveyn rollerine henüz hazır olmayan, ailenin sahip olması gereken fonksiyonlardan ve öneminden haberi olmayan bireylerin oluşturduğu aileler kendi sorunlarını kendileri oluşturmakta çocuklarının ihtiyaç duyduğu sevgi ve ilgiyi gösterememektedir. Baskı, dayak, tehdit, aşağılama vb olumsuzluklarla karşı karşıya kalan çocuklar ihtiyaç duyduklarını sokak ortamında bulabileceklerini düşünerek sokağa yönelmektedir (Genç, 2019).

ii) İşlevsellik: Ailede; soyun sürdürülmesi, kültürel manada mirasın kuşaktan kuşağa aktarımı (ör. Dini kurallar, ahlaki ilkeler vb) çocukların sosyalizasyonlarının gerçekleştirilmesi, boş vakitlerini en güzel şekilde geçirebilecekleri bir ortama sahip olması, bir yandan eğlendirme diğer yandan da dinlendirme işlevlerine sahip olması beklenmektedir. Bu işlevleri yerine getirmekten uzak, işlevsiz ailelerde bir eylem kırılması yaşanır ve bu durumda aile üyeleri başına buyruk bir tarzda yaşamlarını sürdürmeye başlar (Genç, 2019).

iii) Parçalanmış Aileler: Ailelerin günlük yaşamada parçalanmasına yol açabilecek birtakım riskler söz konusudur. Bunlar sırasıyla kaza, evlilik birliğinin

sonlandırılması (boşanma), vefat vb durumlardır. Bu durum ailenin fonksiyonunu yerine getirilememesi durumunu ortaya çıkarmakta ve çocuklar ihtiyaçları olan güven duygusundan mahrum kalmaktadır. Bu durum çocuğu sokakta yaşamak durumunda bırakmaktadır (Genç, 2019).

iv) Bir Akran Grubuna Ait Olma İhtiyacı: Çocukların bir akran grubuna ait olmaya ilişkin ihtiyacı vardır, çocuğun ailesinin bu ihtiyacı karşılayacak bir ortamı sağlaması ve saygı göstermesi gerekir. Çünkü bireylerin ait olma ihtiyacı sadece kendi biyolojik aileleriyle sınırlı olmamaktadır. Çocuğun bir akran grubuna ait olma ihtiyacı sağlıklı şekilde karşılanamazsa çocuk bu ihtiyacı en kolay şekilde gidermek amacıyla sokağa çıkmaktadır (Türkmen, 2005; akt., Genç, 2019).

Bu başlıklara ilave olarak ailede yaşanan finansal problemler, ülkedeki politik sorunlara bağlı oluşabilecek işsizlik, düşük eğitim düzeyi, aile içinde madde tüketimi ve bağımlılığı, hızla gerçekleşen kentleşme, ihmal ve istismar vb. hususlarda çocukları sokağa iten etmenler içinde sayılabilir (Genç, 2019).

5. SOKAĞIN ÇOCUKLAR İÇİN TEHLİKELERİ

Sokağa itilen çocukların içinde sokakta çalışmak durumunda bırakılanlar “çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri” grubunda görülmektedir (Bilgin, 2012). Çocuklarda çalışırken geçirdikleri kazalara bağlı olarak ellerinde ve yüzlerinde birtakım yaralanmalar ve kaza izleri söz konusu olmaktadır (Erbay, 2019). Bunun yanı sıra düşme, kayma, bir aracın çarpması vb durumlarla sokağa itilen çocuklar karşı karşıya kaldıklarını belirtmişlerdir. Çünkü genelde trafiğin en yoğun olduğu ana caddelerin üzerinde mendil, su, çiçek satma ya da dilencilik yapma durumunda olmaktadır (Erbay, 2019). Çocukları bu çoklu risklere rağmen işlek caddeler üzerinde başı boş bırakan ebeveynler maalesef çocukları telafisi mümkün olmayacak sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bunun yanı sıra terör nedeniyle evlerinden ve arkadaş çevrelerinden zorunlu olarak ayrılmak durumunda kalan çocukların yaşadığı travmaların çocuklar adına çoklu dezavantajlara yol açtığı ifade edilmelidir. Bunun yanı sıra çocukların ailenin geçimini sağlamaktan kendilerinin sorumlu olduğu düşüncesine kapılması, okul yaşantısının önemini fark etmemeleri, okul yaşamından kopmaları,

kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri vb durumlarında sokağın çocuklar için oluşturduğu riskler kapsamında görülebileceği düşünülmektedir (Bilgin, 2012). Bunun yanı sıra çocukların sokakta sapkın özellikler taşıyan bireylerle iletişim kurma riski çocukların istismara uğrama potansiyelini kendi içinde taşımaktadır. Ayrıca suç geçmişi olan bireylerle bağlantı içinde olma olasılığı çocukların suça karıştırılmasına adına da ciddi bir risk taşımaktadır. Çocukların ailelerinin denetim ve gözetiminde uzak durumda olmaları çocukların suça bulaşmalarına zemin hazırlamaktadır (Erbay, 2019). Burada ihtiyaç duyduğu ilgiyi, sıcak ortamı bulamayan, kendi evinde istenmeyen çocuklara sokak ortamında kriminal grupların hazırda beklediğini, onların masumiyetini yanlış amaçlar için kullanmaya hazır olduklarını söylemek mümkündür.

Sokağa itilen çocuklar için bir diğer tehlike madde bağımlılığıdır. Sokağa itilen çocuklar gündüz saatlerinde sokaklarda riskli ortamlarda kalmakta, zamanla eve geç gitmeler başlamakta, bu süreç içinde çocuk kendi yakın çevresinden, okulundan tamamen koparak madde kullanan biri haline gelmektedir. Çocukların denetimsiz, gözetimsiz bir ortamda yaşamlarını sürdürüyor olmaları madde kullanım riskini oldukça arttırmaktadır (Erbay, 2019). Sokağa itilen çocuklar kendilerinden önce sokağı mesken edinen çocuklardan kabul bildirimini alabilmek, onlarla arkadaşlık kurabilmek için uçucu madde (Örn.bali, tiner) ve uyuşturucu madde (esrar, hap vb) kullanımına zorunlu olarak yönelebilmektedir (Yıldız, 2007).

Sokağa itilen çocuklar için ciddi risklerden biri olan madde bağımlılığında birçok nedenin varlığından söz edilebilir.

Maddeleri Kullanma Nedenleri	S	%
Arkadaş çevresi ile birlikte olmak için	5	2.9
Özenti ve merak için	7	4.1
Arkadaş çevresi ile birlikte olmak özenti/merak için	5	2.9
Can sıkıntısını gidermek, eğlenmek, heyecan yaratmak için	5	2.9
Allevi ve kişisel sorunlardan dolayı	3	1.8
Arkadaş çevresi ile birlikte olmak ve özenti/merak için	134	78.8
Arkadaş çevresi ile birlikte olmak, özenti/merak ve can sıkıntısını gidermek, eğlenmek, heyecan yaratmak için	11	6.5
Toplam	170	100.0

Yukarıdaki tabloya bakıldığında çocukların maddeye bulaşma sebeplerinin

içinde en öne çıkan hususun “arkadaş çevresi ile beraber olmak, özenti-merak” olduğu görülmektedir. Bir diğer önemli husus can sıkıntısını gidermek, eğlenmek ve heyecan yaratmak olarak karşımıza çıkmaktadır (Erbay, 2019). Çocuklar bir kere kullanmaktan bir şey olmaz deyip madde kullanımına başlamakta, süreç içinde bağımlı olduğunu inkar etmekte ve istediğinde maddeyi bırakacağına ilişkin bir inanç taşımakta, maddenin olumsuz etkilerini yaşamaya başladığında bir süre maddeden uzak durmakta ancak daha sonra madde kullanımına devam etmektedir (Ögel, 2010). Bilgin (2012) tarafından yapılan bir araştırma sokakta çalışan 400 çocuktan %34,5’i madde kullanma öyküsü bulunan bir arkadaşına sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Sokağa itilen çocukların maddeye yönelik bağımlılığın genel olarak ergenlik sürecinde başladığı ifade edilebilir (Erbay, 2019).

6. DİYARBAKIR ARAŞTIRMASI (1997)

Hacettepe Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sevil Atauz başkanlığında o dönemde Sosyal Hizmet bölümünde eğitim gören bir grup öğrenci Diyarbakır’da 1997 yılında düzenlenen sokak çocukları araştırmasına katılmıştır. (Bu çalışmanın yazarı çalışmada gönüllü olarak yer almıştır). Bu çalışmaya Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesinden bazı akademisyenler ve Aile Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğünden bazı Sosyal Hizmet Uzmanları dışarıdan destek sunmuşlardır. Diyarbakır’da gerçekleştirilen çalışmaya bu çalışmanın yazarı sosyal hizmet bölümü öğrencisi olarak katılım sağlamıştır. Diyarbakır’da kış mevsiminde yapılan bu çalışmada öncelikle saha çalışması yapılmış, sokaktaki çocuklarla yüz yüze yapılan görüşmelerle sokağa inme nedenleri ve aileleri hakkında birtakım verilere ulaşılmıştır (Yıldırım, 2023). Sokağa itilen çocuklara ilişkin proje bazlı bir çalışmaya başlamadan önce sorunun boyutlarını tespit etmek önem taşımaktadır. Diyarbakır’da 1997 yılında gerçekleştirilen bu kapsamlı araştırma da 2.300 çocuğun son derece zor koşullar altında çalıştığı belirlenmiştir (Atauz, 1999).

Dondurucu soğuk altında çalıştıkları gözlemlenen çocukların sokakta olmalarının temel nedenlerinden birinin yoksulluk olduğu ve çocukların aile geçimine katkıda bulunmak amacıyla sokakta çalıştıkları belirlenmiştir. Araştırmanın yapıldığı dönemin Ramazan ayına denk gelmesi sebebiyle sokaklarda daha

çok çörek ilacı satan çocuklara rastlanılmıştır. Diyarbakır’ın Ofis semtinde yüz yüze görüşülen bazı çocuklar ısınmak için sokak hayvanlarına sarıldıklarını ifade etmişlerdir (Yıldırım, 2023). Diyarbakır’da gerçekleştirilen araştırmada yüz yüze yapılan görüşmelere ilişkin notlar, doldurulan anketlerle ilgili her günün bitiminde değerlendirme toplantıları yapılmış, çocuklardan alınan bilgiler, gözlemler vakit geçirilmeden paylaşılmış, bu paylaşımlar ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Diyarbakır’da 1997 yılında sokağa itilen çocuklara yönelik araştırma da Ofis semti dışında, Bağlar, Sur dibi, İstasyon civarı noktalarında da çocuklarla görüşmeler yürütülmüştür. 1994-1997 yılları arasında Diyarbakır ilinde yaşanan hızlı nüfus artışının beraberinde işsizliği, yoksulluğu getirdiği, tek odalı evlerde birden fazla ailenin hijyen koşullarından uzak bir ortamda yaşamını sürdürmek durumunda kaldığı tespit edilmiştir (Yıldırım, 2023). Diyarbakır’da çocukların sokakta çalışması ile zorunlu göç arasında bir bağlantının olduğu yapılan farklı araştırmalarda da kendini göstermiştir (Bilgin, 2012). Diyarbakır ilinde sokağa itilen çocuklar problemi ile zorunlu göç olgusu arasında bir bağlantının olduğu öne sürülebilir. Çocukların demografik bilgileri incelendiğinde sokakta çalışmak durumunda bırakılan çocukların ailelerinin önemli bir kısmının birinci kuşak göçmen olduğu görülmüştür (Bilgin, 2012).

7.GAZİANTEP ARAŞTIRMASI (1998)

Gaziantep’te 1998 yılında yine kış döneminde Hacettepe Üniversitesinden Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sevil Atauz başkanlığında bir grup sosyal hizmet bölümü öğrencisiyle sokağa itilen çocuklara yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir (Bu çalışmanın yazarı Gaziantep’te yapılan araştırmada gönüllü olarak görev almıştır). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bu araştırmaya destek vermiştir. (Yıldırım, 2023). Sokağa itilen çocuklarla yapılan bu araştırmada anket yerine derinlemesine görüşmeler, odak grup görüşmeleri, vaka çalışmaları ve check list’ler kullanılmıştır. Araştırma evreninin belirsiz olduğu ortamlarda kullanılan kartopu örneklem tekniğine yer verilmiş, çocukların sayılara ve şehirde nerelerde yaşadıkları ve çalıştıklarına ilişkin verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde kentin sokak çocukları haritasının çıkarılması sağlanmıştır (Atauz, 1999). Gaziantep’te gerçekleştirilen bu araştırma sonrasında aynı yıl içinde Şhreküstü ve Eblehan’da bir’er merkez hizmete girmiştir. Şhreküstü’n-

de açılan merkez tamamen sokağı mesken edinmiş, aileleriyle bağları kopmuş durumda olan çocuklara yönelik 20 yatak kapasiteli bir yerdi. Eblehan’da açılan merkez ise sokakta çalıştırılan, akşamları ailelerinin yanına dönen çocuklara gündüzlü hizmet sunacak şekilde tasarlanmıştır (Yıldırım, 2023).

Gaziantep ilinde 1998 yılında gerçekleştirilen bu araştırma o süreçte kamuoyunu fazlasıyla meşgul eden “baklava çalan çocuklar” haberinin konuşulduğu döneme denk gelmiştir. Gün içinde şehrin işlek olan bölgelerinde sokağa itilen çocuklarla görüşmeler yapılmış ve yine gün bitiminde değerlendirme toplantıları yapılarak elde edilen bilgiler paylaşılmış ve bu paylaşımlar ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Gaziantep ilinde o dönemde sokakta çalıştırılan çocukların simitçi çetesi olarak bilinen bir grubun etkisi altında olduğu belirlenmiş olup bu bilgiler yetkililerle paylaşılmıştır. Buna ek olarak sokakta yaşamını sürdürmek zorunda bırakılan çocukların abi diye hitap ettikleri liderlerine ulaşılmış ve açılan merkezlere intibakları sağlanarak daha fazla sayıda çocuğa ulaşılması imkanı elde edilmiştir (Yıldırım, 2023). Bu durum projelerin (çalışmaların) çocuklar için değil çocuklar ile birlikte çalışma tarzında şekillendirilmeli ve üst düzey katılım gerçekleştirilmelidir (Ennew, 2003; akt., Karataş & Acar, 2008) düşüncesiyle uyum içinde olunduğunu ortaya koymaktadır. Gaziantep ilinde kış mevsiminde araştırmaya katılan sosyal hizmet bölümü öğrencileri yaz döneminde Şehreküstü ve Eblehan’da açılan merkezlerde belirli bir süre görev yapmış, Bizim Çocuklar projesi kapsamında okul çağında olan ancak okula devam etmeyen çocukların yeniden okula intibaklarının sağlanmış, maddi yoksunluk içinde olan ailelerle ilgili bilgiler Gaziantep sosyal hizmet il müdürlüğüyle paylaşılarak aynı-nakdi yardım hizmetlerinden yararlanmaları sağlanmıştır (Yıldırım, 2023).

8.SOKAĞA İTİLEN ÇOCUKLARDA SOSYAL HİZMET MESLEĞİ

Sosyal hizmet mesleği çocuk, aile ve topluma yönelik bir diğer ifadeyle mikro, mezzo, makro düzeyde müdahaleler gerçekleştiren bu doğrultuda sosyal politika, proje ve strateji hazırlayan, alternatif çözüm oluşturan, sistemin kendi yapısının temelinden gelen problemleri holistik (bütüncül) bir bakış açısıyla inceleyen bir meslektir. Sosyal hizmet uygulamasının gündeme gelmesi genelde bir sorunun akabinde ortaya çıkan “ihtiyaç” kavramı ile söz konusu olmaktadır

(Erbay, 2019). Zastrow (2016) sosyal hizmet uygulamasının amaçlarını; “problem çözme sürecini etkin hale getirmek, bireylerin gelişimsel kapasitelerini arttırmak, bireyleri kendilerine kaynak, hizmet ve fırsat sağlayan sistemlerle bağlantılandırmak, bireylere kaynak ve hizmet tedarik eden sistemlerin insancıl çalışmaları ve etkinliğini mümkün kılmak ve Sosyal politikaları geliştirmek, iyileştirmek şeklinde açıklamıştır.

Sosyal hizmetin işlevleri Duyan (2010) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

- i)Değerlendirme
- ii)Tanı
- iii)İnceleme-Tanımlama
- iv)Destek/Yardım
- v)Danışmanlık
- vi)Savunuculuk
- vii)Muktedir kılıcılık
- viii)Havale
- ix:)Örgütlenme
- x)Harekete geçirme
- xi)Müzakere etme
- xii)Değiş/tokuş (Erbay, 2019)

Bir disiplin ve meslek hüviyeti olan sosyal hizmet bireyler ve çevreleri arasında bulunan birçok karmaşık yapı özelliği taşıyan durumları analiz eder. Sosyal hizmet mesleğinin amacı her bireyin potansiyelini tam manada geliştirmesi, hayatına zenginlik katmak ve mevcut işlev sorunlarının önüne geçmektir. Sosyal hizmet mesleği genel manada problemlerin üstesinde gelmeye ve değişime odaklanmıştır. Bunun yanı sıra sosyal hizmet mesleğinin uygulayıcıları olan sosyal hizmet uzmanları hizmet sundukları müracaatçıların, ailelerin ve toplumun günlük hayattaki değişim temsilcileridir. Sosyal hizmetin değerleri mesleğe ilişkin ulusal ve uluslararası ahlak kurallarını temsil etmektedir. Sosyal hizmet mesleği toplumda ki mevcut eşitsizlik ve adaletsizliklerle ilgilidir. Bir tarafta birey ve grupların güçlendirilmesi ve işlevselliklerinin arttırılmasına yönelirken diğer tarafta toplumdaki mevcut kaynakların adil şekilde dağıtılması ve dezavantajlı toplulukların desteklenmelerini hedefler (Erbay, 2019). Sosyal hizmet uzmanı birey ve bireyin etrafında bulunan sistemleri ve mevcut bu sis-

temlerin bireye olan etkisini incelemelidir (Gökçearsan Çiftci, 2019). Sosyal hizmet mesleğinin dezavantajlı grupta yer alan sokağa itilen çocuklar sorunun çözümünde oldukça önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

9.TÜRKİYE’DE SOKAK ÇOCUKLARINA YÖNELİK HİZMET MODELLERİ

Türkiye’de sokağa itilen çocuklara yönelik uygulanan bir takım hizmet modelleri mevcuttur. Bu modeller aşağıda sunulmuştur.

a) *Çocuk Destek Merkezleri*: Çocuk Destek Merkezleri suça sürüklenen, suç mağduru çocukların yanı sıra sokağa itilen çocuklara da yönelik hizmet vermektedir (Erbay, 2019). Çocuk Destek Merkezleri sosyal riskler içinde bulunan, haklarında 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanununun kapsamında bakım tedbiri kararı verilen çocuklara ilişkin hizmet veren ihtisaslaştırılmış yatılı hizmet kuruluşlarıdır (md.3/1) (Çodem yönetmeliği, 2015). Bu merkezlerin yürütülmesine ilişkin yönetmelik 29.03.2015 Tarih ve 29310 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır (Tuncer & Erdoğan, 2018). Çocuk Destek Merkezlerine yerleştirilen çocukların bakımlarının yapılması ve psiko-sosyal desteğe ilişkin ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik görev Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına (Mülga) verilmiştir (Keçe, 2018). Çocuk Destek Merkezlerine kabulü yapılan her çocuk için Kuruluş idaresi tarafından meslek elemanı olan bir danışman görevlendirilmekte, görevlendirilen danışman tarafından çocuk için bir uygulama planı oluşturulmakta ve on beş günlük süre içinde bu uygulama planı çocuk hakkında bakım tedbiri kararı veren mahkemeye gönderilmektedir. Uygulama planı çerçevesinde çocuğa yönelik gerçekleştirilecek mesleki çalışmalar, çocuğun kimin yanına izinli olarak verilebileceği, çocuğun ihtiyaçları vb hususlara yer verilmektedir. (13. md) (Çodem yönetmeliği, 2015). Çocuk Destek Merkezlerine ilişkin binalar 2011 yılı itibariyle hizmet dönüşümü kapsamında değerlendirilmiş olup bu merkezlerde iş-ugraşı atölyeleri, spor salonları, sanatsal etkinliklerin yapılabileceği odalar, görüşme odaları, bahçeler, küçük hayvan barınakları ile grup çalışması yapılabilecek odalar tahsis edilmiştir (Keçe, 2018).

b) *Ankara Büyükşehir Belediyesi Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi*: Ankara

Büyükşehir Belediyesi bünyesinde açılan bu merkez Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı ILO-IPEC arasında 04.12.1992 tarihinde imza altına alınan protokol dahilinde Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuk projesini başlatmıştır. Süreç içinde 1993 yılında Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi hizmete açılmıştır. 1992 yılında imzalanan protokolün 1994 yılında sona ermesinin ardından 1995’te protokolün yenilenmesine karar verilmiş ve verilen hizmetlerin devamlılığı sağlanmıştır. 1997 yılı itibariyle Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından verilen desteğin sona ermesine rağmen merkez çalışmalarını Ankara Büyükşehir Belediyesinin mali desteğiyle sürdürmüştür. Bu merkezin amacı sokakta çalışmak durumunda bırakılan çocukların ailelerine ilişkin problemleri çözüme kavuşturmak, okula devam etmeyenlerin okulla yeniden bağlantısını kurarak eğitimlerini sürdürmelerini sağlamak, kendilerini bu süreçte desteklemek ve böylelikle sokaktaki çocukların ihmal ve istismarını önlemektir (Erbay, 2019).

c) *Sokak Çocukları İçin Beyaz Ev Projesi*: Beyaz Ev projesinin hedefi sokağa itilen çocukları bir merkezde bir araya getirerek onları insanca yaşam imkanlarıyla buluşturmak, sokağın acımasız ortamından uzaklaştırarak onları topluma faydalı birer fert olarak yetiştirmek, böylelikle şehrin güvenliğine katkı sunmaktır (Erbay, 2019).

d) *Umut Çocukları Derneği*: Umut Çocukları Derneği; sivil toplum girişimine verilecek iyi örneklerden biri olarak nitelendirilebilir. Dernek 14.07.1992 tarihinde gönüllüler tarafından “Barınacak yeri Olmayan Çocuk ve Gençleri Koruma ve Geliştirme Derneği” adıyla kurulmuş ancak 1997 yılında önce Sokak Çocukları Gönüllüleri Derneği, ardından da 1999 yılında Umut Çocukları Derneği ismini almıştır. Dernek birtakım olumsuzluklar sebebiyle sokakları mesken edinen maddeye ve suça bulaşmış, yakın çevresinin ihmal ve istismarına maruz kalmış çocuk ve gençlere yönelik sosyal çalışmalar gerçekleştirmek, ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapma amaçlarına sahiptir (Erbay, 2019).

e) *Barınacak Yerleri Olmayan Çocuk ve Gençleri Koruma Derneği*: Barınacak Yerleri Olmayan Çocuk ve Gençleri Koruma Derneği sokağa itilen çocuklara yönelik faaliyetlerine İstanbul Sefaköy’de bir barınak açarak başlamıştır. Dernek 1993 yılında isim değişikliğine giderek Sokak Çocukları Derneği ismini almıştır. Dernek süreç içerisinde faaliyetlerini sürdürerek 1996 yılın-

da İstanbul'un Avcılar ilçesinde 30 yatak kapasitesine sahip ikinci barınağı hizmete koymuştur (Erbay, 2019).

f-)Maltepe Üniversitesi Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar İçin Uygulama ve Araştırma Merkezi

Kısa adı SOYAÇ olan ve Maltepe Üniversitesi bünyesinde açılan bu merkez; çocuk istismarı, suça itilen çocuklara ilişkin rehabilitasyon hizmetlerine yönelik sistemin modernize edilmesi, çocuklara karşı gerçekleştirilen şiddetin önüne geçilmesi amacıyla 18 Mart 2010 tarihinde hizmete girmiştir (Erbay, 2010).

10. SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Sokak çocukları bir diğer ifadeyle sokağa itilen çocuklar sorunu Türkiye'de özellikle 1950'li yılların ardından doğu'dan batıya doğru yaşanan hızlı iç göç hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sokağa itilen çocuklar sorununa ilişkin başlangıçta sorunu görmezden gelme ve/veya sorunu hafife alma girişimleri sorunların günden güne büyümesi ve kamuoyuna görsel ve yazılı medya tarafından yansıyan haberler sebebiyle somut adımların atılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Sokağa itilen çocuklar sorununa ilişkin ciddi çalışmaların 1990'lı yıllarda başladığı görülmektedir. Sokağa itilen çocuklar sorununa yönelik olarak Türkiye'de bazı büyük metropollerde (Ör. Adana, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa vb) yapılan saha çalışmaları sorunu nedenleri, boyutu ve olası çözüm önerilerinin hazırlanması sürecinde oldukça önemli veriler sunmuştur.

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet bölümü emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sevil Atauz başkanlığında ve koordinasyonunda bir grup gönüllü sosyal hizmet öğrencisi ve sosyal hizmet uzmanıyla Gaziantep (1997) ve Diyarbakır (1998) illerinde yapılan araştırmalar sokağa itilen çocuklara yönelik araştırmaların nasıl yapılması gerektiğine ilişkin herkes tarafından kabul göreceği düşünülen bir rehber niteliğindedir. Sorunun çözümünün sokağa inilerek, sahada birebir çalışarak, sokağın her türlü riski ile karşı karşıya bırakılan çocuklarla bir araya gelinerek, bilgiyi kaynağından alarak, ulaşılabilen aileleri ile görüşülerek, sorumlu kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılarak mümkün olacağı bu araştırmalarla bir kez daha ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmaların ardından Gaziantep ilinde Şehreküstü ve Eblehan'da açılan merkezlerin ilk döneminde bir grup Sos-

yal Hizmet Uzmanının bu merkezlerde gönüllü olarak çalışması ve kısa sürede merkezlerin işlevinin sokağa itilen çocuklar sorununda ne denli etkin olduğunu göstermesinin takdire değer olduğu düşünülmektedir.

Sokağa itilen çocuklar sorununun çözümüne ilişkin çözüm önerileri aşağıda sunulmuştur:

- Göç’le gelen vatandaşların göç ettikleri yerlerde takiplerinin ve şehre uyumlarının sağlanmasına yönelik mesleki çalışmaların yapılması için Türkiye’de her ilçede bir sosyal hizmet merkezinin açılması;
- Mobil ekiplerin sayısının artırılarak sokağa itilen çocukların yoğun olarak toplandığı, yaşadığı bölgelerde tespit ve havale sisteminin süratle gerçekleştirilmesi;
- Sokağa itilen çocuklara yönelik illerde açılacak merkezlerin İstanbul Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne bağlı olarak hizmet veren Ayvansaray-Ağaçlı-Florya örneği baz alınarak basamaklandırılması,, ilk adım istasyonunda madde kullanımından çocuk arındırıldıktan sonra 2.’ci, 3.cü basamak Kuruluşlarına naklinin gerçekleştirilmesi, rehabilitasyonu sağlanan, eğitimini tamamlayan ve rol model olabilecek özelliklere sahip çocukların 18 yaşını doldurmalarının ardından merkezlerde istihdamlarının sağlanması;
- Toplumda sokağa itilen çocuklar sorununa yönelik duyarlılık artırıcı mesleki çalışmaların yapılması ve erken yaşta çocukların meslek sahibi olmasına ilişkin girişimlerin Çıraklık okulları üzerinden MEB’in koordinasyonunda yürütülmesi;
- Sokağa itilen çocuklara yönelik mesleki çalışmalarda bu alanda eğitim görmüş, master yapmış sosyal hizmet uzmanı, psikolog, psikolojik danışman vb meslek elemanlarına öncelikli olarak yer verilmesi ve açılacak kuruluşların yöneticiliğinin alanda geniş tecrübesi olanlar arasından belirlenmesi;
- Sokağa itilen çocuklara yönelik olarak Birleşik Krallık’ta olduğu gibi Emniyet, Sağlık, Adalet Bakanlıklarının ilgili birimlerinin temsilcilerinin de olduğu ortamlarda belirli periyotlarla vaka tartışma toplantılarının yapılması ve kurumlar arası işbirliğine dayalı proje bazlı çalışmaların gerçekleştirilmesi;
- Okullarda vakit geçirilmeksizin Okul Sosyal Hizmeti uygulamasının başlatılması ve okula devamsızlık yapan, davranış bozuklukları sergileyen çocukların yakından takip edilerek kendileri ve ailelerine yönelik mesleki çalışmaların yürütülmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alacahan, O. (2010). “Çocuğunu Sokakta Çalıştıran Ailelerin Sosyo–Ekonomik Profili, Tutum ve Beklentileri”. *Sosyal Siyaset Konferansları*. 59 (2), 133-47.
- Akşit, B., Karancı, A. N., & Gündüz Hoşgör, A. (2001). Turkey working street children in three metropolitan cities: A rapid assessment. International Labour Organization. 1-114.
- Alptekin, K. (2011). Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri: Düzce Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 22(1), 25-48.
- Atauz, S. (2001). “Sokak çocukları çalışma grubu sunuş bildirisi”, *Sosyal Hizmet Sempozyumu*
- 99: *Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet*. Ankara: GAP İdaresi ve H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını. 163-184.
- Bademci, H. Ö. (2013). “Merkez’in Çocukları: İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocukların Bakış Açısı ile Sokaklar”. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 323-336.
- Başpınar, Ö. (2007). Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye’de Uygulanan Hizmet Modeli. İstanbul.
- Bilgin, R. (2012). “Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği”. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (15). 79- 96.
- Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği (Çodem). (2015). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150329-1.htm>
- Çocuk Koruma Kanunu (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf>
- Çolak, B., Kahrıman, İ. (2022). Yüksek Riskli Çocuk Grubu: Sokakta Yaşayan Çocuklar Karşılaştıkları Sorunlar ve Hemşirelik Yaklaşımları. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 81-91
- Duyan, V. (2010). Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, No: 16.
- Ennew, J. (1994). Street and Working Children, A Guide To Planing, Development Manuel.
- Erbay, E. (2019). Sokak Sosyal Hizmetinin Tanımı, Kapsamı Temel Kavramlar. In Taylan, H.H., Saruç, S. (Eds.). *Sokak Sosyal Hizmeti ve Adli Sosyal Hizmet*. (2-16). Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Erbay, E. (2019). Sokakta Çalıştırılan Çocuklar Konusunun Farklı Boyutlarıyla İncelenmesi. In Taylan, H.H., Saruç, S. (Eds.). *Sokak Sosyal Hizmeti ve Adli Sosyal Hizmet*. (18-45).

Anadolu Üniversitesi Yayını.

- Erbaş, M.M., Karahan, T. F., & Uzun, T. (2020). Sokakta çalışan çocukların yalnızlık ve depresyon düzeylerinin ebeveyn durumları açısından incelenmesi: İstanbul örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 233-249.
- Genç, Y. (2019). Sokakta Yaşayanlar: Evsizler ve Sokak Çocukları. In Taylan, HH., Saruç, S. (Eds.). *Sokak Sosyal Hizmeti ve Adli Sosyal Hizmet*. (48-76). Anadolu Üniversitesi Yayını
- Güngör, M. (2008). Evrensel Bir Sorun Olarak Çocuk Suçluluğu ve Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(1), 25-43.
- Gökçearsan Çiftçi, E. (2019). Adli Sosyal Hizmetin Tanımlanması ve Tarihsel Gelişimi. In Taylan, HH., Saruç, S. (Eds.). *Sokak Sosyal Hizmeti ve Adli Sosyal Hizmet* (106-127). Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Karataş, K., & Acar, H. (2008). Sosyal Hizmet Kuruluşlarında Çocuk ve Gençlerin Katılımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 19(1), 29-44.
- Karatay A. (2002). İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu “Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri”.
- Keçe, H. (2018). Çocuk Destek Merkezlerinde Yaşayan Cinsel İstismar Mağduru Kız Çocuklarının Sosyal Kaygı Düzeyleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Ögel, K. (2010). İnsan Yaşam ve Bağımlılık Tartışmalar ve Gerekçeler. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tuncer, B., Erdoğan, T. (2018). Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 515-527.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2023). <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkmen, B. (2005). Sosyal Risk Altındaki Çocuklar, Gençler ve Yaşlılar. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(1), 11-22.
- Yıldırım, B. (2023). Diyarbakır ve Gaziantep Sokak Çocukları Araştırmasına Katılan Sosyal Hizmet Uzmanı Bülent Yıldırım ile 13.08.2023 tarihinde yapılan telefon görüşmesi.
- Yıldız, Ö. (2007). Sokak Çocukları ve Sosyal Dışlanma. *Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi*. 5(20), 56-72.
- Yörükoğlu, 1988). Gençlik Çağı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zastrow, C. (2016). Sosyal Hizmete Giriş. 4. Baskı. Nika Yayınevi.

6. BÖLÜM

SAĞLIK POLİTİKALARI VE BÜTÇE İLİŞKİSİ

Hüseyin ERCAN

İnönü Üniversitesi, Malatya

huseyin.ercan@inonu.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8338987>

GİRİŞ

Devlet vergiler koyarak, harcamalar yaparak ve de en önemlisi kamu hizmetleri sunarak insanların yaşamlarını her gün etkilemektedir. Devlet sağlık alanında baskın bir rol oynamaktadır. Bir yandan sağlık hizmetlerini bizzat sunmakta diğer yandan da sağlık piyasasını düzenleyerek vatandaşların sağlığını korumaya çalışmaktadır. Devletin diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da bireylerin sağlık durumlarını yükseltebilmesi için bütçe kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Sağlık, bir toplumu oluşturan kişilerin en temel ihtiyaçlarından sayılmaktadır. Toplumun sağlıklı olması aynı zamanda ekonomik verimlilik ve toplumsal refaha da katkı sağlamaktadır. Halkın sağlığını iyileştirmek ve geliştirmek için sağlık politikaları geliştirmek ve uygulanmasını sağlamak tüm dünyada ivme kazanmıştır (Yıldız, 2020, s.71).

Sağlık hizmetleri, ikamesi olmayan ve ertelenemeyen özelliğe sahip olması dünya genelinde sağlık hizmetlerine olan talebi de yükselmektedir. Bu talep artışı ülkelerin sağlık harcamalarını artırarak bütçelerinden sağlık hizmetlerine daha fazla kaynak tahsis etmelerine yol açmaktadır (Yıldız ve Eren, 2020, s. 105).

Sağlık sisteminin tüm eylemlerini kapsayan sağlık politikaları, sağlıklı bireylerden oluşan sağlıklı topluma ulaşmak için tüm kamu, özel ve gönüllü örgütlerin eylemlerini içermektedir. Sağlık politikalarının belirlenmesi, planlan-

ması ve yönetilmesi bakımından çok paydaşlı, birbiri içine geçmiş bir yapıdadır (Karaca Sivrikaya, 2020, s. 3).

Sağlık hizmetleri, yararlananın finansmanına katılabileceği, fiyatlandırılabilen ve pazarlanabilen hizmetler olarak piyasa ekonomisi tarafından da üretilebilen “yarı kamusal” mal özelliğine sahiptir. Sağlık hizmetleri piyasada alınıp satılabilen hizmetler olmasına karşın, dışsallık olgusu nedeniyle kamu tarafından da üretimi zorunlu olan bir “kamu malı” sayılmaktadır (Altay, 2007, s. 36).

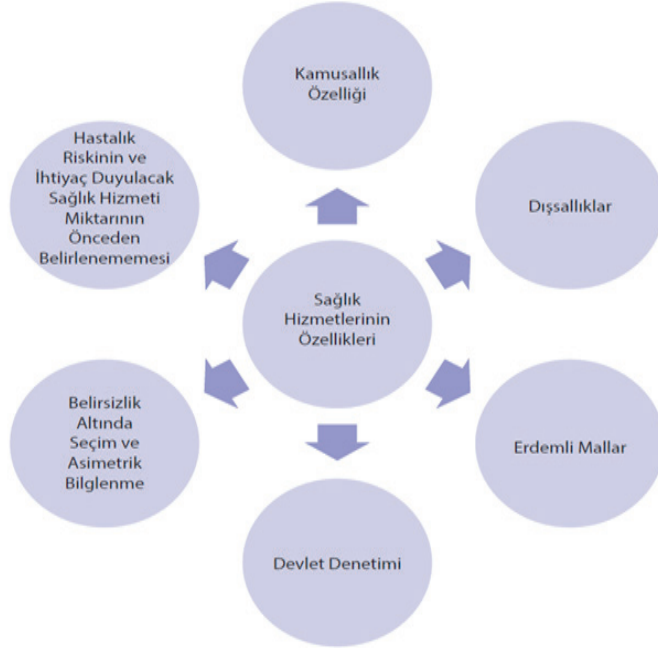
Sağlık, en temel insani bir hak olmasına rağmen sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik, ülkenin sağlık sistemine, ülkenin ekonomik gelişmişliğine ve sağlık politikalarına bağlı olarak ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir (Çevik, 2020, s. 135).

Günümüzde sağlık hizmetleri, sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam biçimlerine olan ilginin artmasıyla, hekim ve hizmet sunucu odaklı olmaktan kullanıcı tercihleri odaklı bir yapıya dönüşmüştür. Özetle bu çalışmada sağlık hizmetlerinin farklı bütçe sınıflandırmaları perspektifinden incelenmesi amaçlanmıştır.

1. SAĞLIK HİZMETLERİ

Dünya nüfusunun büyüklüğü ve bileşimi geçtiğimiz yüzyılda önemli ölçüde değişti ve önümüzdeki yıllarda da değişmeye devam edecektir. Tüm ülkeler farklı düzeylerde demografik değişim yaşamaktadır (Gottredt ve Schieber, 2006, s. 24-25).

Nüfusun ve ortalama yaşam süresinin artması, sağlık bilincinin artması, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması gibi faktörler ülkelerde sağlık hizmetlerine olan talebi artırmıştır. Bu talep artışı ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerine olan mali baskıyı artırmıştır (Özdemir, 2020:113). Sağlık hizmetleri denilince “ bireylerin sağlığının korunması, gerektiğinde tedavi edilmesi ve rehabilitasyonu için yapılan faaliyetlerin hepsine” denir (Akdur, 2006, s. 12).

Şekil 1: Sağlık Hizmetlerinin Özellikleri

Kaynak: Yıldız ve Eren, 2020, s. 148.

Sağlık hizmetleri şekil 1’de görüldüğü gibi birçok özelliği barındırmaktadır. Devletin sağlık alanında faaliyette bulunmasının iki temel gerekçesi bulunmaktadır. Birincisi sağlık hizmetleri piyasasındaki aksaklıklarından dolayı; hizmet sunucuları arasındaki eksik rekabet, tüketiciler arasındaki eksik bilgi ve dışsallıklardan dolayıdır. İkinci gerekçe gelir dağılımındaki eşitsizliklerden dolayıdır. Sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek için yeterli ödeme gücüne sahip olmayan bireylere devletin hizmet sunması (Stiglitz, 1994, s. 350). Sağlık hizmetleri yarı kamusal mal ve hizmetler arasında yer almaktadır. Sağlık hizmetlerini arz edenlerin, sağlık hizmetlerini talep edenlere göre daha fazla bilgi sahibi olmaları sağlık hizmetlerinde asimetrik bilgilenmeye yol açmaktadır. Salgın, afet ve kazaların ne zaman gerçekleşeceği bilinmediğinden sağlık hizmetleri talebinde ortaya çıkacak değişim önceden tahmin edilememektedir (Yıldız ve Eren, 2020, s. 148-149).

2. SAĞLIK POLİTİKALARI

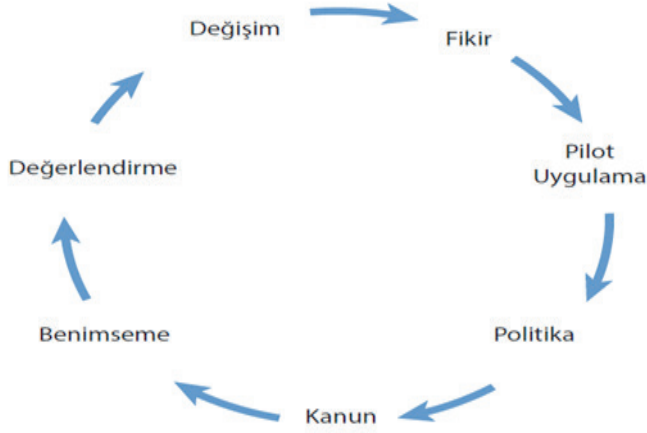
Politikanın çeşitli düzeylerde birçok şekilde tanımı bulunmaktadır. Bunlar makro politikalar (high politics) ve mikro politikalar (low politics) şeklinde iki gruba ayrılabilir. Makro politikaları, devlet ve devlete bağlı kurum ve kuruluşlar tarafından oluşturulurken mikro politikalar, devletin kurumları tarafından oluşturulan politiklardır. Mikro düzeyde daha açık ve şeffaf olan politika süreçleri makro düzeye doğru çıktıkça daha karmaşık ve zor hale gelmektedir (Karaca Sivrikaya, 2020, s. 12). Açık bir sağlık politikası birçok şeyi başarır: gelecek için bir vizyon tanımlar ve bu da kısa ve orta vadede kıstaslar oluşturmaya yardımcı olur.

Kamu politikası; sağlık, eğitim, savunma, maliye, para ve dış politika gibi kavramların birleşimiyle oluşmaktadır. Hükümetlerin yapmayı ya da yapmama-yı seçtikleri eylemlerin bütününe denir (Özcan, 2018, s. 7).

Sağlık politikası bir toplum içinde belirli sağlık hedeflerine ulaşmak için verilen kararlar, yapılan planlar ve eylemlerden oluşmaktadır. Sağlık politikası kısa ve orta dönem için referans hedeflerinin ve noktalarının anlaşılmasına ve gelecek için vizyon belirlemede yardımcı olur (Özcan, 2018, s. 10). DSÖ'ne göre ise; bir topluluk içinde belirlenmiş bir sağlık hedefine ulaşmak için alınan kararlar, planlar ve faaliyetlerdir. Sağlık politikası bir iktisatçıya göre sağlık için kıt kaynakların tahsisi ile ilgili iken; bir planlamacıya göre halk sağlığını iyileştirmek amacıyla sağlık belirleyicilerini etkileme yoludur ve bir doktor açısından sağlık hizmetlerinin tamamını ifade etmektedir (Özcan, 2018, s. 9). Sağlık hizmetleri, sağlık sorunları ile ihtiyaç ve beklentilerin ülkeden ülkeye hatta bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmesi nedeniyle planlanması ve uygulanması en zor hizmetlerden sayılmaktadır (Karaca Sivrikaya, 2020, s. 10).

Sağlık politikası ve stratejileri, özel hizmet sunumu ve özel finansmanın yanı sıra devlet finansmanı ve faaliyetlerini kapsamalıdır. Ancak bu şekilde sağlık sistemleri bir bütün olarak kamu yararına olan hedeflere ulaşmaya yönlendirilebilir. Yönetim, sağlık politikasının vizyonunu ve yönünü tanımlama, düzenleme yoluyla etki yaratma ve bilgi toplama ve kullanma görevlerini kapsar (WHO, 2000, s. 118). Bir nüfusun sağlık durumu, kısmen bir hükümet tarafından izlenen sağlık politikalarının doğasından da etkilenir. Aşı gibi kamu mallarının sağlanması, ilaçlarla ilgili düzenleyici politikaların kalitesi, kamusal “kötülüklerin”

(uyuşturucu veya tütün karşıtı politikalar gibi) kontrolündeki boyutu, nüfusa sunulan tıbbi hizmetlerin nitelik ve niceliğine göre (kamu veya özel sektörden) etkilenir (Hsiao ve Heller, 2007, s. 12).

Şekil 2: Sağlık Politikası Döngüsü

Kaynak: Karaca Sivrikaya, 2020, s. 13.

Şekil 2’de görüldüğü gibi sağlık politikaları çok sayıda aktörün devreye girdiği süreçten oluşmaktadır. Sağlık politikaları kamusal sorunun ortaya çıkması, gündeme gelmesi, formüle edilmesi, uygulanması, değerlendirme ve politika değişimi süreçlerinden oluşmaktadır (Köseoğlu, 2019, s. 140).

Sağlık politikaları iki ana gruba ayrılmaktadır:

Düzenleyici sağlık politikaları; Sağlık politikaları hükûmete bir hedef kitlenin davranışını denetlemek için bir araç olarak kullanılabilir. Düzenleyici politika örnekleri; kamuya açık yerlerde sigara içmenin yasaklanması, okul kantinlerinde gazlı içecek satışının yasaklanması, tıbbi meslekler için ruhsat şartları ve yeni ilaçların onaylanması ile ilgili süreçler örnek olarak verilebilir (Özcan, 2018, s. 12).

Dağıtıcı Sağlık Politikaları; bireylerin veya kurumların belirli gruplara doğrudan maddi olarak hizmet veya mal dağıtımını şeklinde görülmektedir. Bu politikalara örnek yaşlılık aylığı (65 yaş üstü kişilere ödenen), sağlık sigortası olmayan ve maddi durumu yetersiz olan kişilerin hastanelerde tedavi olmalarını sağlayan yeşil kart uygulaması verilebilir (Özcan, 2018, s. 12).

Sağlık politikalarının başarılı olabilmesi için şu etmenlerin bulunması zorunludur (Karaca Sivrikaya, 2020, s. 13).

-Yeterli insan kaynağına sahip olmak (doktor, hemşire, genel sağlık sistemini bilen personel). Yeterli kurumsal yapıya sahip olmak (Hizmet sunumuna uygun ilaç, ekipman ve diğer yapısal ihtiyaçlar).

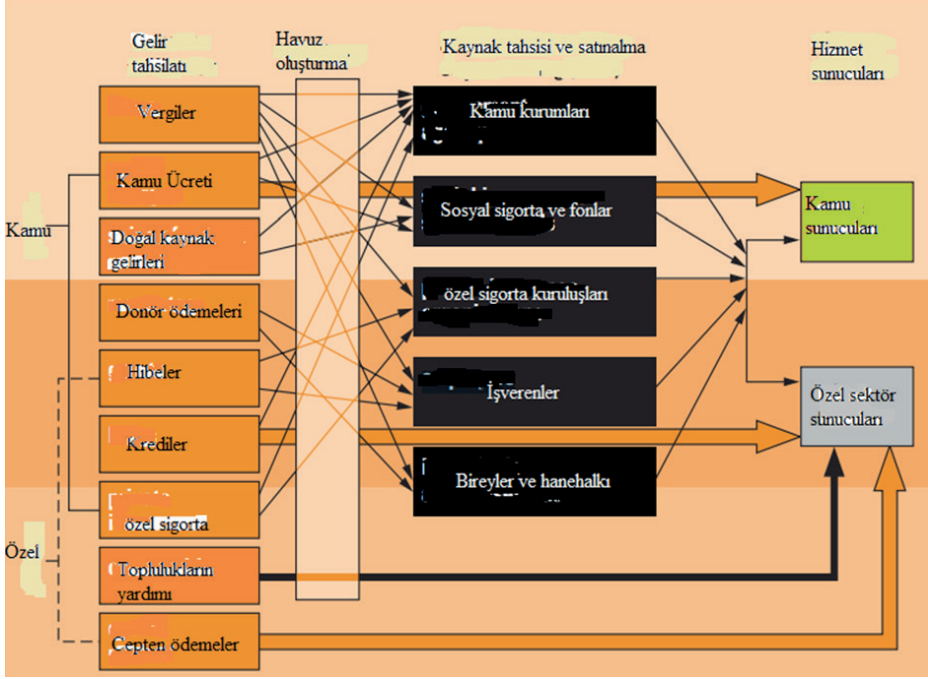
-Yeterli finansman kaynağına sahip olmak.

3. SAĞLIK FİNANSMANI

Sağlık finansmanı, gelir toplama, kaynakları birleştirme ve mal ve hizmet satın alma gibi temel işlevleri içermektedir (WHO 2000). Şekil de görüldüğü gibi bu işlevler genellikle sağlık sektöründeki bir dizi oyuncu arasındaki karmaşık etkileşimleri içermektedir.

Gelir toplama, sağlık sistemlerinin hanelerden, işletmelerden ve dış kaynaklardan para toplamasıdır. Havuzlama, havuz üyelerinin toplu sağlık risklerini paylaşması ve böylece bireysel havuz üyelerini büyük, öngörülemeyen sağlık harcamalarından koruması için gelirlerin biriktirilmesi ve yönetimini oluşturmaktadır. Ön ödeme, havuz üyelerinin ortalama beklenen maliyetleri önceden ödemesine olanak tanıyarak onları belirsizlikten kurtarır ve bir kayıp meydana gelmesi durumunda tazmin edilmesini sağlar. Ön ödeme ile birlikte havuzlama, sigortanın kurulmasına ve sağlık harcamalarının yüksek ve düşük riskli bireyler (risk sübvansiyonları) ile yüksek ve düşük gelirli bireyler (öz kaynak sübvansiyonları) arasında yeniden dağıtılmasına olanak tanır (Gottredt ve Schieber, 2006, s. 46-47).

Havuzlama, gelirlerin, sağlık hizmetleri için ödeme yapma riskinin, katkıda bulunanların her biri tarafından değil, havuzun tüm üyeleri tarafından karşılanmasını sağlayacak şekilde biriktirilmesi ve yönetilmesidir. Temel amacı, ihtiyacın belirsiz olduğu sağlık müdahaleleriyle ilişkili finansal riski paylaşmaktır. Havuzlama, hem vatandaşlar hem de hizmet sunucuları için belirsizliği azaltır. Havuzlama, riskleri katılımcılar arasında dağıtmanın ana yoludur. (WHO, 2000, s. 96).

Şekil 3: Sağlık Finansmanı Fonksiyonları

Kaynak: Gottredt ve Schieber, 2006, s. 46.

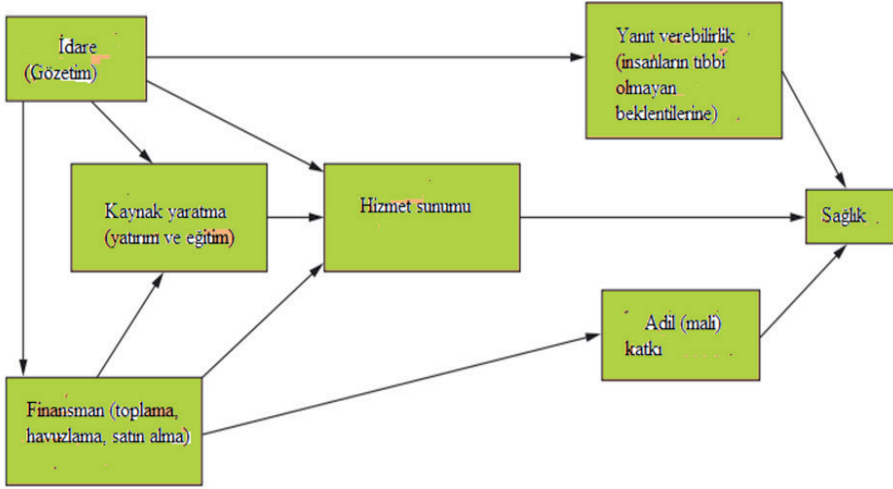
Sağlık finansman sistemi, sağlık sisteminin kaynaklarını ve ekonomik teşviklerini yöneten politikalar ve destekleyici düzenlemeler bütünüdür. İstikrarlı kaynaklardan geliri verimli ve adil bir şekilde artırmak ve bireyleri sağlık bakımı gereksinimleriyle ilişkili finansal risklerden korumak ve hakkaniyeti sağlamak için riski bir havuzda toplamak işlevleri bulunmaktadır (World Health Organization, 2022, s. 2).

4. SAĞLIK SİSTEMLERİ

Her toplumda sağlık sistemlerinin temel amacı sağlığın geliştirilmesi ve korunmasıdır. Bu amaca yönelik olarak oluşturulan sağlık sistemini parasal kaynaklar, kurumlar, sağlık insan gücü ve yöneticiler oluşturmaktadır.

Dünya Sağlık Raporu 2000’de ve şekil 4’de de görüldüğü gibi sağlık sistemlerini dört temel “işleve” (yönetim, kaynak yaratma, hizmet sunumu ve finansman) ve üç temel hedefe (sağlık, adil mali katkı ve insanların tıbbi olmayan bek-

lentilerine cevap verme) sahip olacak şekilde sınıflandırmaktadır. Finansman, toplama, birleştirme ve satın almayı içeren temel bir sistem işlevidir.

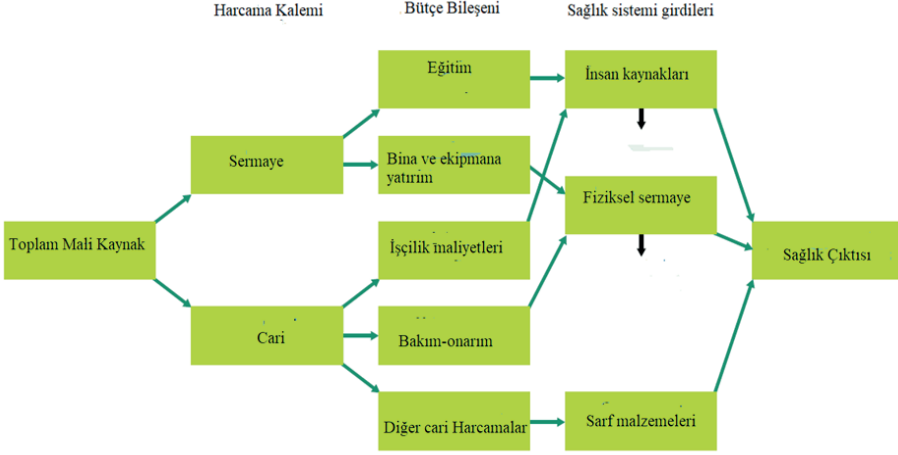
Şekil 4: Bir Sağlık Sisteminin İşlevleri Ve Amaçları Arasındaki İlişkiler

Kaynak: WHO, 2000, s. 25.

Sağlık sistemleri, genel vergilendirme, zorunlu sosyal sağlık sigortası katkı payları (genellikle maaşlardan kesilen), gönüllü özel sağlık sigortası katkı payları (genellikle riskle ilgili), cepten ödeme ve bağışlar gibi çeşitli gelir toplama yollarına sahiptir (WHO, 2000, s. 95).

Sağlık sistemlerinin üç temel amacı bulunmaktadır (WHO, 2000, s. 8).

- Toplumun sağlığını iyileştirmek;
- İnsanların beklentilerine cevap vermek;
- Hastalık maliyetlerine karşı mali koruma sağlamak.

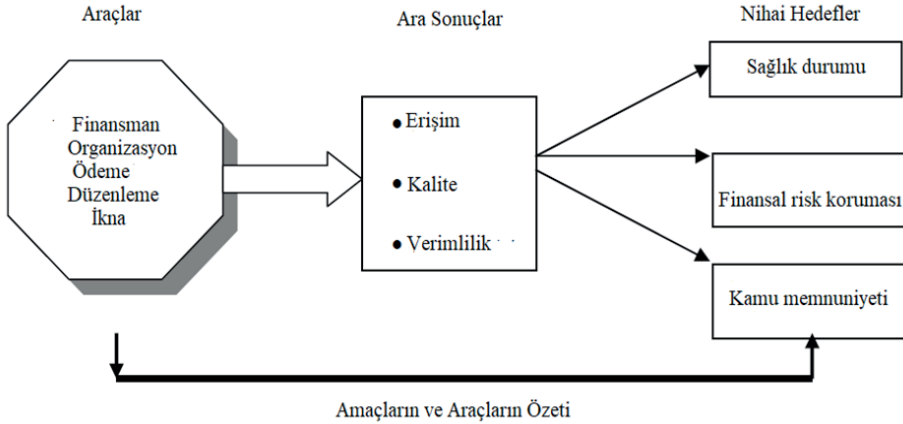
Şekil 5: Sağlık Sistemi Girdileri: Mali Kaynaklardan Sağlık Çıktısına

Kaynak: WHO, 2000, s. 75.

Şekil 5’de görüldüğü gibi üç temel sağlık sistemi girdisi bulunmaktadır: insan kaynakları, fiziksel sermaye ve sarf malzemeleri. Ayrıca, bu girdileri satın almak için gereken mali kaynakların hem sermaye harcamaları hem de cari harcamalardan oluştuğunu göstermektedir. Bazı yatırım kararlarının sağlık bakanlığının yetkisi dışında kalması, sağlık yatırımlarının gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin doktorların eğitimi. İnsan kaynağı, fiziksel sermaye ve sarf malzemeleri bu üç girdi kaynağı dengede olmak zorundadır. Farklı kaynak girdilerinin dengeli bir kombinasyonu, belirlenen sağlık ihtiyaçlarına, sosyal önceliklere ve insanların beklentilerine bağlı olacaktır.

Sağlık harcamalarının cari sağlık harcamaları ve yatırım sağlık harcamaları diye sınıflandırdığımız zaman 2021 yılında cari sağlık harcamaları toplam sağlık harcamalarının %93,5’ini oluştururken yatırım sağlık harcamaları %6,5’inin oluşturmaktadır (TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2021). Sağlık için ayrılan kaynaklar üç amaca ulaşmak için tahsis edilmelidir (Hsiao ve Heller, 2007, s. 8):

(i) Eşit olarak dağıtılan optimal bir sağlık durumu elde etmek; (ii) herkes için yeterli derecede risk koruması sağlamak, (iii) tüm nüfus için mümkün olan en yüksek kamu memnuniyeti seviyesi elde etmek. Bu hedeflere ulaşmak, özellikle hakkaniyet ve verimlilik arasında, dengeler hakkında zor kararlar almayı gerektirecektir. Şekil 6’da sağlık sisteminin araçları ile amaçları arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır.

Şekil 6: Bir Sağlık Sisteminin Araçları, Orta ve Nihai Amaçları

Kaynak: (Hsiao ve Heller, 2007, s. 39).

5. KAMU MALİ YÖNETİMİ VE SAĞLIK POLİTİKALARI

Sağlık sektörü, bir ülkenin aynı zamanda maliye bakanlığının da görevi olan daha geniş kalkınma hedeflerine ulaşma çabalarında kritik öneme sahiptir (WHO, 2022, s. 3).

Kamu Mali Yönetimi (KMY), ülkelerin Evrensel Sağlık Kapsamına (UHC) ulaşmada merkezi rol oynamaktadır. Temel KMY gereklilikleri, sektör ihtiyaçları ile uyumlu güvenilir bütçelere sahip olmayı; planlara göre esnek bir şekilde yürütülmeyi ve şeffaf bir şekilde muhasebeleştirilmeyi gerektirmektedir (Barroy, 2019, s. 1).

KMY sistemi, devlet kaynaklarının etkili, verimli ve şeffaf bir şekilde kullanılmasını sağlamakla görevlidir. Etkin kamu mali yönetimi (KMY), kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için kamu fonlarının mümkün olan en iyi şekilde kullanılmasını sağlar.

Kamu mali yönetimi (KMY), kamu kaynaklarının nasıl toplandığını, tahsis edildiğini, harcandığını ve muhasebeleştirildiğini yöneten kurallar ve süreçler bütünüdür. Kamu mali yönetiminin hedefleri şunlardır (<https://www.uhc2030.org/>);

1-Kaynakların Stratejik Tahsisi; politika hedeflerine ulaşmayı amaçlayan hü-

kümet öncelikleri doğrultusunda bütçenin planlanması ve yürütülmesini,

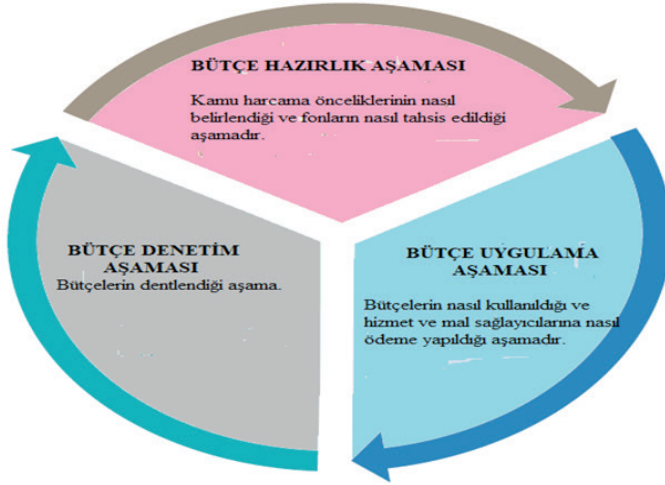
2-Kamu Hizmetlerinin verimli bir şekilde sunumu; mevcut kaynaklarla en iyi düzeyde kamu hizmetlerine ulaşmak,

3-Mali disiplinin sağlanması; bütçenin kontrolünü ve mali risklerin yönetimi,

4-Mali şeffaflık ve hesap verebilirlik.

KMY sistemi ve sağlık finansmanı sisteminin farklı rolleri olsa da, ilgili politika araçlarının bazı temel bileşenleri, daha öngörülebilir finansman, fonların daha etkin ve verimli kullanımı ve daha fazla şeffaflık ve sürdürülebilirlik aynı yönde çalışmaktadır. Sağlık politikalarının hayata geçirilmesinde gereken rolleri hükümetler belirlemektedir.

Kamu mali yönetimini şekil 7’de görüldüğü gibi bütçe hazırlık, bütçe uygulama ve bütçe denetim aşaması şeklinde sınıflandırılmaktadır. Sağlık bütçelerinin oluşturulmasında da bu aşamalar izlenmektedir. Başlangıçta sağlık politikaları göz önüne alınarak harcama öncelikleri belirlenir. Buna göre bütçe talebinde bulunulur. İkinci aşama da ise, sağlık hizmetlerine ayrılan bütçe ile mal ve hizmet alımında bulunulur. Son aşamada ise sağlık bütçesinin denetiminin yapıldığı aşamadır.

Şekil 7: Kamu Mali Yönetimin Aşamaları

Kaynak: Cashin C., Bloom D., Sparkes S., Barroy H., Kutzin J., O’Dougherty S. *Aligning public financial management and health financing: sustaining progress toward universal health coverage*. Geneva: World Health Organization; 2017 (Health Financing Working Paper No. 17.4). Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/254680/1/9789241512039-eng.pdf>.

Kamu mali yönetimi ile sağlık sektör sistemi birbiri ile uyumlu çalıştıkları zaman, sağlık sektörü politikaları ve öncelikleri bütçeye yansıtılır. Sağlık bütçesi tahsisleri, sağlık sektörü hedeflerini ve taahhütlerini karşılamak için öngörülebilir, yeterli ve yeterince istikrarlıdır. Fonlar sağlık sektörü önceliklerine yönlendirilmektedir. Fonlar, sağlık ihtiyaçlarına yanıt vermek ve hedef kitleler için eşitlik ve finansal koruma sağlamak üzere nüfus dağılımı, coğrafi alanlar ve zaman boyunca bir havuzda toplanabilir, tahsis edilebilir ve dağıtılabılır (World Health Organization, 2022, s. 2).

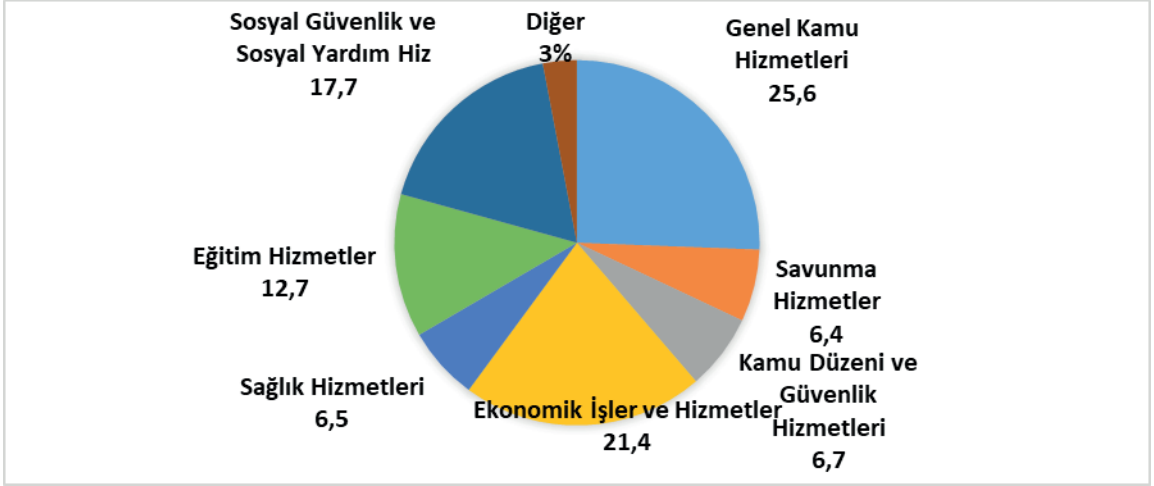
Hükümetler asgari de olsa bütçelerinden (i) örneğin sağlık eğitimi, bağışıklama ve ana çocuk sağlığı hizmetleri; (ii) yoksullar için birincil bakım ve hastane hizmetlerini hedeflemek ve sübvans etmek; (iii) kayıtlı sektör çalışanları ve aileleri için ulusal veya bölgesel sağlık riski havuzu (örneğin sigorta) mekanizmaları oluşturmak; (iv) piyasa başarısızlıklarını gidermek ve piyasa performansını izlemek için düzenlemeler oluşturmak ve (v) halkı sağlık hizmetleri konusunda bilgili tüketiciler olmaları için eğitmek gibi sorumlulukları yerine getirirler. Hükümetler bu sorumlulukları yerine getirirken sağlık bütçesini artırmak, kurumsal yeteneklerini geliştirmek ve insan kaynaklarını güçlendirmek zorundadırlar (Hsiao ve Heller, 2007, s. 9).

6. BÜTÇE ÇEŞİTLERİNE GÖRE SAĞLIK HARCAMALARI

Bütçe, kaynakların tahsisi yoluyla yıllık ve çok yıllık hedeflere nasıl öncelik verileceğini ve bu hedeflere nasıl ulaşılabileceğini gösteren hükümetin merkezi bir politika belgesidir. Sağlık için bütçeleme, halk sağlığı acil durumları, salgın hastalıklar ve diğer krizlerin yanı sıra nüfus, zaman ve coğrafyadaki farklılıklardan kaynaklanan sağlık ihtiyaçları ve kullanım modellerindeki öngörülemezlik nedeniyle esneklik gerektirir (WHO, 2016, s. 6). Birçok ülke, kamu politikası öncelikleriyle daha iyi uyum sağlamanın ve hesap verebilirliği ve şeffaflığı artırmanın bir yolu olarak program tabanlı bütçeye geçişleri başlatmıştır.

Grafik 1’de görüldüğü gibi merkezi yönetim bütçe giderlerinin fonksiyonel sınıflandırmasına göre toplam bütçe içerisinde sağlık hizmetleri %6,5 bir orana sahiptir. 2021 yılı toplam sağlık harcamalarının GSYİH’ye oranı %4,9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de sağlık harcamalarının GSYİH’ya oranı yıllar itibarıyla %5’lerde gerçekleşmiştir. OECD ülkelerde ortalama olarak bu oran

%7'lerde gerçekleşmektedir.

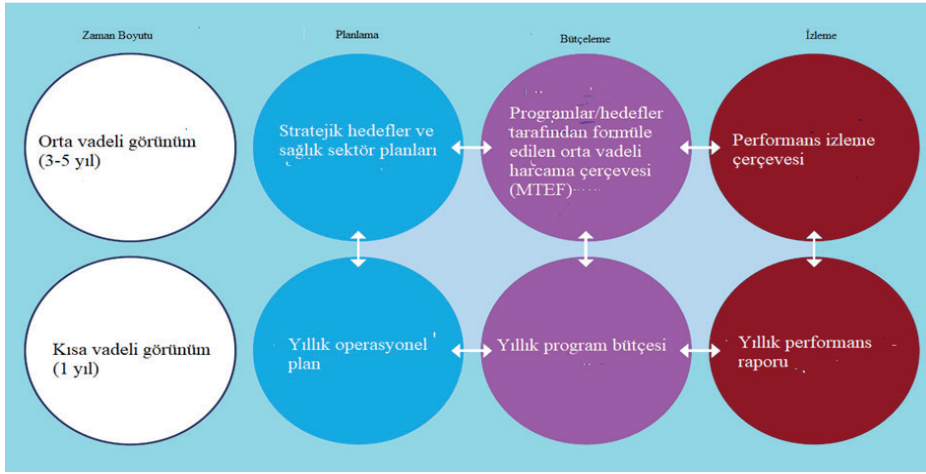

Grafik 1: Merkezi Yönetim Bütçe giderlerinin Fonksiyonlarına göre Yüzdellik Dağılımı (2022)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aralık 2022 Aylık Bütçe Bülteni.

7. PROGRAM BAZINDA SAĞLIK HARCAMALARI

Program tabanlı bütçeler (PBB), şekil 8’de görüldüğü gibi bütçeyi girdiler yerine hedefler etrafında düzenler. Bir PBB, açık politika hedefleri olan bir dizi program ve (genellikle) alt program sunar. Program bütçeleme, bütçe ve harcamaların, kamu faaliyetlerinin tamamını kapsayacak şekilde program yapısına göre sınıflandırıldığı bir yöntemdir. Bu sınıflandırma kurumsal ve ekonomik sınıflandırma gibi diğer sınıflandırmalar ile birlikte kullanılmaktadır. Program sınıflandırması politika öncelikleri ile kamu hizmetlerinin çıktı ve sonuçları arasında bağlantı kurmak, bütçe karar süreçlerini desteklemek ve bütçe kaynak tahsisinin harcama önceliklerine göre yapılmasını sağlamak üzere geliştirilmiştir. Program sınıflandırması, bütçe kaynaklarının yönetimi açısından “Program - Alt Program - Faaliyet” şeklinde üç düzeyden oluşmaktadır (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, s. 16).

Şekil 8: Program Bazında Bütçelemede Planlama, Bütçeleme Ve İzleme

Kaynak: Barroy H., Blecher M. ve Lakin J. 2022, s. 6.

Programlar, kamu kurumlarının temel görev ve sorumlulukları esas alınarak kaynak tahsis edilen, birbiriyle uyumlu ve anlamlı şekilde bir araya getirilmiş faaliyetlerden meydana gelmektedir. Politika belgeleri Kalkınma Planları, orta vadeli program, Cumhurbaşkanlığı yıllık programı, Stratejik Plandan oluşmaktadır. Sağlık Bakanlığı bu üst politika belgelerini esas alarak yıllık bütçesini hazırlamaktadır.

Sağlıkla ilgili kamu harcamaları Bağımlılıkla Mücadele, Koruyucu Sağlık, Tedavi Edici Sağlık, Yönetim ve Destek Programı ve Program Dışı Giderler şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Bağımlılıkla Mücadele; bağımlılığa yönelik önleyici, tedavi ve rehabilitasyon edici sağlık hizmetlerinin yürütülmesidir. Gençlerin suça, şiddete ve kötü alışkanlıklara yönelmelerini önlemek için paydaşlarla iş birliği yapılması, gençlerin bağımlılık konusunda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi, bağımlılık açısından risk taşıyan bölgelerde koruyucu ve önleyici faaliyetlerde de dâhildir.

Koruyucu Sağlık; kişiye dönük ve çevreye dönük olmak üzere iki boyutta incelenir. Birey ve toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi, aile hekimliği hizmetlerinin sunulması, koruyucu sağlık hizmetlerinin planlanması ve koordinasyonu, sağlık için risk oluşturan faktörlerle mücadele edil-

mesi, halkın yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve halk sağlığını tehdit eden konularda gerekli tüm önlemlerin alınması, gibi benzeri konularda yapılan hizmetler, faaliyetler, iş ve işlemler yer almaktadır. Birinci basamak sağlık tesislerinin yapımı mevcut tesislerin yenilenmesi, tefrişat ve onarımı, sağlık hizmeti sunumunda ihtiyaç duyulan tıbbî cihaz, ürün ve hizmetlerin temin edilmesi gibi benzeri konularda yapılan hizmetler, faaliyetler, iş ve işlemlerde dâhildir. Bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıklar ile kronik hastalıklara yönelik koruyucu sağlık hizmetinin sunulmasına ilişkin yürütülen hizmetler, faaliyetler, iş ve işlemlerde yer almaktadır (2023-2025 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, 2022, s. 137).

Tedavi Edici Sağlık hizmetleri genel olarak basamaklandırılmış bir biçimde sunulur ve yaygın olarak üç basamaklıdır. Bu sağlık hizmetleri, sağlık durumu bozulan bireylerin eski sağlıklarına kavuşmalarını sağlamak üzere sunulan sağlık hizmetleridir (Şener, 2020, s. 16). Teşhis, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetlerinin yürütülmesi, tedavi edici sağlık hizmetlerinin planlanması ve koordinasyonu acil sağlık hizmetlerinin etkili ve kısa sürede sunulması, sağlık eğitimi ve araştırma faaliyetlerinin geliştirilmesi, sağlık alanında kullanılan bilişim sistemleri altyapısının ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi, uluslararası sağlık işbirliklerinin geliştirilmesi gibi benzeri konularda yapılan hizmetler, faaliyetler, iş ve işlemler yer almaktadır. Sağlık hizmet sunumunda ihtiyaç olan tesislerin yapılması, mevcut tesislerin yenilenmesi, tefrişat ve onarımı tıbbî cihaz, ilaç, ürün ve hizmetlerin temin edilmesi gibi benzeri konularda yapılan hizmetler, faaliyetler, iş ve işlemlerde yer almaktadır. Sağlık alanında Ar-Ge yapılması, yaptırılması ve bilimsel çalışmalar ile araştırma projelerinin hayata geçirilmesi ve koordine edilmesi hususlarında yapılan faaliyetlerde yer almaktadır (2023-2025 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, 2022, s. 164). Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının hazırlamış olduğu 2023-2025 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberinde üçlü sınıflandırma yapılmıştır. Bağımlılıkla mücadele, koruyucu sağlık ve tedavi edici sağlık şeklinde sınıflandırmıştır.

Tablo 1: Program Bazında Bütçe Giderleri (1.000 TL), 2022

Açıklama	2022 yılı	% Yüzde
Bağımlılıkla Mücadele	409.724	0,22
Koruyucu Sağlık	58.951.390	32,92
Tedavi Edici Sağlık	118.284.673	66,02
Yönetim ve Destek Programı	1.095.300	0,61
Program Dışı Giderler	418.677	0,23
Genel Toplam	179.159.764	100,00

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu.

Tablo 1’de görüldüğü gibi sağlık harcamaları içerisinde tedavi edici sağlık harcamalarının oranı %66 ile en yüksek sağlık harcama kalemidir. İkinci sırada ise %32 oranla koruyucu sağlık harcamaları yer almaktadır.

Tablo 2: TC. Sağlık Bakanlığının Program, Alt Program, Faaliyet Bilgileri

Program	Alt Program	Faaliyet
Bağımlılıkla Mücadele	Bağımlılığa Yönelik Tedavi ve Rehabilitasyon	Bağımlılıkla Mücadele Sürecinin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi
		Çocuk ve Ergenlere Yönelik Bağımlılık Tedavi ve Rehabilitasyon Hizmetleri
		Erişkinlere Yönelik Bağımlılık Tedavi ve Rehabilitasyon Hizmetleri
		Sigara Bırakma Hizmetleri
	Bağımlılığın Önlenmesi	Bağımlılığı Önleyici Bilinçlendirme Faaliyetleri
		Bağımlılık Danışmanlık Hizmetleri
		Türkiye Yeşilay Desteği
Koruyucu Sağlık	Aile Hekimliği	Aile Hekimliği Hizmetleri
	Halk Sağlığının Korunması	Ağız ve Diş Sağlığının Korunması
		Ana Çocuk Sağlığı Faaliyetleri
		Aşılama Hizmetleri
		Birinci Basamak Sağlık Tesisi Yapım, Tefrişat ve Onarımı
		Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Aşılama Faaliyetleri
		Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklara Karşı Diğer Mücadele Faaliyetleri
		Kanserle Mücadele Faaliyetleri
		Koruyucu Sağlık Hizmetlerinin Planlanması ve Koordinasyonu
		Ruh Sağlığı Hizmetleri
		Sağlığın Geliştirilmesi ve Sağlıklı Hayat Programları
	Sağlıklı Beslenme ve Fiziksel Aktiviteye Yönelik Faaliyetler	

T e d a v i Edici Sağ- lık	Tedavi Hizmetleri	Acil Sağlık Hizmetleri
		Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi Hizmetleri
		Devlet Hastanesi Hizmetleri
		Eğitim ve Araştırma Hastanesi Hizmetleri
		Hastane Yapım, Tefrişat ve Onarım
		Kamu Özel İş Birliği Modeli ile Yapılan Sağlık Tesislerine Yönelik Faaliyetler
		Sağlık Bilgi Sistemi Altyapısı ve Teknolojisinin Geliştirilmesi
		Sağlık Hizmeti Sunumunda İhtiyaç Duyulan Tıbbî Cihaz, Malzeme ve İlaç Alımı
		Tedavi Edici Sağlık Hizmetlerinin Planlanması ve Koordinasyonu
		Tutuklu ve Hükümlülere Yönelik Sağlık Hizmetleri
	Uluslararası Sağlık İş Birlikleri	Türkiye Kızılay Derneği Desteği
		Bişkek Kırgız-Türk Dostluk Devlet Hastanesine Yönelik Faaliyetler
		Filistin-Türkiye Dostluk Hastanesine Yönelik Faaliyetler
		İkili Anlaşmalar Gereğince Yapılan Sağlık Hizmetleri
		Mogadişu Somali Türkiye Hastanesine Yönelik Faaliyetler
		Nijer Türkiye Hastanesine Yönelik Faaliyetler
		Nyala Sudan Türkiye Hastanesine Yönelik Faaliyetler
		Sağlık Turizminin Geliştirilmesi
		Ülkemizde Tedavi Talebinde Bulunan Yabancı Hastalara Verilen Hizmetler

Yönetim ve Destek Programı	Teftiş, Denetim ve Danışmanlık Hizmetler	Hukuki Danışmanlık ve Muhakemat Hizmetler
		İç Denetim
		Kamuoyu İlişkilerinin Yürütülmesi
		Kurumsal Uluslararası İşbirliği Faaliyetler
	Üst Yönetim, İdari ve Mali Hizmetler	Teftiş, İnceleme ve Soruşturma
Diğer Destek Hizmetleri		
Genel Destek Hizmetleri		
Özel Kalem Hizmetleri		
Strateji Geliştirme ve Mali Hizmetler		
Program Dışı Giderler	Hazine Yardımları	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumuna Hazine Yardımı
		Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığına Hazine Yardımı

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022 Faaliyet Raporu, s. 54-71.

Sağlık Bakanlığının 5 tane programı bulunmaktadır. 9 tane de alt programı bulunmaktadır. 49 tane de bu programlara ait faaliyeti bulunmaktadır.

8. HARCAMALARIN EKONOMİK SINIFLANDIRMASI

Ekonomik sınıflandırma, kamunun görev ve fonksiyonlarını icra ederken yürüttüğü faaliyetlerde kullandığı mal ve hizmetlerin türleri ve bunların milli ekonomiye, piyasalara ve gelir dağılımına etkileri esas alındığı sınıflandırma"dır (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber). Personel harcamaları, sosyal güvenlik kurumu devlet primi giderleri, mal ve hizmet alım giderleri, cari transferler, sermaye giderleri, sermaye transferlerinden oluşmaktadır.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de cari harcamalar toplam bütçe gelirinin yaklaşık %70’inin oluşturmaktadır. Ancak fiziki sermaye (hastaneler

ve ekipman) ve insan kaynaklarının verimliliğini artırmada önemli rol oynayan ilaçlar gibi sarf malzemeleri olmadan insanlar hizmetleri etkili bir şekilde sunamazlar.

Tablo 3: Harcamaların Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Dağılımı (1.000 TL), 2022

Açıklama	2022 yılı	% Yüzde
Personel Giderleri	75.905.911	42,36
Sosyal Güv. Kur. Dev. Primi Gid.	12.677.185	7,08
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	48.376.783	27,00
Cari Transferler	773.299	0,44
Sermaye Giderleri	41.151.247	22,96
Sermaye Transferleri	275.340	0,16
Genel Toplam	179.159.764	100

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu.

Tablo 3’de görüldüğü gibi Sağlık bakanlığına ait harcamalarda ekonomik sınıflandırma açısından harcamaların %42’si personel giderleri en yüksek harcama kalemini oluşturmaktadır. Mal ve hizmet alım giderleri toplam harcamanın %27’sini oluşturmaktadır. Sermaye giderleri ise %23’ünü oluşturmaktadır.

SONUÇ

İnsanlık tarihinde ilk insan ile günümüz insanının temel ihtiyaçları olan yiyecek, giyecek, barınma, güvenlik, haberleşme ortak olsada bunların karşılanış şekli dönemin teknolojik ve kültürel gelişme düzeyine göre değişmektedir. Temel ihtiyaçların karşılanmasında insanoğlunun en önemli çabası yaşamın sürdürülmesidir. Yaşam kalitesinin en önemli göstergelerinden birisi de sağlıktır.

Sağlık birçok faktörden etkilenir. Hava kirliliği, yoksulluk, temiz içme suyundan yoksunluk, kötü ağız hijyeni, bazı ürünlerdeki (sigara, alkol gibi) yüksek vergi oranları gibi mali politikalar sağlığı etkilemektedir. Sağlık politikalarının oluşturulmasındaki amaç, toplumun sağlıkla ilgili eksikliklerini ortaya koymak, var olan kaynaklarla en yüksek çıktıyı elde etmektir.

Sağlık sektörü alanında görülen piyasa başarısızlığının nedenlerinden birisi de sağlık hizmetlerinin dışsallık özelliğine sahip olmasıdır. Bu yüzden sağlık sektörü, piyasa koşullarının verimliliği sağlamayacak tarzda işlemesini ve piyasaya müdahaleyi gerektirmektedir. Bu sebeple sağlık hizmetlerinin üretiminde ve yönetiminde devlet müdahalesi dışlanamaz, sağlık hizmetlerinin ağırlıklı olarak kamu tarafından verilmesine, desteklenmesine ve denetlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bir sağlık sistemi, mükemmel bilgi ve becerilere sahip çok sayıda insan kaynağına sahip olabilir ancak gelecekteki sağlık ihtiyaçları, öncelikleri ve mevcut kaynaklar dikkate alınmazsa yine de yaklaşan krizle karşı karşıya kalabilir. En kritik ve karmaşık girdi sorunlarından bazıları insan kaynakları ile ilgilidir. İşleyen tesisler, teşhis ekipmanı ve ilaçlar olmadan, bilgi, beceri ve personel seviyelerinin yüksek olup olmaması önemli değildir. Hizmetlerin sunumu hala zayıf olacaktır. Tamamlayıcı girdilerin eksikliği, insan kaynaklarının kapasitesini etkileyen bir faktör olan personel motivasyonu üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olacaktır.

Sağlam sağlık politikaları bilimsel bilgilere, kanıtlara ve sağlam analizlere dayanmalıdır. Her ülkenin kaynak kapasiteleri, bilgi tabanları, insan kaynakları ve kurumları bakımından farklılık göstermektedir. Piyasa rekabeti yalnızca verimlilik sorununu çözebildiğinden, temel sağlık ürünlerinin adil finansmanından ve dağıtımından hükümet sorumlu olmalıdır.

Kamu mali yönetimin üç temel ilkesini sağlık alanına uygulayabiliriz;

- Bütçe ödenekleri dâhilinde mali disiplini sağlamak,
- Kaynakları stratejik önceliklere göre tahsis etmek,
- Şeffaflık ve hesap verebilirlik.

Türkiye OECD ülkeleri ile kıyaslandığında sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payı düşük kalmaktadır. Türkiye'nin sağlık durumunu daha da iyileştirmesi için bütçe kaynaklarından sağlık için ayrılan bütçeyi artırması gerekmektedir. Bunu sağlamak için de ya ek bütçe kaynaklarına sahip olması ya

da bütçeden diğer alanlara ayrılan paradan sağlığa daha fazla kaynak ayırması ile mümkündür. Sağlık politikalarının yerine getirilmesi için hükümetlerin mali alan yaratmaları gerekmektedir. Bunun için de vergi önlemleri almak, vergi idaresini güçlendirmek gibi ek gelir elde etmek, daha düşük öncelikli harcamaları keserek daha öncelikli harcamalara kaynak ayırmak, iç veya dış piyasalardan borçlanmak, para basarak gelir yaratmak, dış yardımlardan yararlanmak gibi hükümetlerin gelir yaratma seçenekleri bulunmaktadır.

Devletin sağlıkla ilgili faaliyetlerine baktığımızda özel sektörün karlı bulmadığı veya yeterli miktarda üretmediği görülmektedir. Ayrıca devlet sağlık alanında düzenleme fonksiyonunu da yerine getirmektedir. Hastalıkların önlenmesinde sağlığın geliştirilmesinde uluslararası işbirliği faaliyetlerini de yerine getirmektedir. Sağlık hizmetleri dışsallık yaratmaktadır. Diğer bir deyişle sadece hizmetten yararlanana olumlu fayda sağlamaz aynı zamanda topluma da olumlu yansır.

Sağlık politikalarının belirlenmesinde ülkenin sahip olduğu bütçe kaynakları önemli belirleyicilerden biridir. Türkiye’de 2022 yılı bütçesinin %6,5’inin sağlıkla ilgili harcamalarda kullanıldığı görülmektedir. GSYİH’nin ise %4,5’ini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdur, R. (2006). Sağlık sektörü “*Temel kavramlar, Türkiye ve Avrupa Birliği’nde durum ve Türkiye’nin Birliğe uyumu*” (Genişletilmiş ve Güncellenmiş İkinci Baskı), Ankara Üniversitesi.
- Altay, A. (2007). Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar Ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*,(64), 33-58.
- Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No: 25. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Avcı, S. B. (2020). Sağlık Politikası Oluşturma Süreci ve Sağlık Politikasını Belirleyen Aktörler, M. K. Timuroğlu (Ed.), *Sağlık politikaları içinde (s.21-49)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Barroy H., Blecher M. ve Lakin J. (2022). *How to make budgets work for health? A practical guide to designing, implementing and monitoring programme budgets in*

- health. World Health Organization.
- Barroy H, Kabaniha G, Boudreaux C, Cammack T, Bain N. (2019). *Leveraging public financial management for better health in Africa: key bottlenecks and opportunities for reform*. Health Financing Working paper No. 14. World Health Organization.
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Resmi Gazete 30474. (18 Temmuz 2018), Kararname no.1, md.352.
- Çevik, C. (2020). *Sağlık Politikalarında Güncel Yaklaşımlar*, M. K. Timuroğlu (Ed.), *Sağlık politikaları içinde (s.135-150)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gottret, P. ve Schieber, G. (2006). *Health Financing Revisited A Practioner's Guide*. The World Bank, 1818 H Street NW, USA.
- Hsiao, W. ve Heller, P.S. (2007). *What Should Macroeconomists Know about Health Care Policy?* International Monetary Fund.
- <https://www.uhc2030.org/>, Public financial management for universal health coverage; Why and how it matters. (Erişim Tarihi:12.05.2023).
- Karaca Sivrikaya, S. (2020). Sağlık Politikası ve Planlaması ile İlgili Temel Kavramlar, M. K. Timuroğlu (Ed.), *Sağlık politikaları içinde (s.113-125)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Köseoğlu, Ö. (2019). Kamu yönetimi, S. Sözen (Ed.), *Kamu Politikası içinde (s.128-154)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, T. (2018). *Sağlık Politikası ve Planlaması Temel Kavramları*, E. Ağırman (Ed.), *Sağlık planlaması içinde (s. 4-22)*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, D. (2020). *Sağlık Politikası ve Ekonomi*, M. K. Timuroğlu (Ed.), *Sağlık politikaları içinde (s.113-125)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Stiglitz Joseph E. (1994), *Kamu ekonomisi*, 2nd ed. New York, W.N. Norton Comp; Inc.
- Şener, İ. (2020). *Sağlık politikaları*, M. K. Timuroğlu (Ed.), *Yönetim, Yönetici, Sağlık Hizmetleri Kavramları ve SağlıkYönetimi içinde (s.3-30)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- http://www.who.int/topics/health_policy/en/ Erişim tarihi:12.05.2023
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aralık 2022 Aylık Bütçe Bülteni.
- T.C. Sağlık Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2022). 2023-2025 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber.
- TÜİK, (2021).Sağlık Harcamaları İstatistikleri.

Yıldız, E. (2020). Sağlık işletmelerinde yönetim, A. S. Akdoğan (Ed.), *Halk sağlığı politikaları içinde* (s.71-84). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yıldız, Ş. ve Eren, M. (2020). Sağlık ekonomisi, S. Başar (Ed.), *Sağlık hizmetlerinde ekonomik değerlendirme ve ekonomik değerlendirme teknikleri içinde* (s.105-122). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

World Health Organization (2022). *Assessment of bottlenecks in public financial management for health financing in Jammu & Kashmir*.

WHO (World Health Organization). (2000). *World Health Report 2000: Health Systems Improving Performance*.

7. BÖLÜM

SURİYE'DE İÇ SAVAŞTA YAŞANAN ACILARIN ABD MEDYASINDA ELE ALINIŞ BİÇİMİ: CNN ÖRNEĞİNDE

Öğr. Gör. Dr. İkram ALPSOY

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu

ialpsoy@agri.edu.tr

ORCID:0000-0001-6798-5180

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8338995>

GİRİŞ

Suriye Arap Cumhuriyeti'nde, 2011'de başlayan Arap Baharı'nın etkisiyle ortaya çıkan ve kısa sürede iç savaşa dönüşen olaylar, büyük uluslararası güçlerin bu ülkeye müdahalesini içeren çok taraflı bir silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Yıllarca devam eden çatışmalar, bölgede istikrarsızlığa ve insani felakatlere neden olmuştur. Olayların başladığı 2011'den 2016'ya kadar tahminen 400.000 kişi doğrudan şiddetle öldürülmüş ve 70.000 kişi yiyecek, ilaç eksikliği ve diğer dolaylı nedenlerle hayatını kaybetmiştir (Boghani, 2016). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) (2018) göre, 2018'in yalnızca Şubat ayının ilk haftasında 1.000'den fazla insan öldürüldüğü için toplam ölü sayısı daha da artmıştır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük mülteci krizine neden olan (Sanger ve Barnard, 2016) Suriye iç çatışması, patlak vermesinden bu yana medyanın da ilgisini çekmektedir. Farklı ülkelerden haber medyaları, geniş yer ayırdıkları Suriye iç savaşı ile ilgili çeşitli medya söylemleri üretmektedir. Avrupa Barış Enstitüsü (EIP, 2016) tarafından yürütülen bir araştırma, Mart 2015-Şubat 2016 tarihleri arasında global medyada Suriye savaşıyla ilgili

terörizm ve çatışma haberlerinin ön plana çıktığını, insani meselelerin haber kapsamının yalnızca yüzde 3'ünü oluşturabildiğini ortaya koymaktadır. EIP'nin araştırmasında Suriyelilerin yüzde 85'inden fazlasının düşmanca faaliyetlere karışmamış olmasına rağmen, dünyadaki haber medyasının çoğunluğunun ağırlıklı olarak Suriye iç savaşının çatışma tarafına odaklandığı saptanmıştır.

EIP'nin çalışmasının sonuçları, savaş ve acı haberlerini inceleyen çalışmalar tarafından ortaya konulan (Fahmy ve Eakin, 2014; Lee ve Maslog, 2005; Neumann ve Fahmy, 2012; Robinson vd., 2009) savaşla ilgili insani meselelerin savaş, şiddet eylemleri ve zulümler kadar medyanın ilgisini çekmediğine yönelik bulgularla uyumlu olduğunu göstermektedir. İnsani yardım hikayeleri genellikle haberlerde ana çatışma hikayelerinin gölgesinde kalsa da, haber medyasının şiddet bağlamında savunmasız sivillerin imajını nasıl oluşturduğunu anlamak hala önem arz etmektedir. Cottle'a (2009b) göre, dünyanın dört bir yanındaki anlatım biçimi, uzak yerlerdeki insanların acı çekmesine ilişkin diğer ülke kamuoyularının bilgisini ve tutumlarını büyük ölçüde belirlemektedir. Bunun yanı sıra, insani acıların medyada yer almasına sıklıkla küresel tepkilerin artması ve yardım taahhütlerinin taşması eşlik etmektedir (Kyriakidou, 2009: 481). Böylelikle medya, insan haklarının korunmasında olduğu kadar dış politikanın geliştirilmesinde de kritik bir rol oynama potansiyeline sahip olmaktadır (Ovisovitch, 1993).

Geçmişte yapılan araştırmalar, savaş/doğal afet haberlerinde insani acıların haber medyasındaki temsillerine (Chouliaraki, 2008a; Joye, 2015; Moeller, 1999) ve bu tasvirlerin bir ülkenin bu konulara yönelik dış politika duruşunu nasıl etkileyebileceğine dair yararlı bilgiler sağlamıştır (Chouliaraki, 2008a; Joye, 2015; Moeller, 1999; Livingston ve Eachus, 1995). Bununla birlikte, teknolojideki önemli ilerlemeler, ulusal sınırları aşan anlık iletişimi geliştirmiş ve insanların birbiriyle bağlantılı olduğu hissini artmasına ve hatta ulus-devletten ayrı olarak kültürel kimliklerin yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır (Beck, 2002; Cottle, 2009a)

Bu çalışmada, ulusötesi haber medyasının Suriye iç savaşının neden olduğu insani acıyı ortaya koyarken benimsediği bakış açısının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) menşeli ulusötesi medya kuruluşu CNN International'ın haberleri nitel yönelimli içerik analiz yöntemi ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1. BİREYSEL VE TOPLUMSAL ACILARIN HABERLER ARACILIĞIYLA AKTARILMASI

Acı çekme kavramı, tıp açısından bakıldığında genellikle acı kavramı ve insan onuru ile ilişkilendirilmektedir (Milton, 2013). Kişilik üzerinde zararlı bir etkiye sahip olan şiddetli sıkıntıdan kaynaklanan acı (Cassell, 1991), sıkıntı, tehdit, büyük kayıp veya bireyin kendi kimliğinin zarar görmesinin bir sonucu olabilmektedir (Anderson, 2015). İnsan ıstırabı, belirli bir grup insanın, bir topluluğun hatta bir bütün olarak toplumun başına gelebilmektedir. Birleşmiş Milletler'in (BM) 2010 Kalkınma Programı ve İnsani Gelişme raporuna göre, özellikle az gelişmiş ülkelerde 20. Yüzyılın sonlarından bu yana ölümlerin, yaralanmaların, hastalıkların ve yerinden edilmelerin oranı hızla artmıştır. Sosyal adaletsizlik ve şiddet, başarılı olamayan devletlerin neden olduğu korkunç insani sonuçlara ve çeşitli küresel krizlere yol açan başlıca faktörler arasında yer almaktadır (Moeller, 2006). Küresel krizler, çağdaş medyadaki yürek burkan fotoğraf, video çekimleri ve metinlerle ortaya konulmakta, böylelikle sıklıkla kullanılan küresel ıstırap etiketi pekişmektedir (Milton, 2013: 227).

İnsan ıstırabı, "tüm insanlar için ortak olan temel bir insanlığın temel haysiyetini ve değerini tanıyan" insanlığın zıt tarafındadır (Rieff, 2002: 332). İnsancılığın evrensel olarak kabul edilen tek bir tanımı olmasa da, insancılığa ilişkin baskın görüş, şefkat taahhüdü, acının hafifletilmesi, can kaybının azaltılması ve özellikle acil durumlarda insanlığın sınırların ötesinde gelişmesi gibi birkaç temel fikre dayanmaktadır (Anderson, 2015; Barnett, 2011; Orgad ve Seu, 2014).

Doğrudan kişisel deneyim olmaksızın, çoğu haber izleyicisi, insanların çektiği acıları öncelikle medya aracılığıyla öğrenmekte ve anlamlandırmaktadır (Chouliaraki, 2006; Frosh ve Pinchevski, 2014; Milton, 2013; Von Engelhardt ve Jansz, 2015; Sarıgül, 2023). Bu anlamda medya söylemi, özellikle dış haberlerde acının nasıl inşa edildiği ve algılandığı konusunda büyük rol oynamaktadır (EIP, 2016). Cottle'a (2009a) göre, medya krizleri ve acıları aktarmak için çeşitli karmaşık yollarla çalışmaktadır. İzleyicilerin diğer insanların acılarının gerçekliğini hayal etmelerine yardımcı olmakta ve izleyicilerin acı çekenlerle ilgili tutumlarını etkilemektedir (Silverstone, 2006).

Ancak yapılan araştırmalar, uzaktaki diğer insanların çektiği acının medya tarafından tasvir edilmesinin, Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki güç dengesizliğini ima etme eğiliminde olduğunu göstermiştir (Moeller, 1999; Tester, 2001). Chouliaraki (2008a: 13), teknolojideki son değişikliklere rağmen, başkalarının acı çekmesiyle ilgili haberlerin sonuç itibariyle, “Batılı izleyiciler için kimin acısının en önemli olduğunu tanımlayan” eşik beklileri tarafından yönlendirilen bir seçim sürecine tabi olduğunu ileri sürmektedir. Thussu (2005), insanların acı çekmesiyle ilgili haberlerin, yalnızca bilgi-eğence talebine konu olduğunda uluslararası haberlerde öncelikli hale geldiğini söylemektedir. Haber, insanın acısını Batılı izleyiciler için daha lezzetli hale getirmek için dehşetinden arındırmakta ya da insan acısının sansasyonel yönlerini vurgulamaktadır. Thussu’nun iddiası, Moeller’in (1999) hastalık, kıtlık ve savaşla ilgili Amerikan haberlerine ilişkin çalışmasının bulgularıyla örtüşmektedir. Moeller, uzakta acı çekenlerin haberlerde tekrar tekrar ve sansasyonel bir şekilde sunulduğunu, bu tür haberlerle izleyici şefkatinin azaldığını veya kendi tanımladığı şekliyle “merhamet yorgunluğunun” başladığını ileri sürmektedir.

İnsan ıstırabına dair haberlerde, Batı merkezli ve sansasyonel yaklaşımların geniş etkileri olabilmektedir. İstirap verici içerikli haberler, izleyici üzerinde psikolojik kopukluğa ve acıyı hafifletmek için harekete geçme dürtüsünün olmamasına yol açabilmektedir (Joye, 2015). Harekete geçmemek ise Beck’e (2006a) göre, bir ulus devlete yönelik tehditler potansiyel olarak dünyanın diğer bölgelerine yayılabilmesi nedeniyle krizin şiddetlenmesine yol açabilmekte, bundan dolayı küresel kaynaklı ve küresel olarak canlanan sorunlara yerel ölçekli çözümler etkili olamayabilmektedir (Bauman, 2007: 25-26). Bu bağlamda, medyanın insanların acısını tasvir etmedeki önemini anlamak kolaydır. Özellikle Suriye ihtilafıyla ilgili olarak, insanların çektiği acuların daha yakın zamanlarda nasıl ele alındığını anlamak için, çerçeveleme kavramından yararlanılmıştır.

2. ÇERÇEVELEME KAVRAMI

Çerçeveleme, bir konunun çeşitli perspektiflerden görülebilmesi ve birden fazla değer veya düşünce için çıkarımlara sahip olarak yorumlanabilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Çerçeveleme, insanların bir konu hakkında belirli bir kavramsallaştırma geliştirdikleri veya bir konu hakkındaki düşüncelerini

yeniden yönlendirdikleri süreci ifade etmektedir (Iyengar & Kinder, 1987). Entman'a (1993) göre ise "Çerçevelemek, algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçmek ve bunları, tanımlanan öge için belirli bir problem tanımını, nedensel yorumlamayı, ahlaki değerlendirmeyi ve/veya tedavi önerisini teşvik edecek şekilde iletişim metninde daha belirgin hale getirmektir." (s. 55).

Özünde, haber medyası bağlamında çerçeveler, habercilerin olayları ve konuları nasıl inşa ettiklerinin ve anlamlandırdıklarının dışavurumlarıdır. Bazı akademisyenler (Bennett vd., 2007), haber çerçevelerinin seçkin basın-hükümet ilişkilerinin dinamiklerinden kaynaklandığını iddia ederken, diğerleri (Reich, 2008; Tuchman, 1973) bunların haber üretim rutinlerinin ve gazeteciliğin haber değerleri (Price ve Tewksbury, 1997) veya gazetecilerin faaliyet gösterdiği medya kuruluşlarının uluslararası çatışmalar bağlamında ortaya koyduğu yayın politikasına göre şekil alabileceğini ileri sürmüşlerdir (Ojala ve Pantti, 2017).

Çerçeveleme kuramsal çerçevesi altında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, sadece haber çerçevelerinin değişen dış hatlarının anlaşılmasını kolaylaştırmanın yanı sıra çerçevelerin bireysel (Iyengar, 1991) ve toplumsal düzeylerdeki (De Vreese, 2005) etkisinin de anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar, haber kurgusunda kullanılan anlatı tekniklerine bağlı olarak haber çerçevelerini tematik veya epizodik olarak kategorize etmişlerdir. Tematik çerçeveler, hikayeye arka plan veya bağlam sağlayan bilgilere (ör. istatistikler, tarihsel gerçekler, yetkililerin yorumları) odaklanan anlatıları kapsar (Iyengar, 1991). Buna karşılık, epizodik çerçeveler, olayları ve sorunları açıklamaya hizmet eden bireysel örneklerle veya hikayelere vurgu yapar. Epizodik karelerin duygusal olarak daha sürükleyici olduğu söylenmektedir (Gross, 2008). Aslında, zorlayıcı yapıları ve duyguları ortaya çıkarma yetenekleri nedeniyle, epizodik çerçevelerin ele alınan olay veya konuya ilişkin tutumları etkilemede güçlü olduğu bulunmuştur (Iyengar, 1991; Springer ve Harwood, 2015).

De Vreese ve arkadaşları (2001), çerçeveleme literatürüne ilişkin incelemeleri sonucunda haber çerçevelerinin "genel haber çerçeveleri" veya "konuya özgü haber çerçeveleri" olarak ayrılabilirliğini saptamışlardır. Çatışma, ekonomik, ahlak, insani, sosyal çıkar vb. genel haber çerçeveleri geniş haber değerlerini yansıtmakta ve daha geniş bir haber konusu yelpazesine uygulanabilmektedir. Öte yandan konuya özgü haber çerçeveleri daha ayrıntılı olması yönü ile belirli haber olaylar veya konular etrafında merkezileştirme yapabilmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, ulusötesi haber kuruluşu olan CNN’in internet haber portal- larında Suriye iç çatışmasından kaynaklanan insani kriz ile alakalı haberler in- celenmiştir. Volkmer (2002), küresel haber ağlarının, gazetecilik pratiğinin dar, ulusal politik bağlamını ulus-devletin ötesine taşıyarak uluslararası habercilik- te devrim yarattığını ileri sürmüştür. Uluslararası haber dağıtımına odaklanan uluslararası haber kuruluşları, insanoğlunun küresel olarak genişleyen bilinci- nin küresel meselelerin sunumu yoluyla yeni bir küresel iletişim biçimine evril- mesini sağlamışlardır (Volkmer, 1999: 5).

Bu kapsamda çalışmada ele alınan CNN’in haber sitesi dil olarak İngilizce’yi kullanması ve geniş çaplı küresel hedef kitleyi öncelmesi yönü ile yerel haber kaynaklarından ayrılmaktadır (Figenschou, 2014). Çevrimiçi haber sitesinde küresel vizyonunu ilan eden CNN, haber metni, fotoğraflar, video bileşenleri ve sosyal medya eklerini içeren ortak multimedya özelliklerini paylaşmaktadır. Geniş bir kitle tarafından okunan haber içerikleri, küresel ölçekte kolektif bir- likteliğin bir parçası haline gelmektedir.

Bu çalışmada, çevrimiçi nitelikleri, ulusötesi doğası ve küresel haber medya- sına özgü yoğunlaşma, çeşitlilik ve karmaşıklığın ‘öteki’ konusunda ulusötesi farkındalığın artmasına katkıda bulunması nedeniyle CNN’e odaklanılmış (Fi- genschou, 2014), araştırmanın amacına uygun olarak Suriye’deki çatışmalar- dan kaynaklanan insani meselelerle ilgili haberler bu kuruluşun internet haber portalından elde edilmiştir. Haberlere konu olan olaylar arasında savaş, şiddet eylemleri veya terör grupları tarafından gerçekleştirilen zulümlerin bir sonucu olarak yaşanan sivil kayıplar, yaşanan çatışma sonucu Suriye vatandaşlarının komşu ülkelere sığınması, çocuklar ve kadınlar, insani yardım ve sıradan insan- ların günlük yaşamları yer almaktadır.

Çalışmada, Rusya’nın Suriye’de hava saldırılarına başladığı ve böylece ça- tışmaya uluslararası müdahaleyi yoğunlaştırdığı 2015-2016 yılları arasında bir yıllık zaman çerçevesi kullanılmıştır. Seçilen bir yıllık süre içinde haber site- sinde arşivlenen haberleri belirlemek için ‘Suriye’, ‘Suriyeli siviller’, ‘Suriye insani krizi’ ve ‘sivil kayıplar’ anahtar kelimeleri kullanılmış, elde edilen 32 veri içerisinden öne çıkanlar haberler, sosyal bilimler alanıyla alakalı konuların irdeleyen (Yıldırım, 2015; Seyrek, 2023) ve birey kaynaklı tutumlarda anlam-

landırmanın tesirinin hangi biçimde düzenlendiğini ele alan, ifadelendirmenin etkisinin ne şekilde oluşturulduğunu irdeleyen, insanların söylemler yardımıyla maruz kaldığı manipülasyonu saptayan ve yorumlayan nitel yönelimli içerik analizi yöntemine göre değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Suriye'deki Çatışma Haberlerinin Çerçevesi

Suriye'de yaşanan iç çatışmalara bağlı olarak CNN'de insani konuların öncelendiği 32 haberin çerçevelemesi yapılmıştır. Haberlerde genel olarak, “kitlesel ölüm ve yerinden edilme” çerçevesinin ön plana çıktığı saptanmıştır.

Suriye iç savaşındaki insani meselelerle ilgili olarak CNN'in haberlerinde ‘kurban olarak sivil’, ‘toplu ölüm ve yerinden edilme’, ‘Rus savaş suçu’, ‘çocukların kabusu’ ve ‘insanlığa çağrı’ haber çerçevelerinin yer aldığı görülmektedir.

4.2. Savaşın Kurbanı Olarak Siviller

CNN, yoğun askeri çatışma büyük çapta ölüm ve yıkıma neden olduğu için haberlerin büyük çoğunluğunda Suriye halkının açlıkla, yoksullukla, savunmasızlıkla ilgili mücadelelerine odaklanmıştır.

“Bu savaşta üç oğlunu kaybeden Souad adında yaşlı bir kadının dairesinde oturdum, o kör ve yaşlı ve çeşitli sağlık sorunlarından muzdarip. Uzun bir süre ihtiyacı olan ilacı alamadığını ve yaşadığı mahallenin adeta taş devrine döndüğünü söylemeye gerek yok.”

“... ve ikimiz de kendimizi korumak konusunda kesinlikle güçsüz olduğumuzu o anda anladık.”

“En son bir tam öğün en az bir buçuk ay önceydi. Şimdi, esas olarak yapraklı suyum var. Kış geldi ve ağaçların yaprakları kalmadı, bu yüzden nasıl hayatta kalacağımızdan emin değilim.”

CNN'in haberlerinde, iç savaşın kurbanları olarak zor şartlar altında yaşayan yerel sakinlerin yiyeceklerinin tükendiği, yiyecek ve suya ihtiyaçlarının bulun-

duğu, sağlık durumlarının iyi olmadığı ve bu zor şartlar altında hayatta kalmaktan ümitlerini kesmeye başladıkları çarpıcı bir şekilde yansıtılmaktadır.

4.3. Çocukların Kabusu

Suriyeli çocukların savaşın neden olduğu açlığın doğrudan kurbanları olduğunu gösteren CNN’de yayınlanan bir haberde şu ifadeler yer verilmiştir:

“UNICEF ekibi hastanede buldukları çocukları taradı. Örgütün Suriye temsilcisi Hanaa Singer’den Cuma günü yapılan açıklamaya göre, 5 yaşın altında 22 çocuğun yetersiz beslenmeden muzdarip olduğunu tespit ettiler. Ayrıca 6 ila 18 yaşları arasında ciddi yetersiz beslenmeden muzdarip altı çocuk buldular.”

Çocukların savaşın kaynaklı olarak yaşadıkları fiziksel ve psikolojik acı,

“Ümran’ın bu kanlı, duygusuz yüzüne baktığınızda, çocuk öyle bir travma yaşıyor ki, kendi kanıyla dolu elini çekse bile tepki vermiyor. Suriye’de bir çocuk olarak şanslı olmak şimdi böyle görünüyor. Sol elini gözüne kaldırıyor ve şakağının etrafındaki alanı sanki oradan vurulmuş gibi yokluyor. Yüzünü siliyor ve kana bakıyor.”

ifadesi ile çarpıcı bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Acı çeken çocuklara empatik bir yaklaşımın yanı sıra, savaşın çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini daha fazla aydınlatmak için çocukların anne babalarının açıklamalarına da yer verilmektedir:

“Beş yaşındaki kızım bu savaşın içinde doğdu ve normal hayat hakkında hiçbir şey bilmiyor. Enkazlarla dolu sokakları harabe halinde görmeye alışkındır; duvarları veya tavanları olmayan evler; ve ağaçlar kırıldı ya da yandı... Tek bildiği, insanların bombalama nedeniyle ölmekte olduğu. Doğal bir ölümü bile anlayamıyor.”

Tüm bu haberler, durumun Suriye’deki çocuklar için ne kadar kötü olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

4.4. Kitlese Ölüm ve Yer Değiştirme

Gazetecilerin anlatıları ve yerel halkla röportajların yanı sıra, CNN’in haberlerinde savaşın neden olduğu kitlese ölü sayısını ve yerinden edilmeyi vurgulamak için sık sık istatistik kullanıldığı görülmektedir. İşte birkaç örnek.

“Birleşmiş Milletler’e göre, çoğu sivil olmak üzere 250.000’den fazla Su-

riyeli öldürüldü. Yaklaşık 10,5 milyon Suriyeli evlerini terk etti ve bunların 4 milyondan fazlası Avrupa'nın göçmen krizinde büyük rol oynayarak ülkeyi terk etti.”

İlk elden canlı betimlemeler yerine uzaktaki acıların sayısal verilerle ölçüldüğü haberde, ölçülen acılar Suriye iç savaşındaki insani felaketle ilgili şok edici gerçeği rakamsal verilerle açıklanmaya çalışılmıştır.

4.5. Rus Savaş Suçu

CNN'in bazı haberlerinde Rus ordusunun Suriye'deki rolüne odaklanıldığı, insani hikayeler bağlamında Rus ordusunun savaş suçlarının faili olarak gösterildiği saptanmıştır.

“Kendi güvenliği için adını açıklayamadığımız 27 yaşındaki kadın, ‘mahallesinin Rus bombaları tarafından vurulduğunu’ söylüyor ve çoğu ayakta olmasına rağmen elektrik olmayan şehrin ‘artık bir ‘hayalet şehir’ olduğunu söylüyor.”

Suriyeliler'in Rus ordusu ile ilgili iddialarını gündeme taşıyan bazı haberlerde sivil bir gruptan alınan bilgilerden yola çıkarak Rus ordusunun çatışmalarda Birleşmiş Milletler tarafından yasaklanan silahları kullandığına ve dolayısıyla bir savaş suçu işlediğine dair kanıtların sunulduğu görülmektedir.

“İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yanı sıra birçok ABD'li ve diğer yetkili, Rusya'yı Suriye rejimini desteklediği için parça tesirli bomba kullanmakla suçladı” (CNN, 1 Ekim 2016).

4.6. İnsanlık İçin Çağrı

CNN'in dünyayı Suriye halkına yardım etmek için insanlık adına birlikte hareket etmeye çağırması haber metinlerine şu satırlarla yansımaktadır:

“Nihayetinde, Suriye hakkında konuştuğumuzda, bunun askeri taktikler, güç politikaları veya ideoloji ile ilgili olmadığını, insanla ilgili olduğunu hatırlamalıyız. Ve bu saf bir bakış açısı değil. Bireylerin çektiği acılar, bu çatışmayı alevlendiren ve büyüten öfkeyi körüklüyor.” (CNN, 7 Ocak 2016).

Haberde çatışmanın insani yönlerine ve insan kaybının geniş kapsamlı sonuçlarına dikkat çekmek amacıyla biz ve insanlar vurgusuna yer verilmiştir. Yine ‘Suriye trajedisinin İki Yüzü’ adlı başka bir haberde benzer kaygıya yer verilmiştir:

“Bu savaş Başkan Barack Obama'nın, Angela Merkel'in ya da Ban Ki-moon'un suçu değil. Ancak dünya liderleri, çok uzun süre geride kaldıkları ve bu

*yaranın iltihaplanmasına izin verdikleri için utanç içinde başlarını eğmeliler.
İnsani boyutları çok yüksek bir felaket.”*

SONUÇ

Bu çalışmada, CNN’in çevrimiçi sitesinde Suriye iç çatışmasıyla ilgili insani meseleleri ele alırken sunduğu haberlerin çerçeveleri tespit edilmiştir.

Haber çerçevelerinin tematik ve epizodik sınıflandırmasında açıklanmayan çerçeveler düşünüldüğünde, CNN’in haberlerinin her iki çerçevelene biçimine sahip olduğu görülmektedir. Haberlerde ölüm ve yerinden edilme rakamlarını gerçekçi bir şekilde sunularak tematik bir çerçeve çizilmiştir. Bununla birlikte, insanların acı çekme hikayelerini inceleyen, bireylerden güçlü alıntılar ve savaş zamanı çekişmeleri altında nasıl yaşadıklarına dair dramatik açıklamalar, epizodik çerçevelenimin simgesi olan anlatı biçimleri içeren haberler olarak ön plana çıkmıştır.

CNN’in haber metinlerinin büyük bir bölümünde yerel sakinlerin ve çocukların çektiği acıları çok fazla ayrıntı ve duygusal bir dille vurgulayan epizodik çerçeveler sunarak, hedef kitlede güçlü duygular uyandırdığı görülmektedir. CNN’in haberlerinde özellikle yerel halkın güçsüzlüğü, korkusu, hayal kırıklığı ve herhangi bir yetkili kuruma (BM, Rus hükümeti vb.) olan güvensizlikleri izleyiciler için ön plana çıkarılmıştır. Suriye halkıyla empati uyandıran bu tür açıklamaların muhtemelen okuyucular ile uzaktaki mağdurlar arasındaki psikolojik yakınlığa katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Haberlerle ilgili olarak, ‘insanlığa çağrı’ çerçevesinin kullanılması, küresel izleyicileri bir araya getirme etkisine sahip olabilmektedir. CNN, dünya liderlerini Suriye içindeki insani krizi azaltmak için harekete geçmeye çağırarak ve küresel bir ses sunarak (Chouliaraki, 2008a), küresel bir sorumluluk rolü üstlenmiş ve bir etkinin oluşmasına yardımcı olmuştur. Haberlerde, Suriye halkının çektiği ıstıraba odaklanıldığı ve uluslararası toplumu insanlık adına çatışmayı sona erdirmek için harekete geçirme çabasının varlığı dikkat çekmektedir. Bunda Suriye’deki savaşın bir iç savaş olmaktan çıkması ve artık bir vekalet savaşı olarak değerlendirilmesi de etkili olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anderson, R.E. (2015). Implications of world suffering for human progress. In: Anderson RE (eds) *World Suffering and Quality of Life*. Springer: New York, 3-29.
- Barnett, M. (2011). *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*. New York, NY: Cornell University Press.
- Bauman, Z. (2007) *Liquid Times*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2006a). Living in the world risk society: A household memorial public lecture given on Wednesday 15 February 2006 at the London School of Economics. *Economy and Society*, 35(3), 329-435. DOI: 10.1080/03085140600844902.
- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Bennett, W.L., Lawrence, R.G. and Livingston, S. (2007). *When the Press Fails: Political Power and the News Media from Iraq to Katrina*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Boghani, P. (2016). A staggering new death toll for Syria's war-470,000. *Frontline*. <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/a-staggering-new-death-toll-for-syrias-war-470000/> Erişim Tarihi: 02.07.2023.
- Cassell, E.J. (1991). *Nature Suffering and the Goals of Medicine*. New York: Oxford University Press.
- Chouliaraki, L. (2006). Towards an analytics of mediation. *Critical Discourse Studies*, 3(2), 153-178. DOI: 10.1080/17405900600908095.
- Chouliaraki, L. (2008a). The mediation of suffering and the vision of a cosmopolitan public. *Television & New Media* 9(5), 371-391. DOI: 10.1177/152476408315496.
- CNN, (2015). *Vision Statement*. Available at: <https://cnnsoc185.wordpress.com/vision-statement/> Erişim Tarihi: 05.07.2023.
- Cottle, S. (2009a) Journalism and globalization. In: Wahl-Jorgensen K, Hanitzsch T (eds) *The Handbook of Journalism Studies*. New York, NY: Routledge, 341-356.
- Cottle, S. (2009b) Global crises in the news: Staging new wars, disasters, and climate change. *International Journal of Communication*, 3, (494-615).
- De Vreese, C.H. (2005) News framing: Theory and typology. *Information Design Journal + Document Design*, 31(1), 51-62.
- De Vreese, C.H., Jochen. P, ve Semetko, H.A. (2001). Framing politics at the launch of the Euro: A crossnational comparative study of frames in the news. *Political Communication*, 18(2), 107-122.

- EIP, (2016). War/peace reporting: Syria in global media, 17 May. Available at: <http://eip.org/en/news-events/warpeace-reporting-syria-global-media> Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Entman, R. (1993) Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58. https://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/inquires/cornwall/en/hearings/exhibits/Mary_Lynn_Young/pdf/05_Entman.pdf Erişim Tarihi: 13.07.2023.
- Fahmy, S. ve Eakin, B. (2014) High drama on the high seas: Peace versus war journalism framing of an Israeli/Palestinian-related incident. *Communication Gazette*, 76(1), 86-105.
- Figenschou, T.U. (2014) *Al Jazeera and the Global Media Landscape: The South Is Talking Back*. New York, NY: Routledge.
- Frosh, P. ve Pinchevski, A. (2014). Media witnessing and the ripeness of time. *Cultural Studies*, 28(4), 594-610. DOI: 10.1080/09502386.2014.891304.
- Gross, K. (2008). Framing persuasive appeals: Episodic and thematic framing, emotional response, and policy opinion. *Political Psychology*, 29(169-192).
- Iyengar, S. ve Kinder, D.R. (1987). *News that matters: Television and American opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
- Joye, S. (2015) Domesticating distant suffering: How can news media discursively invite the audience to care? *International Communication Gazette*, 77(7), 682-694. DOI: 10.1177/1748048515601560.
- Kyriakidou, M. (2009) Imagining ourselves beyond the nation? Exploring cosmopolitanism in relation to media coverage of distant suffering. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 9(3): 481-496. DOI: 10.1111/j.1754-9469.2009.01062.x.
- Lee, S.T. ve Maslog, C.C. (2005) War or peace journalism? Asian newspaper coverage of conflicts. *Journal of Communication*, 55(2), 311-329. DOI: 10.1111/j.1460-2466.2005.tb02674.x.
- Livingston, S. ve Eachus, T. (1995) Humanitarian crises and U.S. foreign policy: Somalia and the CNN effect reconsidered. *Political Communication*, 12(4), 413-429.
- Milton, C.L. (2013) Suffering. *Nursing Science Quarterly*, 26(3), 226-228. DOI: 10.1177/0894318413489184.
- Moeller, S.D. (1999). *Compassion Fatigue: How the Media Sell Disease, Famine, War and Death*. London: Routledge.
- Moeller, S.D. (2006). Regarding the pain of others: Media, bias and the coverage of

- international disasters. *Journal of International Affairs*, 59(2), 173-196. <http://www.jstor.org/stable/24358432> Erişim Tarihi: 11.07.2023.
- Neumann, R. ve Fahmy, S. (2012). Analyzing the spell of war: A war/peace framing analysis of the 2009 visual coverage of the Sri Lankan civil war in western newswires. *Mass Communication and Society*, 15(169-200). DOI: 10.1080/15205436.2011.583192
- Ojala, M. ve Pantti, M. (2017) Naturalising the new cold war: The geopolitics of framing the Ukrainian conflict in four European newspapers. *Global Media and Communication*, 13(1), 41-56. DOI: 10.1177/1742766517684472.
- Orgad, S. ve Seu, I.B. (2014) The mediation of humanitarianism: Toward a research framework. *Communication, Culture & Critique*, 7(6-36). DOI: 10.1111/cccr.12036.
- Ovisovitch, J.S. (1993). News coverage of human rights. *Political Research Quarterly*, 46(3), 671-689. DOI: 10.2307/448953.
- Reich, Z. (2008). How citizens create news stories: The ‘news access’ problem reversed. *Journalism Studies*, 9(5), 739-758. DOI: 10.1080/14616700802207748.
- Reich, Z. (2008). How citizens create news stories: The ‘news access’ problem reversed. *Journalism Studies* 9(5), 739-758. DOI: 10.1080/14616700802207748.
- Price, V. ve Tewksbury, D. (1997). News values and public opinion: A theoretical account of media priming and framing. In: Barnett GA, Boster FJ (eds) *Progress in Communication Science*, Greenwich, CN: Ablex Publishing Corporation, 13(173-212).
- Rieff, D. (2002). *A Bed for the Night: Humanitarianism in Crisis*. London: Vintage.
- Robinson, P., Goddard, P. ve Parry, K. (2009). U.K. media and media management during the 2003 invasion of Iraq. *American Behavioral Scientist* 52(5): 678-688. DOI: 10.1177/0002764208326515.
- Sanger, D.E. ve Barnard, A. (2016). Russia and United States reach new agreements on Syria conflict. http://www.nytimes.com/2016/09/10/world/middleeast/us-and-russia-reach-newagreement-on-syriaconflict.html?hp&action=click&pgtype=Homepage&clickSource=story_heading&module=first-column-region®ion=topnews&WT.nav=top-news&_r=0 Erişim Tarihi: 06.07.2023.
- Sarıgül, A. (2023). Sosyal medya ve örgütsel eylemler. (Editörler: M. Avcı ve E. Kara), *Birey Örgüt ve Toplum* (s. 15-26). Eğitim Yayınevi.
- Security Council, (2018). Civilians in Syria killed on ‘horrific scale’, conflict spilling across borders, threatening regional stability, special envoy wards Security Council. *United Nations Meetings Coverage*. <https://www.un.org/press/en/2018/sc13208.doc.htm> Erişim Tarihi: 06.07.2023.

- Seyrek, E. (2023). Türkiye’de işe gömülmüşlük üzerine yapılan araştırmaların içerik analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(186-208).
- Silverstone, R. (2006). *Media and Morality: On the Rise of the Mediapolis*. Cambridge: Polity.
- Springer, S.A. ve Harwood, J. (2015). The influence of episodic and thematic frames on policy and group attitudes: Mediational analysis. *Human Communication Research*, 41(226-244).
- Tester, K. (2001). *Compassion, Morality and the Media*. Milton Keynes: Open University Press.
- Thussu, D.K. (2005). Adapting to globalization: The changing contours of journalism in India. In: De Burgh H (ed.) *Making Journalists*. London: Routledge.
- Tuchman, G. (1973). Making news by doing work: Routinizing the unexpected. *American Journal of Sociology* 79(1): 110–131. DOI: 10.1086/225510.
- Volkmer, I. (1999). *News in the Global Sphere: A Study of CNN and Its Impact on Global Communication*. Luton: University of Luton Press.
- Von Engelhardt, J. ve Jansz, J. (2015). Distant suffering and the mediation of humanitarian disaster. In: Anderson RE (ed.) *World Suffering and Quality of Life*. Springer: New York, 75-83.
- Yıldırım, B. (2015). İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Gelişimi Uygulama Alanları ve Aşamaları. (Ed. Besim Yıldırım), İletişim Araştırmalarında Yöntemler içinde, Literatürk Yayınları.
- CNN International Sitesi, 2015-2016 tarihleri arasında internet haber portalının tümü

8. BÖLÜM

KUANTUM LİDERLİK

Dr. Meri TAKSİ DEVECİYAN

İstanbul Kültür Üniversitesi - İİBF

m.taksideveciyan@iku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9206-0315

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8338998>

GİRİŞ

Liderlik en sık ve kapsamlı olarak tartışılan kavramlardan biridir. İdeal liderin özellikleri ve örgütler için uygun liderlik tarzı her zaman tartışma konusu olmuştur. Liderlik özellikleri ve liderlik tarzları dönemin şartlarına göre hep farklılık göstermiştir. 20. yüzyılın başında Kuantum Teorisinin ortaya çıkışı fizik alanında köklü değişikliklere neden olmuş, değişimin etkisi diğer alanlara da ilham kaynağı olmuştur. Bu etki yönetim alanında da görülmüş ve kuantum liderlik görüşü geliştirilmiştir.

Kuantum liderliği yeni bir paradigma olup, bu yeni liderlik tarzının örgütleri 20. yüzyıl sanayi çağından 21. yüzyıl bilgi ve teknoloji çağı ile birlikte onları daha ileriye taşıyacak beceri ve davranışlar kazandıracakı öngörülmektedir. Bu anlayış açısından örgütlerin nihai hedefi kaos sınırı diyebileceğimiz doruk noktasıdır. Kuantum liderliğin faaliyet alanını tanımlamak için en uygun kelimeler, belirsizlik ve süreksizliğin yanı sıra düzensizlik ve kafa karışıklığıdır. Kaotik ortamlarda ve bu ortamların yönetiminde ilk ve temel etkiyi liderlerin tutum ve davranışları belirlemektedir. Klasik liderlerin kriz ortamlarında çoğunlukla kaygı ve korku nedeniyle proaktif düşünme yeteneklerini yitirdikleri, öncelikle değişime ve farklı bakış açılarına direndikleri için çevreye duyarlı sistemleri tanıyamadıkları belirtilmektedir (Bilgen & Elçi, 2022). Dolayısıyla

günümüz örgüt yöneticileri, ekonomik ve teknolojik devrimin ortasında kalmış ancak bu çalkantılı dönemde örgütlerini nasıl yönlendirebileceğini çok iyi anlayamamıştır. Örgütsel liderler, bu yüzyılda yeni liderliğin alanını tam olarak anlamalı ve düşünce dönüşümünün farkında olarak örgütlerine liderlik etmelidir. Öncü liderler öncelikle paydaşlarının beyin gücü konusunda rekabet avantajı yakalayabilmek için diğerlerinin önüne geçmelidir. Günümüzde liderlerin yeni görevi, inovasyonun kaynağı olan bilgiden bilgi yaratmak için nitelikli kapasitelerinin farkına varmalarıdır. Liderlik sanatı, yeni liderlik rollerini ve beceri gereksinimlerini anlayarak rekabet avantajlarını teşvik etmektir. Bu noktada, kuantum liderliğin ileri sürdüğü esnek, etkileşimci ve dönüştürücü yaklaşımın, günümüz karmaşık ve belirsiz iş dünyasında liderlerin karşılaştığı zorluklarla daha iyi başa çıkmalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Kuantum liderliği, geleneksel liderlik modellerini aşarak örgütlerin dinamik ve değişken koşullara daha iyi adapte olmalarını ve daha yaratıcı, yenilikçi çözümler üretmelerini teşvik edebilir. Bu nedenle, kuantum liderliği kavramının derinlemesine anlaşılması ve uygulanması, geleceğin liderlerinin başarıya ulaşmalarını sağlayabilir ve örgütlerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olabilir. Bu kapsamda bölümde kuantum liderlik kavramı, kuantum liderliğin özellikleri, kuantum liderliğin yönetim tarzına etkisi, kuantum liderlik eylem seviyeleri ele alınarak incelenmiştir.

1. KUANTUM LİDERLİK KAVRAMI

Kuantum teorileri, çeşitli bilimsel disiplinlerde, örneğin fizik, biyoloji ve psikoloji gibi alanlarda, yeni ve dikkate değer araştırma alanlarının geliştirilmesine örnek olarak sunulabilmekte ayrıca işletmecilik, kamu politikası gibi diğer alanlarda da giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, sanayi çağında, özellikle Newton'un dinamik yasalarının icat edilmesinden önce, bilim ve ticari faaliyetler üzerinde büyük ve önemli bir etki bırakan temel etken Newton'un yaklaşımı olmuştur. Newton'un metodolojisi, basit, doğrusal, kesin ve kural temelli bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Doğadaki her hareket veya olay, neden-sonuç ilişkisine dayalı olarak açıklanabilir. Newton fiziği ve Darwinizm, evreni öngörülebilir bir şekilde ele alır ve tüm evreni soğuk mekanik bir süreç olarak tasvir eder; yaşam ise genellikle, insan müdahalesinin

ötesinde, katı, hiyerarşik ve rastgele bir süreç olarak değerlendirilmektedir (O'Grady ve Malloch, 2002: 334).

Kuantum terimi ise; kelimenin tam anlamıyla “enerji gibi gözlemlenebilir bir şeyin ayrı bir miktarı” ve mekanik “hareket çalışması” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, “kuantum mekaniği” genel olarak hareket eden atom altı parçacıkların incelenmesi olarak yorumlanabilir” (Shelton, 1999: 1-2). Daha doğrusu Newton mekanik fiziğinin aksine, kuantum teorisi, gözlemlenebilirler arasında ortaya çıkan belirsizlik nedeniyle evrendeki hiçbir şeyin tam olarak ölçülemeyeceğini veya belirlenemeyeceğini iddia eder. Böylece belirlenemezliği ve belirsizliği gündeme getirir. Özetle, Kuantum mekaniği ve Newton fiziği, evren içindeki nesnelerin davranışlarını ve etkileşimlerini açıklamak amacıyla tasarlanmıştır, ancak temelde tamamen farklı bir çerçeve sunarlar. Sosyal bilimciler için, bu fiziksel prensiplerin atom altı dünyadan ziyade sosyal alanlara uygulanması, özellikle sosyal bilimler açısından oldukça büyük bir önem taşır. Bu bağlamda, Newton ve Kuantum fiziğindeki temel yasalar, sosyal ilişkilerin anlaşılması ve ticari organizasyonların yapısının, işleyiş kurallarının ve fonksiyonlarının tespit edilmesi gibi sosyal bilim konularını ele almada kullanılmıştır. Ayrıca, bu yeni perspektifin sosyal bilimlere entegre edilmesi, liderlik kavramlarının rollerini ve işlevlerini büyük ölçüde etkilediğini göstermiştir (Kocak, , 2020). Yine bilgisayar teknolojisinin evrimi ve küreselleşme de, iş dünyasını, organizasyon yapılarını ve liderlik tarzlarını değiştiren önemli gelişmeler olmuştur ve artık Newton’un mekanik yaklaşımı, günümüzün karmaşık ve öngörülemeyen zorluklarını çözmekte yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, sosyal bilimciler, kuantum mekaniği ve fiziksel prensipleri, sosyal konuların analizine uyarlayarak yeni bir bakış açısı sunmuşlardır (Kocak, 2020). Bu bağlamdan hareketle kuantum mekaniği ve fiziği organizasyonlarda yönetim alanında kullanılmaya başlamış ve kuantum organizasyonlarının, tüm paydaşların kuantum alanının sonsuz potansiyeline nasıl erişeceklerini bildiği yerlere yönlendirildiğini keşfetmişlerdir. Bu nedenle kuantum organizasyonları, sürekli öğrenmenin kültürel normlar olduğunu kabullenmiş öğrenen organizasyonlar olarak kabul edilmektedirler (Dargahi, 2013).

Kuantum teorisi öncesinde, evren genellikle mutlak gerçeklik ve kesin bir perspektifin egemen olduğu, basit ve öngörülebilir bir yapı olarak algılanıyordu. Ancak, Kuantum Teorisi’nin ortaya koyduğu evren modeli, olasılıklarla dolu, tahmin edilemez, çoklu bakış açılarına sahip, belirsiz ve karmaşık bir yapıya

işaret eder. Bu bağlamda, örgütlerin içinde bulunduğu çeşitlilik, belirsizlik ve karmaşa, Kuantum Teorisi'nin temel prensipleriyle uyumlu bir liderlik yaklaşımı olan kuantum liderliğinin gerekliliğini vurgulamaktadır (Fris ve Lazaridou, 2006). Söz konusu gerekliliklere ortaya çıkan, Kuantum liderlik ise, geleneksel liderlik paradigmasını evirerek gelişmiş organizasyonlar için yeni bir çerçeve sunmaktadır. Doğrusal olmayan, tahmin edilemez ve son derece karmaşık organizasyonel yapıları anlamak ve yönetmek için zamanla kuantum liderliği yaklaşımı önemli bir araç haline gelmiştir. Yenilikçi bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu yeni liderlik yaklaşımı, küreselleşen dünyanın getirdiği belirsizliklerle başa çıkmak için ticari kuruluşlara rehberlik etmektedir. Milenyum liderleri özellikle de Kuantum liderleri, kendilerini karmaşık ve belirsiz bir ortamda bulmakta ve bu zorlukla başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle, mevcut düşünce kalıplarını genişletmeleri ve uygulamalarını kuantum perspektifiyle şekillendirmeleri gerekmektedir. Kuantum liderleri aynı zamanda, kendi amaçlarına yönelik olarak koçluk yaparak, organizasyon içindeki bireylerin potansiyelini en üst düzeye çıkarmayı da hedeflemelidirler (Kocak, 2020). Aynı zamanda kuantum liderliği, örgütlerin bu dinamik ve karmaşık yapılarıyla başa çıkmak için yeni bir perspektif sunmaktadır. Kuantum liderliği kavramındaki değişim normal bir olgudur ve önlenemez. Bireyler değişimden kaçamazlar ama onu nasıl yöneteceklerini öğrenebilirler. Böylece yapılandırılmış ve etkili bir değişimi organizasyonlarına başarılı bir şekilde adapte edebilirler. Söz konusu adaptasyon önemlidir çünkü özellikle beklenmedik ve ani değişimler kaotik ortamları beraberinde getirebilmektedir ve etkinliği artırılmış stratejik çalışmalar yaparak da, kaotik ortamlarda süreç yönetimine uygun bir liderlik yaklaşımı geliştirebilirler (Bilgen & Elçi, 2022). Dolayısıyla kaotik koşulları idare etmek, liderlerden etkileşim odaklı bir perspektif talep etmektedir. Kuantum liderliğin, kaotik, belirsiz ve karmaşık çevreleri etkili bir şekilde idare edebilme kabiliyeti ile de, lider-üye etkileşimine verdiği vurgu, bu liderlik stilini kaotik durumların idaresi için uygun bir tercih haline getirmektedir (Uhl-Bien vd., 2007).

Kuantum liderlerden, “insan mutlaka bir şeyler yapacağından emin olmalı” anlayışından ziyade, pratikte birden çok aktiviteyi denemesi, ekibin düşünce ve eylemlerini şekillendiren informal ilişkileri önemsemesi, işbirliği ve rekabet arasındaki dengeyi koruması beklenir”. Kuantum liderlerin, takım zor durumda kaldığında veya değişime ihtiyaç duyulduğunda direnci ortadan kaldırdığı, çalışanların faaliyetlere katılıp katılmadığını değerlendirdiği ve bireylerin rekabetçi yönlerini ortaya çıkarmalarına destek olduğu varsayılmaktadır (Bilgen

& Elçi, 2022).

Yukarıda yer verilen değişim-dönüşümün de yansıttığı, literatürde newtoncu yaklaşımdan kuantum yaklaşıma geçiş ve yönetim paradigmasında oluşan değişimleri de özetleyen, Zohar (1997)'den alıntılan tablo 1 ile, eski bilim anlayışındaki liderlik ile yeni bilimdeki liderlik özetlenmektedir.

Tablo1.Eski Bilim ve Yeni Bilim Karşılaştırması

Eski Bilim	Yeni Bilim
Newtoncu Yönetim	Kuantum Yönetim
• Kesinlik	Kesin Olmama
• Tahmin Edilebilirlik	Hızlı Değişim, Tahmin Edilmezlik
Sıra dizin	Sıra dizinsel Olmayan Ağlar
indirgemeci	Bütüncül
Güç Yukarıdan veya Merkezden Doğar	Güç Pek çok Etkili Merkezden Doğar
Çalışanlar Üretimin Edilgen Parçalarıdır	Çalışanlar Yaratıcı Ortaklardır
• Rekabet	İşbirliği
• Esnek Olmayan Yapı	Uyumlu, Esnek Yapı
• Etkililik	Anlamlı Hizmet ve işler
• Reaktif iş	Deneysel iş

Kaynak: Zohar (1997)

Yukarıda yer alan tablo 1’den de görüldüğü üzere Newtoncu yönetim’den Kuantum yönetimi geçiş ve aralarında görülen farklar, hızla değişen ve dönüşen yapılarda liderlik tarzlarının da değişip dönüşümü ile sürecin nihai evresinde, kuantum liderlik, örgütler içinde mevcut olan ya da sonradan ortaya çıkan kompleks durumlarla başa çıkmak, belirsiz ve öngörülemeyen olaylara karşı kuantum perspektifin önermelerini temel alan bir liderlik modeli olarak literatürde yer bulmuştur.

Kuantum fiziğinin varsayımlarını metafor olarak ele alan çağdaş bir liderlik paradigması olan “kuantum liderlik” kavramı kuantum mekaniğinde meydana gelen gelişmeler sonucunda oluşmuştur ve kuantum liderleri kaos ve potansiyel belirsizlik içinde yönetme becerisine sahip olarak kabul edilmektedirler. Kuantum liderler, yenilikçi fikirler yaratmak için paradoksal farklılıkları kullanırlar. Bilgelige sıkı sıkıya inanarak, yönetsel duruşların tüm aşamalarına bilinçli zihni dahil ederek, şirket içinde olumlu ve başarılı bir dinamik başlatmanın yollarını nasıl çizeceklerini bilirler (Hanine, 2019). Tufan (2019)’a göre ise, Kuantum liderlik, bir örgüt içerisinde, örgütün yapısı ve işleyişi üzerinde kendi kendine düzenleyici ve sistemsel etkiler sağlayarak, belirsizlik ve karmaşık durumlardan fayda elde etmeyi amaçlayan bir liderlik yaklaşımını ifade eder. Bu yaklaşım, örgüt çalışanlarını motive etmek ve esneklik kazandırmak yoluyla örgütün etkinliğini artırmayı hedefler (Tufan, 2019:44).

2. KUANTUM LİDERLİĞİN YÖNETİM TARZINA ETKİSİ

Kuantum liderlik anlayışı, kuantum görme, düşünme, duygu, biliş, davranış, güven ve oluş gibi becerileri içerisinde barındırmaktadır (Shelton, 2011: 9). Shelton’a (2011) göre, bu beceriler, bilinçli gözlem yeteneği, yaratıcı problem çözme, duygusal farkındalık, sezgisel tanıma, sorumluluk sahibi davranma ve yaşam sürecine güven duyma ile birleşerek ortaya çıkmaktadır. Kuantum liderliği, süreci merkeze alarak ortak bir vizyon etrafında etkileşim yaratma ve çevre ile iş birliği yaparak yeni bir sinerji oluşturma amacı taşımaktadır. Bu liderlik anlayışı, çalışanları destekleyerek her birini potansiyel lider olarak görmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, dönüşüme açık olma ve sürekli öğrenme eğilimini içselleştirmiş liderler tarafından da benimsenmektedir. Kosa (2020) tarafından vurgulandığı üzere, kuantum liderliği kavramı, insan davranışının

örgütsel süreçlerle iç içe geçtiği ve tüm çalışanların örgütsel işleyişe aktif katılımını teşvik ettiği bir perspektifle ele alınmaktadır. Kuantum liderlik yaklaşımında, lider ve grup üyeleri arasındaki ilişki, geleneksel örgütlerdeki ast-üst ilişkisinden ayrılarak daha özgün bir dinamik sergiler. Uyarılmış düşünce ilkesi, üç farklı düşünme biçimini tanımlar: seri, ilişkili ve kuantum düşünce. Seri düşünme, benzer durumlar için mantıklı ve düzenli bir şekilde tek yönlü düşünmeyi ifade ederken, ilişkili düşünme daha karmaşık beyin işlevlerinin etkileşim içinde olduğu bir düşünme etkinliğini ima eder (Crease ve Goldhaber, 2016: 120).

Ayrıca kuantum liderleri, yetkilerini ve güçlerini çalışanlarıyla paylaşma eğilimindedirler. Bu liderler, doğru bir yönetim anlayışını benimsemek için sürekli olarak öğrenmeyi teşvik ederler ve bu çaba, tüm çalışanları kapsayacak şekilde oluşturulur. Ancak günümüz geleneksel örgüt yapısında kuantum liderlik becerilerini sergilemek, çeşitli zorlukları beraberinde getirebilir (Kosa, 2020, s.917). Bu zorluklar, yeni örgütsel süreçlerin uygulanması sürecinde ortaya çıkabilir. Kuantum liderliğin özünde yer alan sezgisel ve dönüşüme açık yaklaşımlar, mevcut örgüt kültürü ve yapılarına entegre edilirken uyum sağlamada zorluklar da yaşanabilir. Günümüzün hızla değişen ve belirsizliklerle dolu iş dünyasında, yönetim becerileri özellikle kriz durumlarında en üst düzeyde gereklidir. Krizler, beklenmeyen ve kaotik koşulları beraberinde getirerek geleneksel yönetim teorilerinin sınırlarını zorlayabilir. Bu noktada, farklı liderlik tarzlarının etkinliği tartışılrsa da, özellikle kaotik ortamlarda kuantum liderliğin daha büyük bir rol oynadığı da öne sürülmektedir (Hanine ve Nita, 2019).

3. KUANTUM LİDERLİK ÖZELLİKLERİ

Kuantum liderler, günümüzün karmaşık organizasyonlarına liderlik etmek için özel yeteneklere ve özelliklere sahiptirler (Karakas ve Kavas, 2008). Giles, (2018) kuantum liderliğini “sinirbilim ve karmaşık uyarlanabilir sistemler alanındaki sağlam araştırmalara dayanan inovasyonu teşvik etmek için liderleri ve kuruluşları dönüştüren bir dizi beceri” olarak tanımlamaktadır. Kuantum liderlik, etkili öz yönetimle başlar, ekip üyeleri arasında derin bir bağlantıya yol açan farklılaşmayı kolaylaştırarak başkalarının güvenliğini sağlama ve ardından

öğrenme ile büyümeyi kolaylaştırır.

Kuantum paradigması, derin insan ihtiyaçlarına yanıt veren ve radikal yenilikler üretebilmeleri için bireylerin tüm potansiyelini açığa çıkaran entegre bir sistemdir. Bu, yönetim konularına yeni bir bakış açısıyla yaklaşan yeni bir zihniyet anlamına gelmektedir.

Kuantum liderleri, kaos ve potansiyel belirsizliği yönetme yeteneğine sahiptir. Yenilikçi fikirler yaratmak için paradoksal farklılıkları kullanırlar. Şirket içinde olumlu ve başarılı bir dinamiği başlatmanın yollarını nasıl çizeceklerini bilirler. Bu yeni kuantum yaklaşımları kabul eden yöneticiler, organizasyonlarında pozitif hareket için yeni araçlar yaratabilmektedirler (McDaniel, 1997). Kuantum bilgisini kullandıklarında, sezgi yoluyla bilinçli karar vermeyi geliştiren yeni bir öğrenen organizasyon türü yaratmak isterler. Kuantum liderler, dinamik ve esnekler. Gerekli durumlarda bir koç görevi görebilirler (Malloch & Porter-O'grady, 2007).

Giles, (2018)'e göre kuantum liderliğin özellikleri şunlardır:

- Öz-yönetim
- Başkalarının güvenliği, böylece beyinlerinin üst kısmını bağlantı kurmak için kullanabilirler
- Yaratıcılığı ve yeniliği kolaylaştırmak için farklılaştırma
- Bağlantıların oluşturulması ve kuruma aidiyet
- Birçok deneme ve hata yaparak etkili öğrenme
- Radikal inovasyon

Hanine (2019)'a göre ise aşağıda yer alan tablo 2 ile kuantum liderlik özellikleri kalite ve kalite tanımlamasına göre sıralanmıştır.

Tablo 2. Kuantum Liderlerinin Bazı Özellikleri

Kalite	Kalite Tanımı
Dayanıklılık	Eksiklik ve başarısızlık karşısında dirençli
Pasifleştirme	Kendileriyle, başkalarıyla, mekanla ve zamanla ilişkilerini pasifleştirin

Güven ve Kendinden Emin Olma	Yeniden enerji kazanmak için bir fırsat olarak
Yaratıcılık	Her zaman yeni çözümler ararlar.
Kapsayıcılık	Çalışanların olumlu bir tutuma sahip olmalarını sağlarlar.
Vizyon	Kuruluşun ortak bir hedefi, bir eylem planı ve bir yön duygusu olmasını sağlarlar
Bilinç	Bilinçli insanlardır ve organizasyonun bileşenlerinin yeni yollarla etkileşime girmesine izin verirler.
Özgecil	Çalışan memnuniyetinin önemini hem içsel hem de dışsal olarak bütünleştirirler
Üstün zeka	IC, EQ ve SQ yönlü zekaları fazladır

Kaynak: Hanine, 2019

Kuantum liderlik, bir toplulukta herhangi bir yerde ortaya çıkabilir ve potansiyel olarak sonsuz sayıda kontrol bölgesini içerir. Kuantum liderliği, mantıksal ve çağrışımsal düşünmenin sinerjik bir sonucudur. Kuantum liderlik anlayışında liderler, karşılıklı sosyal ve profesyonel alışverişlerde bulunmaya, kişisel güvene ve itimada dayalı bir yapıya sahiptirler. Kuantum liderliği yalnızca belirli durumlar mevcut olduğunda uygun olmaktadır:

Ortam değişken, kaotik ve karmaşık; kuruluşun üyeleri, ortak yaşam içinde oldukları için bu oynaklık, kaos ve karmaşıklıkla başa çıkmaya eğilimlidirler (Lazaridou, A., & Fris, J., 2008).

Tablo 3.Kuantum Liderlik Boyutları Ve Liderlik Stratejileri

Kuantum Liderlik Boyutları	Liderlik Stratejileri
Akışa ayak uydurmak - kendi kendini organize etme eğilimi	<p>Serbest bilgi akışını kolaylaştırın</p> <ul style="list-style-type: none"> • Geri bildirim döngülerinin geliştirilmesini kolaylaştırın • İlişkileri beslemeye ve sürdürmeye odaklanın • Güveni teşvik edin • Destek olun • Vizyon ve değerler
Belirsizlik ve belirsizlikle başa çıkmak için çalışmak	<p>Günlük olayları büyük açıdan görmeye çalışın, olaylardaki “gel-gitler”</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sonuç olarak yıkıma izin vererek yaratıcılığı destekleyin • Değişimin “Örgüt” değil, insanlarda merkeze alındığı görüşünü destekleyin
Temel zorunlulukların kuantum boşluğundan kaynaklandığını kabul etmek, vizyonları ve değerleri kutlamak	<p>Değerlerin önemini vurgulayın, netleştirmeye yardımcı olun</p> <ul style="list-style-type: none"> • Değerlerin çoğulluğuna olan inancı destekleyin • Değer göstergelerini dinleyin ve izleyin • Vizyonları ifade edin • Model değerleri

Kaynak: Curtin (2011)

Kuantum liderler, toplulukların dış çevreleriyle etkileşimlerinde olumlu etkiler yaratarak geçmişe dayalı her türlü paradigmada dönüşüm sağlama hedefini taşırlar. Bu yaklaşım, takipçilerin mantıklı düşünce biçimlerinin dönüşümünü amaçlayarak, küresel toplumsal ve doğal olgulara daha derin bir ilgi geliştirmelerini teşvik eder. Lider takipçilerinin bir görevi gerçekleştirirken hem bireysel olarak hem de kolektif bir ruh haliyle hareket etmeleri, kolektif bilincin oluşturulmasıyla mümkün görünmektedir. Bu bağlamda, kolektif liderler, takipçilerin gözlemlerine dayanarak istek ve ihtiyaçlarına rehberlik etmekte önemli bir rol oynamalıdır. Bu yaklaşım, bireylerin öz-yeterlilik hissini artırarak kolektif farkındalığın daha da yükselmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, ortak bir amaç etrafında takipçileri bir araya getirerek etkili bir vizyon oluşturmak da, öz-yeterlilik duygusunu ve kolektif farkındalığı artırarak performans gelişimine olumlu katkılarda bulunabilmektedir (Oben Ürü vd., 2021).

4. KUANTUM LİDERLİK EYLEM SEVİYELERİ

Bir kuantum lideri tarafından geliştirilen yeni kapasiteler, çevreleyen gerçekliğin farklı yönlerinin entegrasyonundan ve nihayetinde daha yüksek, bütünleştirici, uyumlaştırıcı, evrensel bir bilince göre yeni bir düşünme biçimi anlamına gelen belirli bir öz tutarlılık güvencesine ulaşmaktan oluşmaktadır (Hanine & Nita, 2019).

-Kendini yönetme veya öz-bilinç:

Kuantum liderlik, bireylerin ve yönettikleri şirketin genel çıkarlarına engel teşkil etmeyecek şekilde egonun kontrolüne dayanmaktadır (Druker, 2010). Kuantum lideri, ubrist karşıtıdır ve büyük bir alçak gönüllülük gösterir. Her şeye gücü yetme duygusu, benlik kültürü, yenilmezlik ve hatta gerçeklikle olan referans noktalarının kaybıyla kendini gösterir.

- Başkalarının veya başkalarının bilincine öncülük edin:

Kuantum liderliği, bireysel ve kolektif bir meseledir. Lider ile grup arasında bir anlam alanı vardır. Kuantum bakış açısından örgütlerin pratikteki sorunları, örgütün bu anlam alanının lideri ile yetersiz olmamasından kaynaklanmaktadır. Kuantum liderleri, yetenekleri besler ve çalışanlarıyla liderliği paylaşır (Kumar, 2007).

- Organizasyonunuza liderlik etmek ve organizasyonel farkındalık:

Liderler, güvenin, emniyetin, dinamik ilişkilerin ve öğrenmenin gerçekleştiği, dikey ilişkilerin azaldığı ve yatay ilişkilere saygı duyulan bir atmosfer yaratmalıdır (Kumar, vd., 2007).

SONUÇ

Kuantum liderliği, geleneksel yönetim paradigmasının ötesine geçerek, belirsizlik, esneklik ve etkileşimin vurgulandığı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Kuantum dünyasının temel özelliklerinden biri olan belirsizlik ilkesi, liderlerin karmaşık ve hızla değişen iş ortamında karşılaştığı belirsizlikleri kabullenmelerini ve buna uygun stratejiler geliştirmelerini gerektirmektedir. Aynı zamanda, Kuantum liderliği etkileşimi vurgular; liderlerin, çalışanlar arasındaki ilişkileri, işbirliğini ve bilgi paylaşımını teşvik ederek sinerji oluşturmaları önem kazanmaktadır.

Geleneksel liderlik anlayışının aksine, kuantum liderliği bireylerin ve organizasyonun kolektif bilincini vurgulamaktadır. Kuantum dünyasının özünde yer alan bağlantı ve etkileşim kavramları, liderlerin çalışanların farklı yeteneklerini bir araya getirerek yaratıcılığı ve yenilikçiliği teşvik etmelerini sağlamaktadır. Kuantum liderlerin sadece direktif değil, aynı zamanda destekleyici ve yaratıcı bir rol üstlenmeleri gerekmektedir.

Kuantum liderliği, aynı zamanda esnekliği ve adaptasyonu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, liderlerin değişen koşullara hızla adapte olmaları, yeni fırsatları yakalamak için esnek stratejiler geliştirmeleri ve organizasyonun hızla değişen ihtiyaçlarına cevap vermeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak, kuantum liderliği geleneksel yönetim ve liderlik anlayışlarının ötesine geçerek, belirsizlik, etkileşim, kolektif bilinç ve esneklik gibi temel kavramları vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, liderlerin ve organizasyonların modern iş dünyasının karmaşıklığına daha etkili bir şekilde yanıt vermesini sağlayabilir. Geleneksel rasyonel ve indirgemeci yaklaşımların ötesinde, kuantum liderliği insan deneyiminin derinlemesine anlaşılması ve tüm bileşenlerinin entegre bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır ve bu sayede, liderler ve kuruluşlar, kuantum çağının sunduğu yeni fırsatları en üst düzeyde değerlendirebilirler.

KAYNAKÇA

- Bilgen, A., & Elçi, M. (2022). "The mediating role of organizational intelligence in the relationship between quantum leadership and innovative behavior". *Frontiers in Psychology*, 13, 1051028.
- Crease, R.P., & Goldhaber, A.S. (2016). "Kuantum Dönemi. Planck, Bohr, Einstein ve Heisenberg Belirsizliği Sevmeyi Bize Nasıl Öğretti?" (V. Arı, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Curtin, L. (2011). "Quantum leadership: Succeeding in interesting times". *NurseLeader*, 9(1), 35-38.
- Dargahi, H. (2013). "Quantum leadership: the implication for Iranian nursing leaders". *Acta Medica Iranica*, 411-417.
- Druker P. (2010), *Managing Oneself, The Druker Lectures : Essential Lessons on Management, society and Economy*, éd. RWartzman, McGraw-Hill New York
- Fris, J., and Lazaridou, A. (2006). An additional way of thinking about organizational life and leadership: the quantum perspective. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy* 48, 1-29.
- Giles S. (2018). *The New Science of Radical Innovation : The Six Competencies Leaders Need to Win in a Complex World*, Ben Bella Books, Inc. Dallas, TX
- Hanine, S., and Nita, M. A. (2019). The paradigm of quantum leadership: ontology, praxis and application to management. *Revue Internationale des Sciences de Gestion* 3, 837-858
- Karakas, F., & Kavas, M. (2008). Creative brainstorming and integrative thinking: skills for twenty-first century managers. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, 22(2), 8-11.
- Kocak, R. D. (2020). A Perspective to 21st Century Management: Quantum Leadership. *Academic Studies in Social Sciences*, 318-338.
- Kosa, G. (2020). Yöneticilerin kuantum liderlik algılarının incelenmesi üzerine nitel bir araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (2) , 916-926.
- Kumar CR, Kaptan SS. (2007). *The Leadership in Management : Understanding Leadership Wisdom*. 1 st ed. New Dehli, APH Pulishing.
- Lazaridou, A., & Fris, J. (2008). Slipping the Yoke of the Heroic Paradigm: Looking for Quantum Leadership. *International Electronic Journal for Leadership in Lear-*

ning, 12(21), n21.

Malloch K. ;Porter-O'Grady T. (2007). *The Quantum Leader : Applications for the New World*, 2nd edition (Jones and Bartlett) Boston, MA.

McDaniel RR Jr. (1997). Strategic leadership : a view from quantum and chaos theories. *Health Care Manage Rev* ; 22(1) 21-37.

Oben Ürü, F., Gözükar, E., ve Aksoy, Y. (2021). Kuantum liderlik-kolektif yeterlik ilişkisi: Kuramsal bir inceleme. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 113–122.

O'Grady, T. P. and Malloch, K. (2002). *Quantum Leadership: A Textbook of New Leadership*. Aspen Publishers

Shelton, C. (1999). *Quantum Leaps*. Butterworth-Heinemann, Boston, MA.

Shelton, C. (2011). *Quantum leaps: seven skills for workplace recreation*. Routledge. New York.

Tufan, M. (2019). Okul yöneticilerinin kuantum liderlik davranışları ile öğretmenlerin insiyatif alma düzeyleri arasındaki ilişki. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uhl-Bien, M., Marion, R., & McKelvey, B. (2007). Complexity leadership theory: Shifting leadership from the industrial age to the knowledge era. *The Leadership Quarterly*, 18(4), 298-318.

Zohar, D. (1997). *Rewiring the corporate brain: Using the new science to rethink how we structure and lead organizations*. Berrett-Koehler Publishers

Dr. Meri TAKSİ DEVECİYAN

1997 yılında Marmara Üniversitesi, Satış Yönetimi, 2001 yılında ise İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri bölümünü bitirmiştir. 2010 yılında Bahçeşehir Üniversitesi'nde Stratejik Pazarlama ve Marka Yönetimi yüksek lisansını tamamlamış ve 2016 yılında da, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başlamıştır. Doktora eğitimini "Etnik (azınlık) girişimcilğinde sosyal ağın (network) girişimcilik niyeti üzerindeki rolü: kuyumculuk sektöründe bir araştırma" başlıklı tezi ile tamamlamıştır. Meri Taksi Deveciyan, 2002 yılından beri kuyumculuk sektöründe "muhtelif elmaslı takılar alanında" girişimcilik, 2016 yılından beri de İstanbul Kültür Üniversitesi'nde Öğretim Görevliliği yapmaktadır.

9. BÖLÜM

GAZETE BASIM TEKNOLOJİSİNİN KRONOLOJİK TARİHİ

Dr. Öğr. Üyesi Pelin HAYTA

Sinop Üniversitesi Gerze Meslek Yüksekokulu

pelin@hayta.com.tr

ORCID ID: 0000-0003-1613-0785

DOI: [https://doi.org/ 10.5281/zenodo.8339006](https://doi.org/10.5281/zenodo.8339006)

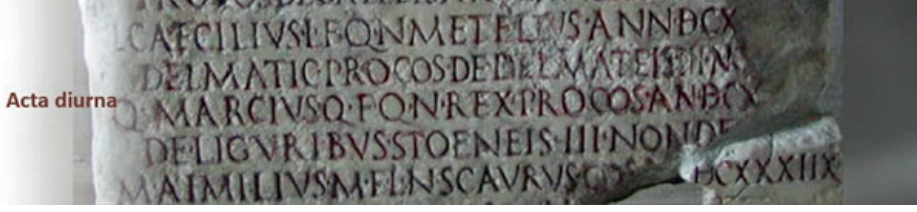
GİRİŞ

İnsanlık tarihinde gazete kavramı ortaya çıkmadan önce haberler kulaktan kulağa yayılırdı. Dil, yazı ve okuryazarlık sonrası bilgi paylaşımı bir zorunluluk haline geldi. Ancak haber ve bilgilerin kağıt üzerinde yayılmasında yüzyıllar içerisinde önemli zorluklar yaşandı. Her gazete nüshasının elle yazılarak çoğaltılması ve gerektiğinde toplu dağıtım imkansızdı. Gazetelerin içeriğini oluşturan ve yazarlar tarafından kaleme alınan haber üretme teknolojilerinde çok önemli radikal değişiklikler olmamıştır. Çünkü bu bilgiler haberin kaynağından alındıktan sonra insan bilgi birikimi ve tecrübesi katılarak habere dönüştürülmektedir. Ancak gazete üretim teknolojilerinde teknik devrimsel değişiklikler olmuştur.

M.Ö. 202 yılında Çin’de haber medyasının hükümetin bürokratlar için hazırlatarak dağıttığı “raporlar veya bültenler”, günümüzdeki posterlere benzer şekilde asılan duyurular aracılığıyla topluma haber olarak duyurulmaktaydı.

Antik Roma’da Acta Diurna, M.Ö. 59 yılında yayınlandı (Nizharadze, 2021; Çubukçu ve Doğan, 2019). Bunlar hükümet tarafından hazırlatılan; siyasi haberler, askeri kampanyalar, davalar ve infaz duyurularını kapsayan kamuoyuna yönelik bilgiler içeren günlük gazetelerdi. İlk önce taş veya metal levhalar üzerine yontulmuşlardı; ilerleyen zamanlarda bunlar elle yazıldı ve halka açık

toplantılarda dağıtıldı veya tellallarca okundu. Acta Diurna bugünkü çağdaş gazetenin öncüsü görülmektedir (Conboy, 2008).

Şekil 1. Acta Diurna (PsPrint, 2023)

Her ne kadar eski Romalılar ve Çinliler (aynı zamanda diğer antik uygarlıklar) haber medyasının ilk örneklerine sahip olsalar da kitlesel olarak dağıtılamadıklarından dolayı gazete olarak nitelendirilemezler.

Doğrudan el yazısıyla yazılan en eski haber bültenleri 1566 yılında Venedik'te yaygın olarak dağıtılıyordu. Bu haftalık haber bültenleri İtalya ve Avrupa'daki savaşlar ve politikalarla ilgili bilgilerle doluydu. İlk kabul edilen basılı gazeteler 1605'de Hollanda'nın Anvers limanında çıkan "Nieuwe Tijdingen" ve Almanya'da 1609 yılında Augsburg'da "Avisa", Strassburg'da "Relation" isiminde çıkan gazetelerdir (Abadan, 1961). Matbaacılığın Avrupa'da faaliyete geçmesinin ardından gazete üretimi de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Şekil 2. Gazete Pazarı, Paris 1848 (Norman, 2023).

Basım tekniklerinin zaman içerisinde kazandığı gelişim ivmesi gazete üretim tekniklerine de yansımıştır. Geleneksel gazete basım teknikleri teknolojik imkanların doğmasıyla bugün dijital gazete üretimine evrilmiştir.

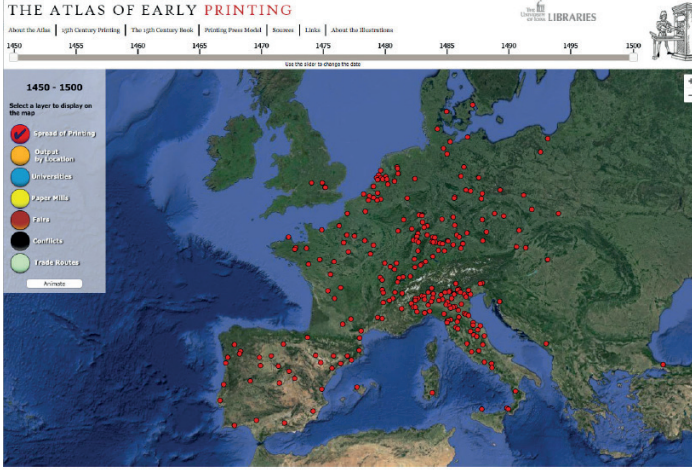
1. MATBAACILIĞIN DOĞUŞU VE BASKI PRESİ İLE İLK GAZETE BASKILARI

Matbaa, Uygur Türkleri tarafından icat edilmesine rağmen, 1440 yılında Johann Gutenberg Almanya’da geliştirmiştir (Özdemir, 2009). Matbaanın icadı “gerçek” kağıt üzerine basılan gazetelerin ilk adımıdır. Johannes Gutenberg 1440 yılında kurşun hurufatlar ve hareketli baskı presini Avrupa dünyasına tanıttığından sonra ilk gazeteler, basılmaya başlanmıştır.

Şekil 3. Johannes Gutenberg ve matbaasının temsili resmi (Britannica, 2023).

Hareketli tipteki baskı presleri yaklaşık iki yüzyıldır Doğu Asya’da mevcut olmasına rağmen, Avrupa’ya asla ulaşamadılar; dahası, Gutenberg’in versiyonu belgelerin seri üretimini önemli ölçüde daha hızlı hale getirdi. 1500’e gelindiğinde matbaa Avrupa’nın her yerine yayılmıştı ve haber bültenleri (veya haber kitapları) toplu olarak dağıtılıyordu.

Şekil 4. 1450’den 1500’e kadar Avrupa’da matbaanın yayılması (Farias vd., 2016).

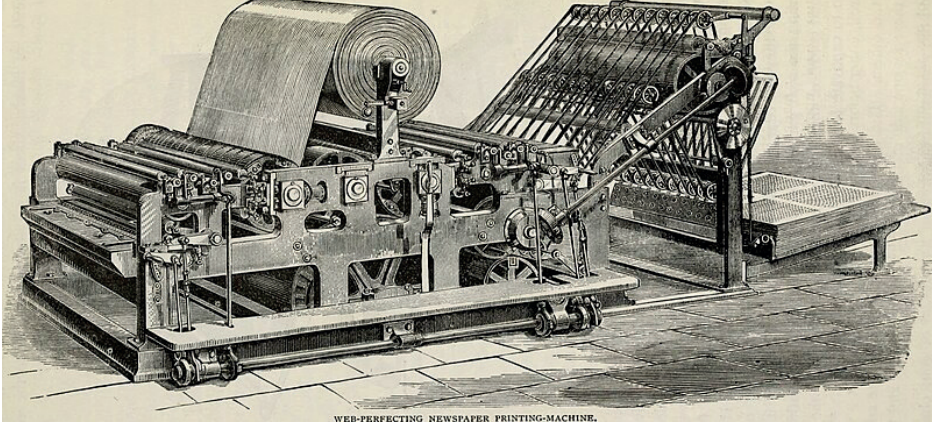
İlk başlarda hareketli tip ve düz matbaalar ağırlıklı olarak kitap ve broşür üretimi için kullanılırken, 1600’lü yılların başlarında Almanya, Hollanda ve Belçika’da haftalık gazeteler basılmaya başlandı.

İlk İngilizce günlük gazetenin Londra’da kurulması 1702 yılına kadar gerçekleşmedi. 11 Mart 1702’de Elizabeth Mallet tarafından ilk sürekli günlük gazete “The Daily Courant” ismiyle yayımlandı (MEB, 2011). 1840’ta Almanya’da odun hamurundan kağıt yapma süreci, yayıncılıkta ilk kitlesel pazarlamaya yol açtı. (Paperslurry, 2023)

Şekil 5. 1840’larda Almanya’da kağıt yapımı (Paperslurry, 2023)

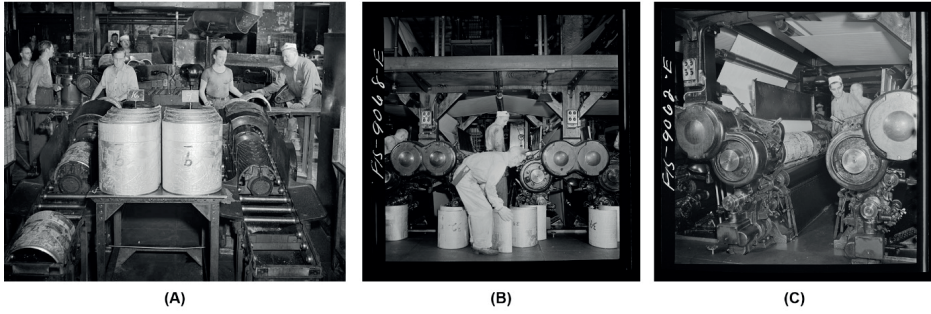
1846’da bir “rotasyon” baskı makinesi icat edildi ve bu, her saat başı üretilebilecek kağıt sayısında keskin bir artışa olanak sağladı: başka bir baskı makinesi icadı, kesintisiz olarak bir kağıt bobininin her iki yüzüne de baskı yapılmasına izin verdi.

Şekil 6. Bobinden baskı yapan ilk tipo gazete baskı makinesi (Bolles, 1878)

Stereotipi kalıplar, rotatif tipo baskı makinaları için yarım daire şeklinde alışımdan dökülen yekpare kalıplardır. Cambridge Üniversitesi’nde William Ged tarafından 1725’te icat edilmiştir (Carter, 1960). Özellikle 1940’lı yıllarda klasik kitapların yeniden basılmasında çok parçalı tipo baskı kalıplarındaki zorlu ayar işlemlerine gerek kalmadan baskı yapılabilirdi.

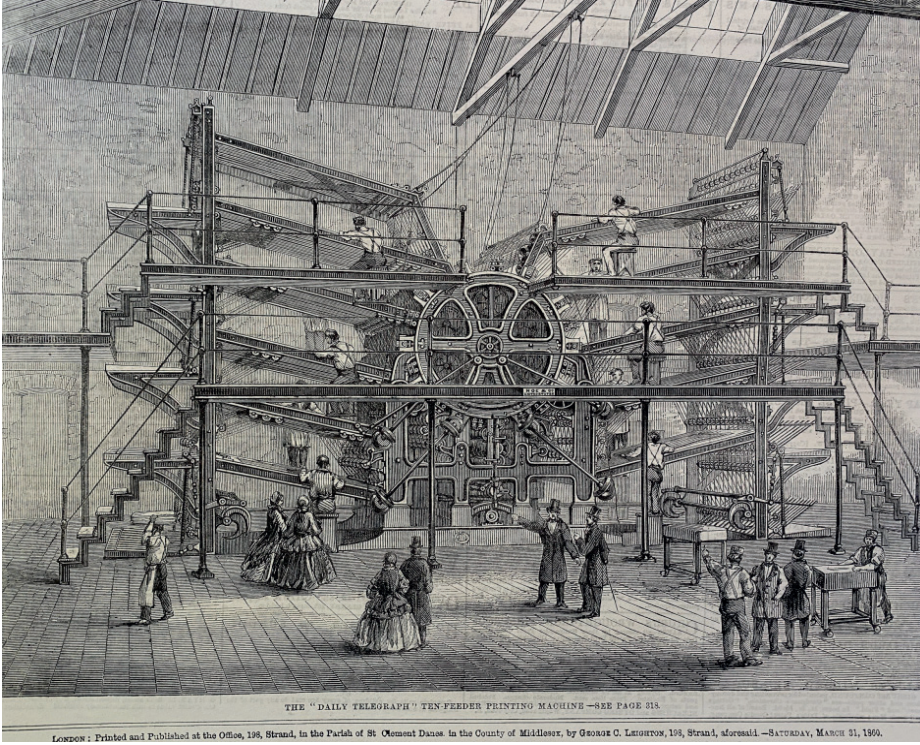
Stereotipi kalıbı hazırlamak için; orijinal ilk dizgi önce yumuşak bir kalıba döküldü, çıkarıldı ve daha sonra döküm kurutuldu veya sertleştirildi. Daha sonra döküm üzerine erimiş metal dökülerek kalıp oluşturuldu. 1696 yılında kağıt hamuruna baskı uygulayan, kurutan ve metal plaka dökmek için kullanan ilk metal stereotipi kalıp Johann Zeiger tarafından icat edildi (Roemer, 2015). İlk ortaya çıkışına rağmen yüzlerce yıl sonra yeniden keşfedilene kadar hemen uygulanmadı. Bu sürecin popüler hale gelmesi uzun yıllar aldı. 1829’da Claude Genoux, kağıt hamurunun da kullanıldığı stereotipleştirme sürecinin patentini aldı (Kainen, 1959). Daha sonra kalıp olarak sertleştiğinde baskı şeklini alan bir madde olan Paris alçısı kullanıldı. Bir süre sonra, plakalara döküm tipinin farklı bir şekli olarak elektrotipleme icat edildi. Bu süreçte plaka, grafit gibi daha yumuşak bir maddeyle oluşturuldu. Bu malzemeye metali çekecek ve plakayı oluşturacak bir baskı uygulandı.

Şekil 7. New York Times gazetesi basım süreci, 1944. (A) Metal kalıpların baskıya hazırlanması. (B) Gazete sayfa kalıplarının numaralandırılması. (C) Kalıpların makineye yerleştirilmesi. (Collins, 1944).

Stereotipi, rotatif baskı için faydalıydı çünkü metal kalıplar her bir silindirin etrafında bükülebiliyordu ve bu da baskı sürecini büyük ölçüde hızlandırıyordu. Yeni tip baskı makineleriyle birlikte, stereotipleştirme büyük miktarlarda baskı yapılmasına olanak sağladı. Tek tek harflerin kullanıldığı diğer baskı süreçlerinden farklı olarak kalıplar muhafaza edilerek, tekrar tekrar basımlar için yeniden kullanılabiliyordu.

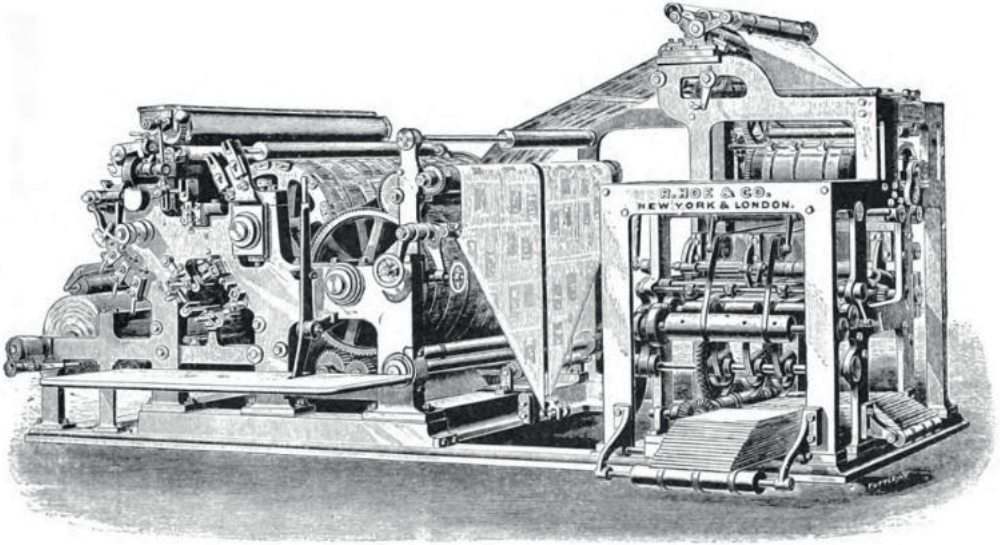
Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, basmakalıplaştırma, başta dizgiciler olmak üzere basım endüstrisinde çalışan birçok kişi tarafından protesto edildi. Cambridge Üniversitesi'nde stereotipleştirme sürecini inceleyen araştırmacı William Ged, birlikte çalıştığı kişilerin onu kandırarak çalışmalarını durdurması üzerine çalışmalarından vazgeçmek zorunda kaldı. Mektupları kalıplayanlar ona kötü kopyalar verirken, metni hazırlayanlar ve matbaacılar da işlerini elinden alacağını düşündükleri için onun işini sabote etmeye çalıştılar (Roemer, 2018).

Şekil 8. Saatte 2000 tabaka basabilen çok üniteli tabaka baskı makinesi, 1883. (Colclough, 2022)

31 Mart 1860'da The Illustrated London News, Daily Telegraph gazetesini basmak için kullanılan dev Hoe & Co. On Silindirli Rotasyon Baskı Makinesinin dramatik bir gravürünü yayınladı. Bu devasa matbaa makinesinin on kişi tarafından elle beslenmesi gerekiyordu. Saatte kağıdın bir yüzüne 2000 tabaka baskı yapılabilirdi. Bu makina, Richard March Hoe'nun 1843'ten itibaren geliştirdiği ve 1847'de patentini aldığı döner tamburlu buhar motoruyla çalışan baskı makinesinin en büyük versiyonuydu (Norman, 2023).

William Bullock, Hoe rotasyon baskı makinesini 1865 yılında yapmıştır. Bu baskı makinesi kağıdın her iki tarafına baskı yapılan bobinle beslenmektedir. Makine 12.000 tur hızla baskı yaptıktan sonra çıkışta kesme ve katlama yaparak gazete boyutunda çıkarmaktadır.

NEWSPAPER AND PAMPHLET PRESS

Şekil 9. Her iki tarafa baskı yapan baskı makinesi, 1880'ler.
(Colclough, 2022)

Otomobillerin, uçakların, nükleer silahların ve aya uçuşların tanıtıldığı yıllar boyunca, gazeteler bu olayları temelde 1450'de icat edilen ve ancak sonraki yıllarda daha iyi baskı makineleri ve Gazete üretim sürecinin en bilinen temsilcisi olan Mergenthaler Linotype tarafından üretilen "Linotype Model 31" satır döküm makinesine Mergenthaler'in yazı tipiyle geliştirilen bir süreçle bildirildi. Ottmar Mergenthaler'in 1885'te gazetelerin dizgi odalarında kullanılmaya başlandığında dizgi hızını üç katına çıkaran ilk linotip makinesi için patent başvurusunda bulunmasıyla gerçek anlamda gazete yayıncılığına geldi.

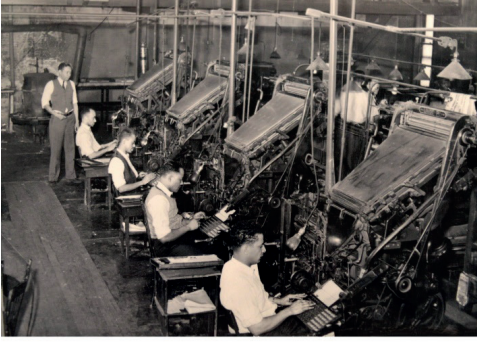

Şekil 10. Gazete sayfalarının dizgiciler tarafından dizgilerinin yapılması.
Washington, 1910 civarı. (Kennard, 2010)

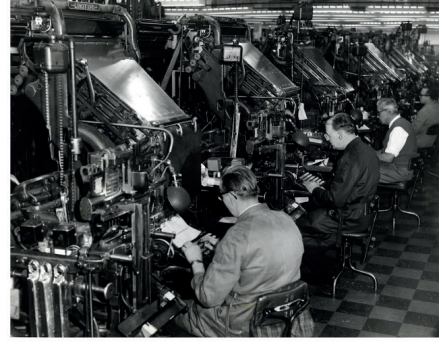

Şekil 11. Sydney Morning Herald dizgicileri, 1944 (State Library, 2023)

Dizgi operatörleri linotype makinelerin önünde oturuyor, muhabirlerin hikayelerini satır satır yazarak dikdörtgen metal satırlara döküyorlardı. Operatörler onlarca haberi sütunlar oluşturacak şekilde bir araya getirerek gazete baskı sayfalarının kalıplarını oluşturmağa başladılar. Bu gazete ve kitap baskı teknolojisinde büyük bir teknolojik devrimdi. Kullanılan metal kalıplar yeniden eritilerek kalıp hazırlamada kullanılmaktaydı.

(A)

(B)

Şekil 12. (A) Linotype operatörleri Chicago Defender gazetesi 1941 (The Computer Museum, 2023). (B) The Herald ve Weekly Times, Melbourne’da linotip operatörleri 1964 (Sun, 2023).

Bu arada 40 yıllık bir süre içinde, en güncel haberlerin yayınlanmasına olanak sağlayan transatlantik kablolar inşa edildi; bilgi alışverişinin hızını artıran telefon icat edildi; yemek sonrası okurları teşvik eden elektrik ışıkları icat edildi; yazma sürecini hızlandıran daktilolar icat edildi. Gazeteler, ileri teknolojinin ve ilk otomasyonun 19. yüzyılın sonlarına kadar iyi bir örneği olsa da İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda, gazete matbaaların eski moda ve hantal üretim süreçlerini kullanmaktaydı.

Uzay çağı elektroniği ve modern fotoğrafçılık teknolojileri, bilgi ve görsellerin uydu aracılığıyla gönderilmesini sağladı. Artık bazı üretim süreçlerinin mükemmelliği, çoğu yayıncının yeni teknolojiye olan gerçek inançla arayışını başlattı. Bu gelişmelere paralel olarak iki büyük gelişme yaşandı.

Bunlar; Ofset baskı ve soğuk tip dizgi, bu iki kavram matbaacılık tarihine girmiş oldu. Ofset baskı 1950’lerde haftalık gazete yayıncıları tarafından daha ucuz grafik ve fotografik çoğaltmayı geliştiren bir süreç ararken keşfedildi.

Ofset işleminde, ışığa duyarlı bir kalıp üzerindeki bir gazete sayfasının görüntüsü bir baskı kauçuğuna ve ardından kağıdın yüzeyine aktarılır, baskı mürekkebi yalnızca sayfanın görüntülü kısmına basılır. Ofset baskının ortaya çıkışı, soğuk dizginin geliştirilmesine yol açtı. Soğuk dizgide tam bir gazete sayfasının basit bir fotoğrafının oluşturulması esasına dayalıydı. Gazete sayfaları yüzlerce kilo alaşım kullanılarak “sıcak” metal üzerine yazı dökmek yerine fotoğrafik

yöntemle dizgi yapılmaya başlandı. Böylece gazete sayfası oluşturulmasında Linotype makinelerinin kullanılması gereksiz hale geldi.

Matbaa teknolojileri üzerine araştırma yapan çeşitli işletmeler yazı tipinin fotoğraf kağıdı üzerine görüntülenebileceği veya dilimlenip büyük kağıt sayfalarına yapıştırılabileceği fotoğrafik kompozisyon süreçlerini denedi ve geliştirdi.

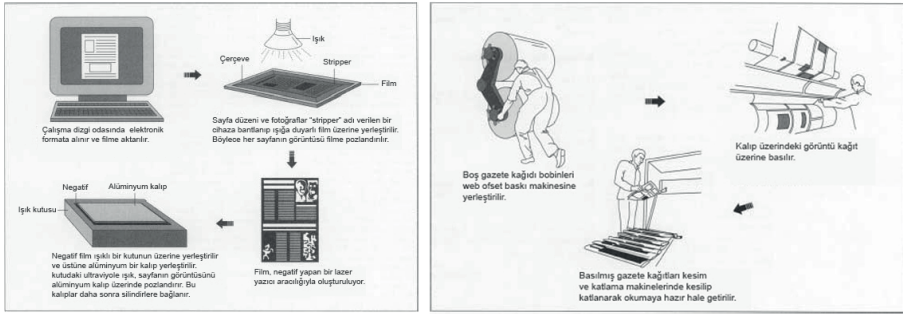
Editörler gazete metnini onayladıktan sonra, elektronik olarak foto çıkış makinelerine gönderirler; makineler birkaç dakika içinde metinlerin beyaz kağıtlara basılmış kopyasını üretirlerdi. Mizanpaj çalışanları, bir taslak formatı takip ederek başlıklar veya fotoğraflar ekleyerek bu sayfaları kesip boş sayfalara yapıştırırlardı. Bir sayfa tamamlandığında kamera odasına gönderilir ve burada tüm sayfanın fotoğrafı çekilirdi. Daha sonra, baskılar için sayfadan bir kalıp yapılırdı ve web ofset baskı makinelerinde basılmak için baskıya verilirdi.

Şekil 13. Elektronik dizginin ilk versiyonu (Wybrant, 2023)

Bobinler açılarak makinadan geçerken, gazetenin tüm bölümleri basılır ve makineler otomatik olarak gazete kağıdını keser ve gazete ebadında katlar.

1970’li yıllarda ofset baskı ve soğuk dizgi, tipo baskı ve sıcak dizgi sisteminin yerini almıştır. Dünyadaki tüm büyük gazete matbaalarının dörtte üçü üretim süreçlerinde bu iki sistemi kullanmaya başlamıştır. Bu sayede her gün sadece birkaç saat içinde yüzbinlerce gazetenin basılarak dağıtımına çıkması sağlanır olmuştur (Jones ve Anderson, 1977).

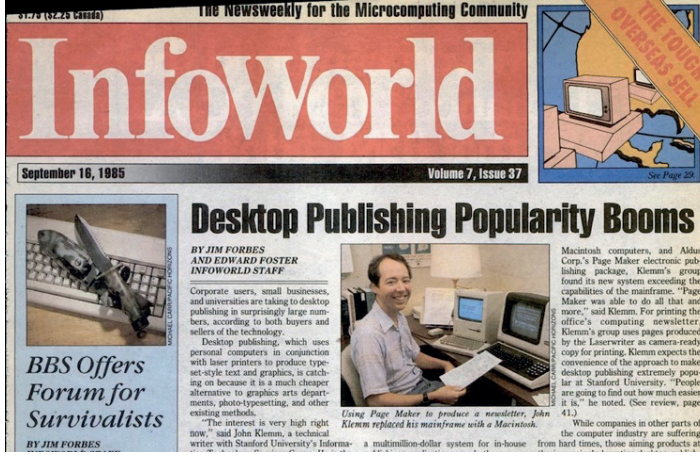

Şekil 14. Geleneksel ofset baskı sistemi ile gazete basım süreci

2. MASAÜSTÜ YAYINCILIK

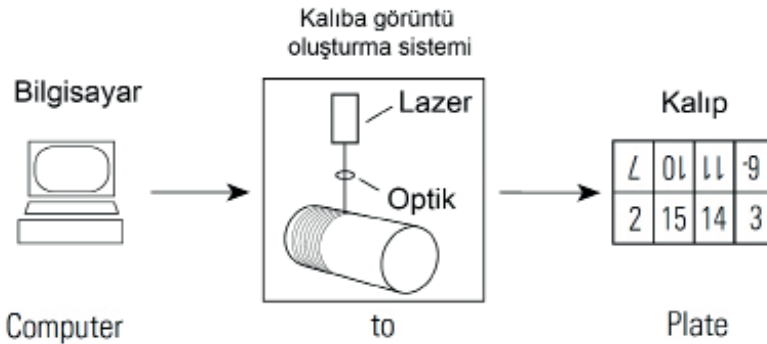
Masaüstü yayıncılık kavramı masa başında bilgisayar desteği olarak gazete, kitap, dergi gibi çalışmaların mizanpaj ve baskıya hazırlık sürecini ifade etmektedir. İngilizce "Desktop Publishing" kelimesinden dilimize çevrilmiş olan masaüstü yayıncılık; bilgisayar sistemleri yardımıyla baskısı yapılacak olan çalışmaların uzun hazırlık süreçlerini hızlandırarak yayıncılık faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştır (İranlı, 2021). Masaüstü yayıncılık kavramı 1985 ve 1986 yıllarında ilk kez Apple, Adobe, Aldus, Linotype ve Quark adlı firmalar tarafından kullanılmıştır (Sağlam, 2010; Siretli, 2016). Adobe tarafından geliştirilen ilk Postscript dili, Aldus tarafından geliştirilen Aldus Page Maker, Linotype tarafından geliştirilen Postscript yazı karakterleri masaüstü yayıncılığın başlangıcındaki önemli bilgisayar destekli yazılım sistemleri olmuştur (Sağlam, 2010). Donald Knuth'un 1977 yılında geliştirmeye başlayarak 1974 yılında ilk versiyonunu ürettiği font düzenleme programı olan Metafont ve Tex masaüstü yayıncılığın ilk yazılımları olmuştur (Knuth, 1984; Knuth, 1989; Kurtcu, 2021).

Adobe gibi yazılım firmalarının geliştirdiği yazılımlar, zaman içerisinde masaüstü yayıncılığın gelişimini sağlayarak önceleri yalnızca bilgisayarda sayfa mizanpaj yapılması mümkünken zamanla tasarım programlarının ortaya çıkmasıyla birlikte tamamen bilgisayar destekli tasarım sistemlerine geçilmesini sağlamışlardır. Tamamen bilgisayar destekli sistemlere geçilerek gazete tasarımlarının ve baskı hazırlıklarının yapılması mümkün olmuştur.

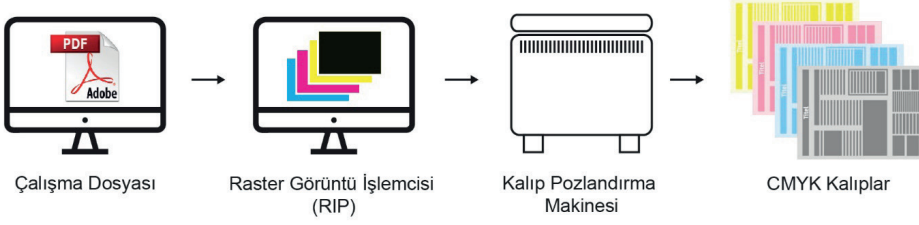

Şekil 15. Masaüstü yayıncılıkla ilgili gazete haber sayfası (Paleotronic, 2020).

Günümüzde gazete basımı süreci; gazetede yayınlanacak haberlerin bilgisayar ortamında sayfa mizanpaj ve grafik tasarım programları yardımıyla tasarlanması ve yine bilgisayar destekli sistemler yardımıyla baskıya hazırlık işlemlerinin yapılmasıyla gerçekleştirilir. Eskiden görüntünün basılabilmesi için filmlerin kalıba pozlandırılması gerekirken günümüzde bilgisayardan kalıba (computer to plate) teknolojileri aracılığıyla bilgisayardan direkt olarak baskıya hazır kalıp haline getirilmektedir. 1993 yılında ortaya çıkan “bilgisayardan kalıba” sistemleri ofset baskı için “computer to plate”, çukur baskı için “computer to cylinder” ve serigrafik baskı için “computer to screen” olarak isimlendirilmektedir (Kipphan, 2001).

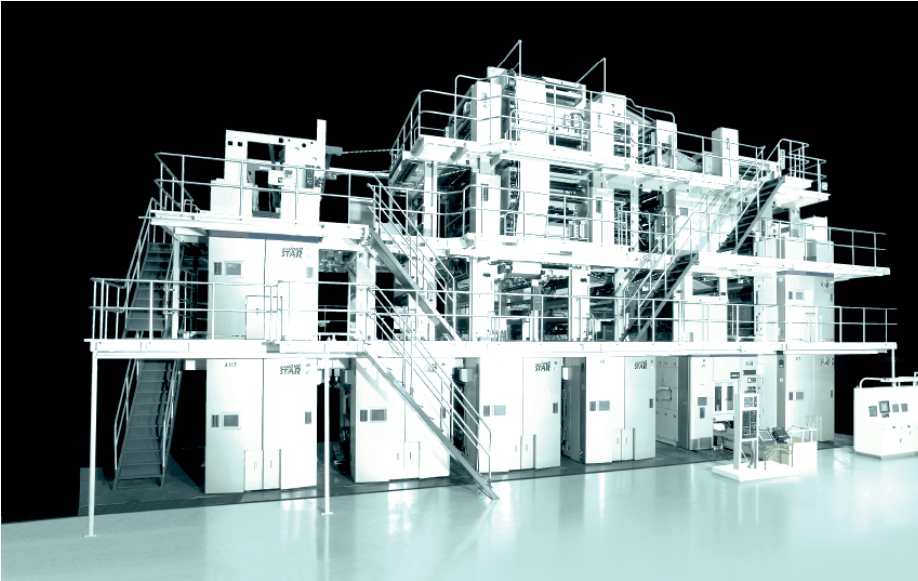

Şekil 16. Bilgisayardan kalıba sisteminin üç temel bileşeni (Kipphan, 2001).

Şekil 17. Bilgisayardan kalıba (CtP) sistemiyle baskıya hazırlık süreci

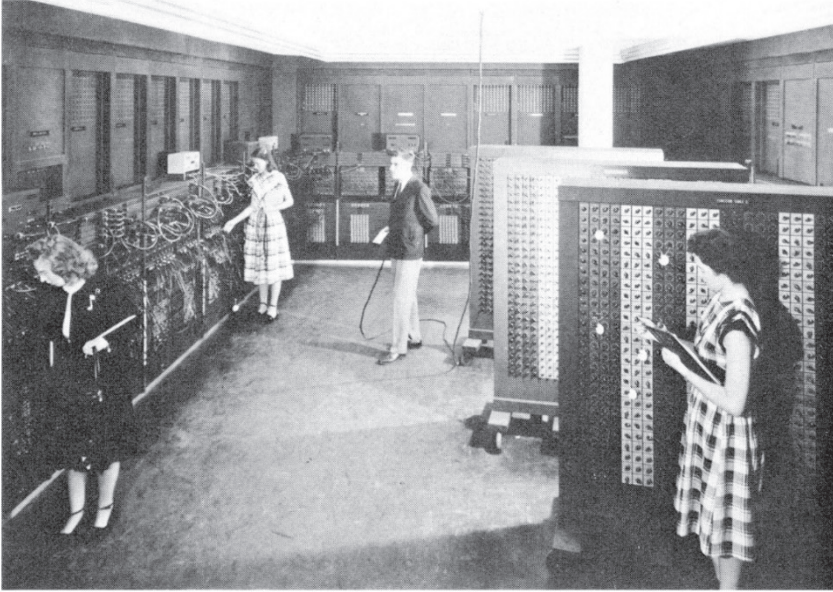
CtP sistemi yardımıyla hazırlanan kalıplar gazete baskısı için web ofset baskı makinesine takılır. Günümüzde basılı gazete üretimi yapmak için kullanılan makineler devasa nitelikte olup dakikada binlerce baskı yapabilmektedirler.

Şekil 18. Gazete baskı makinesi (Mitsubishi, 2023).

3. İNTERNET GAZETECİLİĞİ

1945 yılında askeri amaçlarla elektronik hesap makinesi olarak çalışmaya başlayan ilk bilgisayar ENIAC bilgisayar sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. 30 ton ağırlığında ve 167 m² alan kaplayan bu ilk bilgisayarın ortaya çıkışı bilgisayar sistemlerinin gelişmesini sağlamıştır (Martin, 1995). 1969 yılında yine askeri amaçlarla kullanılması için internetin başlangıcı olan bilgisayarların birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayacak olan ağ ARPANET geliştirilmiştir (Başlar, 2013). Bilgisayarın ve kısa bir süre sonra internet ağ sisteminin ortaya çıkışı iletişim alanında teknolojik gelişmeleri sağlamıştır.

Şekil 19. ENIAC bilgisayar, 7 Temmuz 1948 (Platzman, 1979)

1970’li yıllardan itibaren iletişim teknolojilerinde yaşanan teknik gelişmeler gazetecilik alanında da önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle internet aracılığıyla çevrimiçi ortamda gazetelerin çok hızlı olarak birçok görsel ve işitsel unsuru yayımlayabilmesinin mümkün olabilmesi, çok sayıda

gazeteciyi ve gazete sahibini bu alana itmiştir. İlk internet gazetesi süreci 1995 yılında New York Times, The Washington Times gibi gazetelerin yayınlarını birebir internete aktarmalarıyla başlamıştır (Kalsın, 2016).

İnternet ile çevrimiçi ortamda metin, grafik, resim, sesli ve hareketli görüntüler gibi birden çok iletişim yönteminin bir araya getirilebilmesi ve iletilebilmesi mümkün hale gelmiştir (Aktaş, 2007). İnternet birçok sektörün büyümesine ve gelişmesine imkan sağladığı gibi bazı sektör ve iş alanı için de tehdit oluşturmaktadır. Yazılı basın da bu tehdit altındaki sektörlerdendir. Haberin hazırlanmasından, baskı makinasında kağıda basılmasına kadar; basılı gazetenin veya derginin dağıtımından, haber sayısının ve çeşitliliğinin artmasına kadar köklü değişimleri kapsayan dijital gazete hem okuyucuya hem de gazete sahibine önemli avantajlar sağlamaktadır (Yüregir vd., 2019).

Basılı gazete tüketiminden çevrimiçi haber tüketimine güçlü ve hızlı bir geçişine bağlı olarak, gazete firmalarının gelirleri neredeyse %30 oranında düşmüştür. Gazete firmaları, ya işgücü girdilerini azaltarak ya da gazete sayfalarının fiziksel boyutunu küçülterek maliyetleri önemli ölçüde düşürerek karlarını iyileştirmeğe çalışmışlardır (Bhuller vd., 2023). Özellikle basılı medya teknolojilerine yapılan yatırımlar azaltılmış, çok büyük baskı makineleri düşen tirajlar nedeniyle devre dışı kalmıştır.

4. DİJİTAL BASKI İLE GAZETE BASKISI

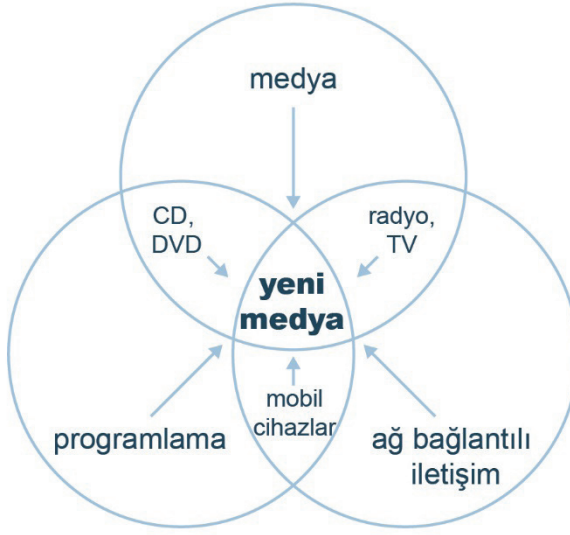
2004 Drupa matbaacılık fuarında ilk kez rotasyon çalışan tabloid boyutta gazete baskısı yapan dijital mürekkep püskürtmeli baskı makinaları tanıtıldı (Ink World, 2023). Basılacak gazete masaüstü yayıncılık sisteminde hazırlanarak PDF dosyası olarak hazırlanır. PDF dosyası hazır olduğunda baskı makinasına gönderilir. Editör baskı onayı verdikten sonra gazete basılmaya başlanır. Bu makinalar mürekkep püskürtmeli inkjet dijital baskı makinalarıdır. Tam renkli baskı, 600 x 600 dpi çözünürlüklü, saatte 7.000 kopyaya kadar gazete basabilir. 500 kilogramlık bir kağıt bobini kullanılabilir. Ön arka aynı anda basılabilir. Basılı bobin bir gazete bitiş hattına monte edilir. Kağıt ağı, kağıt tabakaları halinde kesilir, katlanır ve istiflenir. Halihazırda düşük tirajlı tabloid gazeteler için Dünya'nın birçok ülkesinde dijital baskı makinaları gazete baskısında kullanılmaktadır.

Şekil 20. Bobine baskı yapan inkjet gazete baskı makinesi (Ink World, 2023)

5. YENİ MEDYA

“Yeni medya” terimi, genellikle, birbiriyle etkileşimli olan, iki yönlü iletişimi içeren ve telefon, radyo ve televizyon gibi “eski medya” yerine bir tür bilgi işlem içeren dijital medyayı ifade etmektedir. Geleneksel medyanın kitle iletişim araçları dışında kalan dijital iletişim araçları ve dijital iletişim mecralarını kapsar. Yeni medyada iletişim tek yönlülükten çıkmakta ve çift yönlü iletişime geçmektedir. Yeni medya, bilenen bütün farklı ortamları bir araya toplama yetkisine sahiptir ve multimedya ya da çoklu ortam olarak da adlandırılmaktadır (Dilmen, 2007).

Şekil 21. Yeni Medya (Leinonen, 2009).

En temel anlamda yeni medya araçları mobil iletişim, internet tabanlı medya ve sosyal ağlar olarak da bilinen sosyal medyadır (Bulunmaz, 2014). Sosyal ağlar haberlere cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi farklı cihazlardan farklı uygulamalar aracılığıyla ulaşılmasını sağlamıştır. Yaşanan herhangi bir olay çoğu zaman dakikalar içerisinde çeşitli sosyal medya ortamları aracılığıyla kullanıcılara ulaşabilmektedir. Dijital gazete üretiminin bir parçası olan yeni medya ile internetin olduğu her türlü cihazla hızlı, detaylara izin verilen, paylaşımına açık ve kullanıcının aktif olabildiği habercilik yapılabilmektedir. Böylece kullanıcıyı/okuyucuyu interaktif hale getirmesi ve zaman ile mekan sorunu olmaksızın sınırsız olması gibi özellikleriyle internet gazeteciliği tercih sebebi olmaktadır (Yurdigül & Yüksel, 2012). Ayrıca kalite, kapsam, maliyet ve dağıtım gibi gereksinimlere önemi de gazetecilikte rekabet edebilirliğin sağlanması için yeni teknolojilerin devreye sokulmasıyla gerçekleştirilebilir (Milčić vd., 2017).

SONUÇ

İletişim kişilerin birbirini anlaması ve birbirlerine bilgi, duygu, düşünce ve beceri aktarımı sağlaması için çeşitli yöntemlerle bilgi alışverişi yaptığı bir süreçtir. Bu süreç tarihte kitlelere haber yayma noktasında ilk olarak levhalara yontularak haberin duyurulması şeklinde başlamış ve matbaanın doğuşu ile bilginin kağıda aktarılması ve geniş kitlelere dağıtılabilmesiyle devam etmiştir. Basılı habercilik olarak nitelendirebileceğimiz gazetelerin yayımlanması ile de savaş ve politika ile ilgili bilgilerin yayılması sağlanmıştır. Matbaanın gelişim süreci beraberinde gazete basım tekniklerinin de gelişimini tetiklemiştir. Özellikle bilgisayar destekli sistemlerin kullanılması ve masaüstü yayıncılık kavramının ortaya çıkmasıyla elektronik olarak gazete üretim süreci başlamıştır. Fakat bu dijitalleşen süreç internetin ortaya çıkmasıyla gazete üretiminin yavaşlayarak azalmasına sebep olmuştur. İnternet gazeteciliğine evrilen süreç yeni medya organlarının ortaya çıkmasıyla farklı sosyal ağlarda haber yapılabilmesini mümkün hale getirmiştir. Bu nedenle artık gazetelerin geleceği hakkında tahminde bulunulamaz. Dijital medyanın artan rekabeti nedeniyle çoğu gelişmiş ülkede genel okuyucu sayısı yavaş yavaş azalmaktadır. Haziran 2004'te İstanbul'da düzenlenen 57. yıllık Dünya Gazete Kongresi'nde incelenen 208 ülkeden yalnızca 35'inde tiraj artışı olduğu bildirildi. Sayılardaki önemli artış, başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkelere geldi.

Gazete üretimi kronolojisi incelendiğinde; yeni sosyal ağlar sayesinde haberin hızlı ve doğrudan kaynağından verilebilmesi, zaman ve mekan sınırı olmayan bilgi paylaşımı yapılabilmesine bağlı olarak haber üretim ve yayma yöntemlerinin her geçen gün dijitalleştiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1961). Gazeteciliğin gelişim safhaları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 16(1):118-140. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000818
- Aktaş, C. (2007). İnternet'in gazeteciliğe getirdiği yenilikler. Selçuk İletişim, 5(1):30-41.
- Başlar, G. (2013). Yeni medyanın gelişimi ve dijitalleşen kapitalizm. XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 23-25 Ocak, Antalya.
- Bhuller, M., Havnes, T., McCauley, J., Mogstad, M. (2023). How the internet changed

- the market for print media. National Bureau of Economic Research. NBER Working Paper Series, Working Paper 30939, <http://www.nber.org/papers/w30939> Erişim Tarihi: 31.08.2023
- Bolles, A. S. (1878). *Industrial History of The United States*. The Henry Bill Publishing. Boston. <https://archive.org/details/industrialhistor00boll/page/n4/mode/1up?view=theater> Erişim Tarihi: 27.08.2023
- Britannica. (2023). Johannes Gutenberg. <https://www.britannica.com/biography/Johannes-Gutenberg> Erişim Tarihi: 17.08.2023
- Bulunmaz, B. (2014). Yeni medya eski medyaya karşı: savaşı kim kazandı ya da kim kazanacak?. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 22-29.
- Carter, J. (1960). William Ged and the invention of stereotype. *The Library*, Volume 5(3):161-192, <https://doi.org/10.1093/library/s5-XV.3.161>
- Colclough, J. (2022). Printing newspapers 1400-1900: A brief survey of the evolution of the newspaper printing press. *Library of Congress Blogs*. <https://blogs.loc.gov/headlinesandheroes/2022/04/printing-newspapers-1400-1900/> Erişim Tarihi: 25.08.2023
- Collins, M. (1944). New York, New York. Pressroom of the New York Times newspaper. *Library of Congress*. <https://www.loc.gov/search/?fa=partof:lot+242&sp=1&st=grid> Erişim Tarihi: 27.08.2023
- Conboy, M. (2008). Newspaper, history of. *The International Encyclopedia of Communication*, 1-8. <https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbiecn037>
- Çubukçu, G., Doğan, İ. (2019). Gazete tasarımlarında hiyerarşi ve düzenin sağlanması. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 4(9):125-139.
- Dilmen, N. E. (2007). Yeni medya kavramı çerçevesinde internet günlükleri-bloglar ve gazeteciliğe yansımaları. *Marmara İletişim Dergisi*, 12(12), 113-122.
- Farias, P. L., Hanns, D. K., Dixon, C. (2016). Spatializing design history: Considerations on the use of maps for studies on print culture. *The 10th Conference of the International Committee for Design History & Design Studies*, 8(2):348-353. DOI: 10.5151/despro-icdhs2016-04_009
- Ink World. (2023). American litho adds HP pagewide web press T250 HD. https://www.inkworldmagazine.com/contents/view_breaking-news/2021-02-24/american-litho-adds-hp-pagewide-web-press-t250-hd/ Erişim Tarihi: 17.08.2023
- İralı, A. E. (2021). Masaüstü yayıncılık araçlarının 1970-2000 yılları arasındaki dönüşümü. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 313-328.
- Jones, W. H., Anderson, L. (1977). Newspapers moving into a new era. <https://www.washingtonpost.com/archive/business/1977/08/04/newspapers-moving-into-a-new-era/5efdb75a-88f8-4198-ae9a-b8c711e048fd/> Erişim Tarihi: 20.08.2023

- Kalsın, B. (2016). Geçmişten geleceğe internet gazeteciliği: Türkiye örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42: 75-94.
- Kainen, J. (1959). Why Bewick Succeeded: A Note in the history of wood engraving. *United States National Museum Bulletin* 218. Washington. p187-201.
- Kennard, J. (2010). Manly typesetters. *Letterology*. <http://www.letterology.com/2010/11/manly-typesetters.html> Erişim Tarihi: 25.08.2023
- Kipphan, H. (2001). *Handbook of Print Media Technologies and Production Methods*. Springer Publication. Germany.
- Knuth, D. E. (1984). A Course on METAFONT Programming. *TUGboat*, 5(2):105-118.
- Knuth, D. E. (1989). The New Versions of TEX and METAFONT. *TUGboat*, 10(3):325-328.
- Kurtcu, F. (2021). Masaüstü yayıncılığın ilk yıllarında yenilikçi tipografik yaklaşımlar: Neville Brody. *Akademik Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, 14:162-175.
- Leinonen, T. (2009). What is new media? Three bubbles and the emergence of the new. <https://teemuleinonen.fi/2009/12/23/what-is-new-media-three-bubbles-and-emergence-of-the-new/> Erişim Tarihi: 27.08.2023
- Martin, C. D. (1995). ENIAC: Press conference that shook the world. *IEEE Technology and Society Magazine*, 14(4): 3-10. DOI: 10.1109/44.476631
- MEB. (2011). *Gazetecilik, Basının Doğuşu ve Gelişimi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını. Ankara.
- Milčić, D., Borković, J., Vučina, A. (2017). Modification of the qfd method for determining newspaper characteristics. *Technical Gazette* 24(3):715-722.
- Mitsubishi. (2023). Newspaper offset presses. https://www.mhi.com/products/industry/newspaper_offset_presses.html Erişim Tarihi: 18.08.2023
- Nizharadze, K. (2021). Methods and tools of information dissemination on a daily basis in the ancient world-from agora to Acta Diurna. *Vectors of Social Science*, 2:92-100. <https://doi.org/10.51895/VSS2/Nizharadze>
- Norman, J. (2023). The Paris “Newspaper Market” 1848. Jeremy Norman’s HistoryofInformation.com Exploring the History of Information and Media through Timelines. <https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=4730> Erişim Tarihi: 31.08.2023
- Norman, J. (2023). The illustrated London news illustrates the hoe ten cylinder rotary printing machine built or the London “Daily Telegraph. <https://historyofinformation.com/detail.php?id=4483> Erişim Tarihi: 31.08.2023
- Özdemir, M. (2009). Geleneksel gazetecilik ve sanal gazetecilik üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Paleotronic. (2020). *The business of computer graphics: desktop publishing and compu-*

- ter-aided design. <https://paleotronic.com/2020/06/02/the-business-of-computer-grap-hics-desktop-publishing-and-computer-aided-design/> Erişim Tarihi: 31.08.2023
- Paperslurry. (2023). History is good for you (1840s lithograph of papermaking in Germany). <https://www.paperslurry.com/2014/05/27/lithograph-papermaking-germany/> Erişim Tarihi: 29.08.2023
- PsPrint. (2023). History of the printed newspaper. <https://www.psprint.com/resources/history-of-the-printed-newspaper/> Erişim Tarihi: 31.08.2023
- Roemer, R. (2015). Chapter 08 - Mechanization of the Printing Press. Book: A History of the Book: Disrupting Society from Tablet to Tablet. Western Oregon University Publishing. <https://core.ac.uk/download/pdf/228820326.pdf#page=85> Erişim Tarihi: 26.08.2023
- Roemer, R. (2018). Mechanization of the printing press in the 19th century. <https://brewminate.com/mechanization-of-the-printing-press-in-the-19th-century/> Erişim Tarihi: 26.08.2023
- Sağlam, N. (2010). Masaüstü yayıncılığın temel ilkelerinin basılı ürünün kalitesi açısından uygulamalı incelenmesi. Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Siretli, A. (2016). Masaüstü yayıncılığın demokratikleştirdiği grafik tasarımda sık karşılaşılan hatalar. Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.
- State Library. (2023). Collection Item, Sydney Morning Herald typesetters preparing the paper, with news rather than advertisements appearing on the front page for the first time, 1944. <https://www.sl.nsw.gov.au/collection-items/sydney-morning-herald-typesetters-preparing-paper-news-rather-advertisements> Erişim Tarihi: 25.08.2023
- Sun, H. (2023). In Print: The Linotype, Old Treasury Building. <https://www.oldtreasurybuilding.org.au/lost-jobs/in-print/linotype/> Erişim Tarihi: 25.08.2023
- The Computer Museum (2023). Linotype operators Chicago Defender newspaper 1941. <https://museum.syssrc.com/album/kiosk/picture.php?/16/category/1&slides-how=+play-false> Erişim Tarihi: 25.08.2023
- Yurdigül, Y. & Yüksel, H. (2012). Gazeteciliğin dönüşümü: yeni medyaya entegrasyon sürecinde değişen habercilik pratikleri. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 18:140-161.
- Yüregir, O. H., Sıcaküz, Ç., Oymacı, A. (2019). İnternet'in yazılı basına etkisi ve dijital gazete okumayı etkileyen faktörler. Uluslararası Türkiye Vizyonu Kongresi (UT-VİK-2019). 18-20 Mart. Adana.
- Wybrant, D. (2023). iPad app layout for The Daily. <https://tidbits.com/resources/2011-04/the-daily/dtr5.htm> Erişim Tarihi: 20.08.2023

10. BÖLÜM

AİLE ŞİRKETLERİNİN ULUSLARARASILAŞMASI - KÜRESELLEŞMESİ SÜRECİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR İŞ MÜKEMMELİYETÇİLİĞİ MODELİNİN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Dr. Zeki ÇETİN

İstanbul Arel Üniversitesi İşletme Fakültesi

İşletme Ana Bilim dalı

zekicetin@arel.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8339012>

ÖZET

Aile işletmeleri kurucularının fikirleriyle doğmaktadır. Bu fikirler doğrultusunda yönetilerek ve emek verilerek belli bir seviyeye kadar yükselebilmektedirler. Ancak bilgi çağının getirmiş olduğu uçsuz bucaksız gelişme süreci içinde kendini yenilemeyen aile işletmeleri gelişmemeleri halinde işletmelerinin ölümüne neden olabilmektedirler. Gelişmelere bağlı kalarak büyüme arzusunda olan işletmeler gelecek kuşaklarını da önceden plan dahilinde hazırlamalıdır. İş mükemmeliyetçiliği açısından bakıldığında ise aile işletmeleri bu mükemmelliği daha sürdürülebilir kılmak için ileri teknoloji, planlı insan kaynakları ve güçlü sermaye yapısına kavuşmak için yönetim kurullarını denetlenebilir şeffaf kılarak, oluşturmalıdırlar. Bu çalışmamızda iş mükemmeliyetçiliğinin bir plan dahilinde yürütecek çalışmaları ortaya koymalıdır. Bu çalışmamızda aile işletmelerinin uluslararasılaşması için iş gereklerinin nelerden oluşabileceği ve nasıl oluşacağına değinilmiştir.

GİRİŞ

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de işletmelerin büyük çoğunluğunu “Aile İşletmeleri” oluşturmaktadır. Başlangıçta aile reisinin olağanüstü çabalarıyla belli bir yere gelen aile işletmeleri, belli bir süre sonra profesyonellerce belirlenmiş bir yönetim anlayışına sahip olmadıklarından dolayı, rekabetçi ortamda oldukça başarısız kalabilmektedirler. Bu bağlamda aile işletmeleri uluslararasılaşmayı ya da küreselleşmeyi de ele almaları gerekir. Aile İşletmelerinin bu yüzden mükemmelliği esas almaları, bunları da sürdürülebilir kılmaları gerekmektedir. Bir yandan mükemmelliği esas almak, diğer bir yandan da sürdürülebilirliği esas almak, farklı bir örgüt kültürünün tasarımı gerektirir. Bu çalışmada sürdürülebilir iş modeliği mükemmelliğinin uluslararasılaşmaya ve küreselleşmeye katkısı konu edilecektir. Çalışmamız aile işletmelerine kavramsal bakış ve iş mükemmeliyetçiliğinin uluslararasılaşmaya evrilmesi konusunu kapsamaktadır.

1. KAVRAMSAL AÇIDAN AİLE İŞLETMELERİ

Aile işletmesinin genellikle büyük çoğunluğu, ilk kurucusu tarafından kurulduktan sonra gelişmektedir. Diğer taraftan aile işletmelerinin gelişmesi, kurucusunun yaşamsal süreci ile eş değer olarak devam edebilmektedir. Kurucusunun yaşlanması ile birlikte işletmeyi yönetecek alternatif halef hazırlanmamışsa, aile şirketlerinin birçoğu yavaş yavaş kapanmaya doğru gidebilmektedir. Aile şirketlerini kapanmaya götüren en önemli nedenlerinden biriside, kurumsallaşmamasıdır (Gözen ve Kıran, 2022:1474).

Birçok aile işletmesinin, özellikle kurucularının profesyonel yönetici vasıflarına sahip olmamalarından dolayı işletmenin kurumsallaşması zorlaşmaktadır. Kurucular işletme yönetimini kendi aile bireyelerine, devretme arzusunda olsalar dahi, yeni bireyelerin aynı performansı göstereceğine dair endişeleri de, beraberinde devam edebilmektedir. Birden fazla Aile bireyelerinin halef olması durumunda, işletmenin aile bireyelerinden kim tarafından yönetileceği konusu gündeme gelmekte olup, bu durum bazı işletmelerde aile içi çatışmaya yol açar.

bilmektedir. Böyle bir durumun yaşanması, aile işletmelerinin gelişmeye yönelik verimliliğini negatif yönde etkileyebilmektedir. Böyle bir durumun yaşanmasını istemeyen aile işletmelerinin kurucuları, genellikle bu işi zamana yaymaktadırlar. Zamana yayılan bu durumun sonucunda ilgili işletmeler, yeni kararlar almakta geç kalmış olabilirler. Aynı zamanda yenilik ve yaratıcılık konusunda da geç kalmış olabilirler. Böyle süreçte görülmektedir ki bu gecikmenin sonucunda hangi bireye ne kadar yetki ve sorumluluk devredileceği kararlaştırılmış değildir (Öztürk, 2008:111).

Aile işletmelerinin kurucuları haleflere yetki ve sorumlulukların devredilmesi konusunda hassas davranmalı zamanda başarılı oldukları görülmektedir. işletmelerinin yeni pazarlara yeni ürünlere yeni sektörlere girmeleri gibi yeni stratejileri belirlemeleri de büyümeleri için önemli bir etkidir (Karavardar, 2011:501).

Bazı aile işletmelerinde, işletmenin yönetim kadrolarında hangi halefin hangi birimde başarılı olabileceği, bir diğer halefinde işletmenin hangi biriminde başarılı olabileceği önceden tahmin edilebilmekte, buna göre görev yerleri belirlenebilmektedir. Bununla birlikte, haleflerin kendi alanlarına göre eğitim almaları sağlanabilmektedir. Hatta birden çok belirlenen halef için gerekli eğitimlerin verilmesinin ve sağlanmasının yanında uluslararası işletmelerde çalışmalarını sağlanarak tecrübe kazanmaları kolaylaştırılabilir. Bu yöntemle aile işletmeleri gelecek kuşaklara daha kolay bir şekilde intikal ettirilebilir. Elde edinilen eğitim ve tecrübe sonrasında, bireylerin kendi işlerinin başına dönebilmesi kolaylaştırılabilir (Filizöz, 2019:87).

Aile şirketlerinde kurucularının yönetimden çekilmek üzere oldukları zamanlarda işletmenin yönetiminin kim tarafından yönetileceğine dair bir çalışma yapılmaması halinde veliahtlar arasında rekabet aşırı şiddete dönüşebilmektedir. Veliahtlar arasında ki bu kaçınılmaz rekabet işletmenin geleceğini olumlu etkileyebileceği gibi, olumsuz olarakta etkileyebilmektedir. Olumlu etkiyi şöyle açıklayabiliriz; kurucudan sonra görev alacak veliahtlar, uzanmalaşma ve iş bölümü açısından paylaşımlı olarak çalışmak istediklerinde, rekabet şiddetleşse de birimlerin ayrılmasından dolayı, işletmenin kurumsallaşma adımlarının atılmasında önemli bir süreci başarıyla tamamlayabilecekleri düşünülebilir. Bunun aksine işletmenin kurucusundan sonra görevi teslim alacak veliahtların uzmanlık alanlarına göre sağlıklı iş bölümü yapmaması halinde rekabetin şiddete dönüşebileceği, işletmeyi kimin yöneteceği konusunda muammanın oluşabileceği

düşünülebilir. Bu durum işletmenin dış çevrede ve sektör içinde gelişmesinin gerileyeceği ve büyük maddi ve manevi kayıplara uğrayacağı durumu kaçınılmaz bir son olarak ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi sonucunda işletme içinde üst düzey yöneticilerin hatta en alt düzeyde çalışanların dahi büyük bir moral bozukluğuna uğrayacakları gerçeğini ortaya koyabilmektedir. Kurucunun bu durumda veliahtlarından beklediği aile işletmesinin büyütülmesi konusunda ki çabaları ve beklentileri büyük bir hayal kırıklığının yaşanmasına neden olacaktır. Dış çevrede ise işletme büyük bir itibar kaybına uğramış olacaktır. Bu durumda kuruculardan sonra işletmelerin uzmanlaşma ve iş bölümü açısından ele alındığında kurumsallaşmasının mecburi bir kararı beraberinden getireceği söylenmesi, anlatılması gereken bir durum olarak karşımıza çıkabilmektedir (Alpman, 2022:351).

Kurulan bir işletmede kurucuların kan bağı yoluyla birbirine bağlı olmalarını gerektiren duygu ve düşüncenin örgüt kültürüne yansması aile şirketi kavramını tanımlamaktadır. Genellikle yönetim kademelerinde kan bağı ilişkili kişilerin çalışıyor olması buna bir delil oluşturmaktadır. Kurulan bir işletmede kurucuların kan bağı yoluyla birbirine bağlı olmalarını gerektiren duygu ve düşüncenin örgüt kültürüne yansması aile şirketi kavramını tanımlamaktadır. Genellikle yönetim kademelerinde kan bağı ilişkili kişilerin çalışıyor olması buna bir delil oluşturmaktadır (Kıran, 2007:3-5).

Aile işletmeleri aynı kan bağına bağlı kardeş çocuklar ve ikinci derece akrabalarından oluşan kar etmek amacıyla ticaret yapmak üzere bir araya gelmiş kişilerden oluşan kuruluşlardır (Başer ve Darıcan, 2022:2).

Özellikle stratejik yönetim bağlamında bakıldığında kurumsal stratejilerin uygulanması bir işletme için olması gereken önemli bir adımdır. Kurumsallaşma ile üst düzey stratejilerin belirlenmesi işletmenin yaşamsal süreci ve varlığı açısından önemli olmakla birlikte aile işletmesi kavramından kurumsal işletme kavramına evrilmesi gerekmektedir. Aile işletmelerinin uluslararasılaşmaya yönelik, büyüme arzusunda olmaları halinde, yurt dışındaki işletmelerle birleşme yoluna girişebilirler. İşletmeye yeni ortaklar olarak sermaye yapılarını güçlendirebilirler, bazı durumlarda ise işletmelerini başka işletmelere ortak yapmak yoluyla büyüme yolunu seçebilirler. İşletmeler çeşitli kolektif ortaklıklar oluşturabilmeleri için uluslararası yönetim anlayışına sahip olan üst düzey yöneticilerine sahip olması olumlu etkidir. Tüm bu stratejilerin belirlenip uygulanması için yönetim organizasyon dalında kendini yetiştirmiş haleflere ihtiyaç olacaktır

(Kobal ve Yıldırım, 2016: 103).

Aile işletmelerinin kurumsallaşma sürecinde etkin insan kaynakları yönetimine sahip olmuş olması da aile işletmelerinde başarıyı getiren bir başka yöntemdir. Aile işletmelerinde ortaya çıkan bir başka sorunda ikinci derece akrabaların şirket içindeki pozisyonlarının ne olacağıyla ilgilidir. İkinci derece akrabaların şirkette beklentileriyle şirkete sağlayacakları fayda ancak ve ancak iyi bir insan kaynakları yönetimi uygulamasının akabinde gerçekleşebilir. Bunun dışında liyakat unsurunun dikkate alınmadığı, bir işletmede akraba çalışanların kayrılması ve hak etmedikleri görevlere getirilmesi sonucunda diğer çalışanlar açısından isteklendirme sorunu ortaya çıkabilmektedir. İkinci derece akraba çalışanlarından dolayı ortaya çıkacak başka bir sorunda işletmenin ana kurucuları ve ikinci akrabalar arasında ailesel çekişmeler olabilmektedir. Bunun sonucunda da işletmede diğer çalışanların verimliliği düşebilmektedir. Bu olumsuz durum işletme de motivasyon ve performans kaybı yaşanmasına neden olabilecektir. Tüm bunların önüne geçebilmek için, aile şirketlerini kuran kişilerin basiretli tüccar vasfına sahip olması gerekmektedir. Basiretli tüccar vasfına sahip kurucular gelecekte işletmelerinin kimler tarafından nasıl yönetileceğini dair öngörülerde bulunmak suretiyle, işletmeyi gelecekte riskten korumuş olurlar. İşletmeler bu durumu daha anlaşılabilir kılmak için, yönetim şeklini ortaya koyabilecek işletme anayasasını yazılı hale getirerek, belgeleyebilmektedirler. Bu durumda herkes bu anayasaya uymak kaydıyla kurallara riayet ederek, uyum sağlamada sorun . Güçlü ve kuralları olan bir işletmede kurumsal yapının uluslararasılaşmaya, bölgeselleşmeye ya da ulusallaşmaya uygun hale getirilmesi pozitif sonuçlar yaratacaktır (Akça, 2020:5).

Aile işletmelerinde “büyüme stratejileri, pazarların büyüklüğüne bağlı olabildiği gibi, üretilen ürünlerin yüksek teknolojik değere sahip olması da önem arz etmektedir. Aile işletmelerinin büyümesinde yüksek teknolojik üretime geçiş için teknolojik eğitim teknik bilgi ve beceri gerekmektedir. Bu durum eğitilmiş ve tecrübeli aile içi bireyler veya profesyoneller tarafından gerçekleştirilebilir. Bu hususta aile bireyleri, işletmelerini nasıl yöneteceğine dair işletmenin varoluş nedenini tanımlayan misyonunu, gelecekte varmak istedikleri yeri belirleyen vizyonunu, yönetim politikalarını ve amaçlarını ortaya koyan yazılı kaynakları hazırlayarak örgüt kültürünün oluşmasını sağlayabilirler. Bununla birlikte uluslararasılaşmak isteyen aile şirketleri pazar değerlerini, ürün değerlerini, yöneticileri ve tüm çalışanlarının fikir ve düşüncelerini de alarak,

işletmede ortak yaşam iklimini oluşturabilmektedirler (Baykal, 2019-197).

Küreselleşmiş bir köye dönüşen dünyada rekabetin hızla arttığı bir süreçte aile işletmelerinin ayakta kalabilmesi gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Aile işletmesi olmanın avantajlarının da olduğunu düşünürsek; özellikle karar almada hızlılık, kredibilitesi açısından güvenilirlik, ulusal çerçevede tanınırlık bir avantaj olarak görülebilmektedir (Yolaç ve Doğan, 2011:90).

İşletmen kurumsallaşmasıyla birlikte maliyet liderliği stratejisi, odaklanma stratejisi, farklılaşma stratejisi, veya bunların hepsini karma olarak kullanabileceğini düşünerek stratejik plana sahip olmalıdır (Ayrancı, 2022:338-340).

Kurumsallaşma konusunda eksiklik hisseden aile işletmeleri, genellikle ilk kurucularının etkisinde kurtulması oldukça zordur. Kurucular işletme içinde adeta bir öğretmen görevi görmektedirler. Bu durumda kurucularının kendi fikirlerinin dışına çıkamayan işletmelerinde başka fikirlerin gelişmesi de söz konusu olamamaktadır. Bu durum işletmelerin stabil kalmasına neden olabilmektedir. Böyle bir durumda aile işletmelerinin uluslararasılaşması oldukça güç görülebilir (Akdoğan, 2000:43).

Aile şirketlerinin işletme dışında yeni ortakları kabul etmesinin sonucunda işletmeler yeni yetkinliğe kavuşmaktadır. Yeni ortakların işletmede etkin yönetim görevi almaları halinde işletme entelektüel sermayesinin daha da büyüebileceği düşünülebilir. Böylece çok ortaklı bir boyuta gelen aile şirketleri kurumsallaşma yolunda ilk adımlarını atmış olacaktır. Kurumsallaşmanın ortaya çıkmasıyla birlikte aile işletmelerinin artık ortak akılla yönetilmesi beklenmektedir. Şirket stratejileri belirlenirken ortakların etkisi ile birlikte yönetim kurulunun etkisi de artık görülmeye başlanacaktır. Bu durumda işletmelerde kurumsallaşma başladığı söylenebilir (Köstepen, ve Elçin, 2022-114).

2. AİLE ŞİRKETLERİNDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ

Bir şirketin temelini oluşturan asıl değerler olarak bilinen kültür zamanla işletmeler içinde çalışanların da oluşturdukları katkı ile birlikte örgüt kültürüne dönüşmektedir. Örgüt kültürü işletmede bağlılığı sağlayan işletmenin bütünlüğüne yönelik birlik ve beraberliğin oluşmasına katkı sunan gelecek kuşaklara da aktarılabilen işletme değerleridir (Bozağaç ve Aktaş, 2022:25).

Örgüt kültürü Bir işletmede ortak yaşam alanının oluşmasında ortak bilim kullanılmasında işletme hedeflerine yönelmede sistemde bütünleşmeyi gerektirmektedir (Haymanalı, 2022:5).

İşletme kurulduğu an itibarıyla öncelikle kurucularının ve yönetenlerin kültürlerini yaşam biçimlerini örgüt kültürü haline getirebilmektedir. örgüt kültürünü oluşturan örf adet, gelenek, görenek ve tabular gibi unsurların örgüt kültürünün oluşmasına katkısı büyüktür. Genellikle örgüt kültürü işletmelerin bulunduğu coğrafyadaki yaşayan insanların yaşam değerlerinin temel çalışanların da ortak yaşam biçimlerini ifade etmektedir. Bu bağlamda örgüt kültürü toplumsal kültürden etkilenecek oluşmaktadır. Toplumsal yapıdan farklı kişilerden oluşan işletmelerdeki örgüt kültürü çalışanlar arasında farklılıklara sebep olacağından dolayı verimlilik açısından olumsuz etki gösterebilmektedir. Bu bağlamda şunu söylemek yerinde olur, her örgüt kendine özgü örgüt kültürünü oluşturmaktadır. Bir örgütün örgüt kültürü ile bir diğer örgütün örgüt kültürü aynı olmak durumunda değildir. Örgüt kültürü işletme içinde ya da ilgili örgüt içinde bütün herkesin ortak noktası olarak kabul edilmektedir. Örgüt kültürü formal ya da enformel bir biçimde oluşabilmektedir. Örgüt kültürünün yazılı kurallar arasında kanunlar genelgeler gösterilebilirken örf adet ve anneler ise örgüt kültürünü oluşturan yazısız kurallardır. Örgüt kültürü bağlamda işletme içinde uzaklaşıyor getirmektedir eleştirel düşünme çatışma modellerinin örgüt içinde yeniliğe ve yaratıcılığa yönelik fayda sağlayacağı muhakkaktır. Bu bağlamda ortak ana düşüncenin adı örgüt kültürüdür (Kurt,2009:12-25).

İşletmelerde örgüt kültürü, sosyal kültürün bir alt yapısı olarak kurulmakta ve devam etmektedir. Genellikle kurucuların fikirleriyle oluşmaya başlar. Çalışanların ve paydaşların katılımı ile örgüt kültürü gün geçtikçe değişime uğrayarak gelişmeye açıktır. Aile şirketlerinde örgüt kültürü genelde kurucuların ve aile içi kültürün yansımada etkilenmektedir (Kıran, 2007:77-78).

Aile işletmelerinin kurucuları aynı zamanda yöneticileri olarak kendi dünya görüş ve tarzlarını işletmeye yansıttığımda işletmede oluşan kültürde önemli bir yer almaktadır. İşletmeye çalışmak için müracaat edenlerin tercihinde de işletmeleri açısından bakıldığında aile işletmesi kültürüne uygun insanların seçilmesi oldukça yoğun görülmektedir. Aile işletmelerinde işe başlayan kişileri belli bir süre sonra bu kültürel uyum sağlayarak işletme kültürünün daha da etkinleşmesine katkı sunmaktadır. Örgüt kültürünün oluşmasında kültürel değerlerin etkisinin büyük olduğunu düşünürsek, işletmelerin uluslararasılaşma-

sı durumunda çalışanlarını ve pazarlarını da yeniliğe açmaları gerekmektedir. Tüm bu söylemlerin ve gözlemlerin sonucunda görülmektedir ki aile şirketlerinin ulusal düşünüp uluslararasılaşması zor görülmektedir (Reyhanoğlu ve Yıldırım, 2016:592).

3. AİLE ŞİRKETLERİNİN KURUMSALLAŞMASI

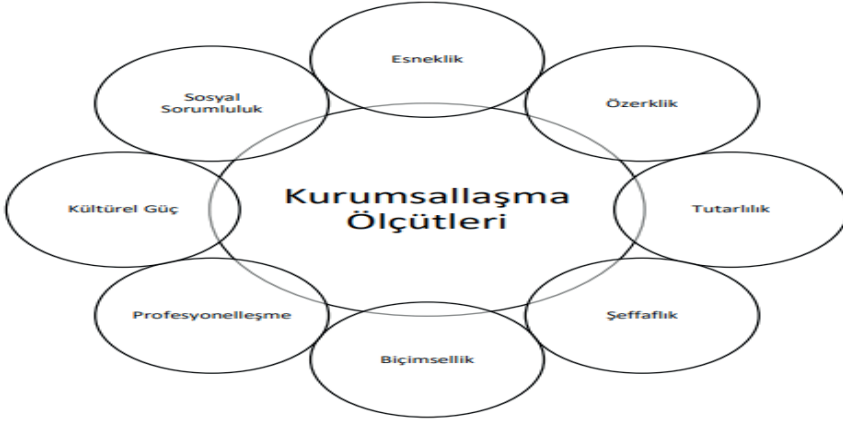
Kurumsallaşma denince ilk akla gelen, kişisel olmayan birden fazla farklı kişilerin oluşturduğu bir örgüt yapısı olarak ele alınmaktadır (Ulukan, 2005:32).

Kurumsallaşma kurumsal yönetim olgusunun oluşmasıyla başlamaktadır. Kurumsal yönetim anlayışı aile işletmesinin başındaki liderin vizyoner olmasıyla önemli bir sürece yönelmesiyle gerçekleşebilir. Aile şirketlerinin geleceğe güvenle gidebilmeleri ancak kurumsal ilkelerinin oluşmasına bağlıdır. Kurumsal yönetim ilkeleri belirlenmelidir (Kiracı ve Alkara, 2009:175).

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren iletişim alanında oluşan yeni düzene ayak uydurabilmek için işletmelerde teknolojik değişimlere kapılarını açmış bulunmaktadır. Bu sürecin özellikle internet iletişim sisteminin etkisinde kaldığını söylemek doğrudur. Bilişim teknolojisinin doğuşu gelişmesi ve sürdürülebilir olması için de bilge önemli yer tutmaktadır. İşletmelerde katılımlı yönetim anlayışının gelişmesi sonucunda endüstriyel demokrasinin oluşmasına neden olacaktır. Bu yolla bir çok işletme kurumsallaşma yolunda çalışanların fikirlerini işe katılabildiğinden dolayıdır ki, başarılı olabilmektedir. Bu yolla bir işletmenin insan kaynağını etkin kullanılabilmesi için insan kaynakları yönetiminin güçlü yapıya kavuşması gerekmektedir. (Büte, 2010: 6).

Özellikle uluslararası piyasalarda etkin olmak isteyen aile işletmeleri uluslararası piyasalarda var olmanın önemli bir koşulu olarak bilinmekte olan kurumsallaşma sonucunda işletme bilgilerinin şeffaf açıklanabilir tutarlı ve ölçülü olmasını sağlayabilmektedir. Bu bakımdan bakıldığında aile işletmeleri dış açılma çabası sürecinde da işletme bilgilerinin üçüncü kişilere doğru yansımaları finansal raporların sağlıklı bir biçimde profesyonel yöneticiler tarafından hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca bir başka profesyonel tarafından da denetim raporunun hazırlanması da uluslararasılaşması konusunda önem arz etmektedir. Tüm bu çalışmaların gerçekleşebilmesi için aile işletmelerinin kurumsal kimlik

elde etmesi önemlidir (Perktaş, 2022:241).

Şekil 1. Kurumsallaşma ölçütü (Işkın, 2022:845).

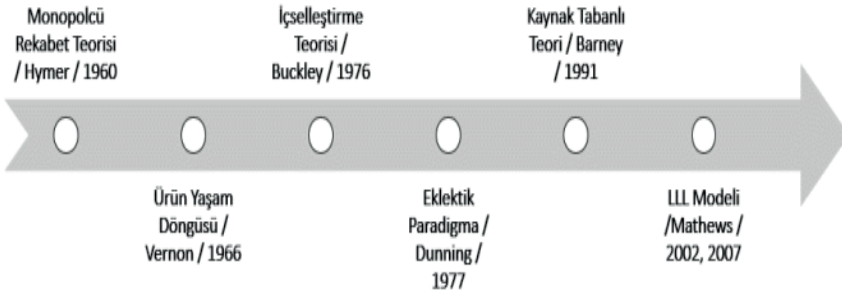
Bazı işletmeler ilk kurulduğunda küçük sermayeli ve emek ağırlıklı olarak kurulabilmektedirler. Zaman geçtikçe işletmeler büyüyebilmekte ve emek ağırlıklı alan daralmakta kapital ağırlıklı alan büyümektedir. Gerek yasaların verdiği ölçütler gerekse çalışma sermayesinin büyümüş olmasının sonucunda hukuki halka açık hale gelmektedirler. Çalışma sermayesinin büyümesiyle birlikte artan çalışan sayısı ve aktif değerlerinin büyüklüğü olumlu bir sonuçtur. İşletmeler ortaklık yapısına göre çok ortaklı şirkete dönüşmek kaydıyla, yeni bir tüzel bir kişiliğe sahip olmaktadır. İşte bu şahsiyet tüzel kişilik kavramıyla açıklanabilmektedir. Hukuksal açıdan da kurum olarak değerlendirilen tüzel kişilik, ortaklardan bağımsız olarak yönetim kurulları oluşturmaktadırlar. Oluşan yönetim kurulu farklı özelliklere sahip kişilerden oluşacağından dolayı, her bir yöneticinin uzmanlık alanına göre görev dağılımı yapmalarını ortaya koymaktadır. Bu durumda şirket daha etkin ve verimli bir yönetime kavuşmuş olacaktır. İşletme gerek kurucularının gerekse tüm çalışanlarının oluşturduğu biçimle bir yeni örgüt kültürüne de kavuşmuş olacaktır. İşletmede ki “*profesyonelleşmenin getirmiş olduğu biçimsellik, şeffaflık, tutarlılık, özerklik, esneklik, sosyal sorumluluk, kültürel güç*” gibi “*kurumsallaşma ölçütleri*” kullanıldığında işletmenin kurumsallaşması da gerçekleşmiş olacaktır (Işkın, 2022:846-849).

Aile içi meselelerinin nasıl çözüleceğiyle ilgili konularda detaylı bilgileri oluşturan bir aile içi kanun metnini hazırlanmalıdır. Bu durumda bütün aile bireylerinin şirket yönetimiyle ilgili uymaları gereken görevleri açıkça belirtilmiş olacaktır. Kimlerin ne kadar ücret alacağı, hangi görev alanında bulunacağı,

yetkilerinin hangi sınırdan olacağı gibi detaylar bu kanun metninde açıkça ifade edilmelidir. Bu kanun metnine uymayan aile üyeleri için ceza ve ödül maddeleri de konularak ciddiye korunmalıdır (Yurdakul ve Bayraktar, 2022:509).

4. AİLE İŞLETMELERİNİN ULUŞLARARASILAŞMASI

Aile işletmeleri uluslararasılaşmak için yeni fikirlerden faydalanmak durumunda kalmaktadırlar. Ulusal değerlerini koruyarak, küresel dünyada rekabet edebilir duruma gelmesi için küresel piyasaların durumunu anlamak ve ona uyumlu hale gelmek için değişime ihtiyaç duyması doğaldır. Bunu için yeni fikirlere, dünya bazında etkin olmuş ortak fikirlere ihtiyaç duyulacaktır. Bu fikirler sırasıyla; “*monopolcü rekabet teorisi, ürün yaşam döngüsü teorisi, içselleştirme teorisi, eklektik değerler dizisi teorisi, kaynak tabanlı teorisi ve LLL modeli teorisi olarak*” açıklanabilir (Divrik ve Baykal, 1846-1847).

Şekil 3. Ekonomik yaklaşım Tablosu (Divrik ve Baykal, 1846-1847).

İşletmeler globalleşebilmek için uluslararası pazarlarda etkin olmak için çeşitli bilimsel bilgilere ihtiyaç duyabilmektedir. Bunlar sırasıyla; “*Uppsala yaklaşımı, yenilik yaklaşımı, ağ yaklaşımı, küresel doğan işletmeler yaklaşımı, uluslararası girişimcilik yaklaşımı ve dış ticaret girişimciliği yaklaşımı olarak literatüre giren uluslararasılaşma yaklaşımlarının ortak noktası uluslararasılaşmanın ihracat ile başlamasıdır. Bu bağlam da bu çalışmada firmaların uluslararasılaşması ihracat oranları üzerinden değerlendirilecektir*” (Yalçın,

2021:188). Bu bağlamda yukarıda verilen bilgiler ışığında açıklama yapılması gerekecekse, şunu belirlemek gerekir ki; İşletmeler yüksek katma değerli mal ürettiklerinde dış talepler artmaktadır. Bu talepleri karşılamak için işletmeler yurtdışı ilişkilerini artırmak durumundadır. Bu iş ve işlemler bir süreç almaktadır. Bu süreçte yapılan dış ilişkili işler işletmenin uluslararasılaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla da kurumsallaşmak önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

İşletmeler ulusal çerçevede çalıştıkları zaman ürettikleri ürünün kalitesi global nitelikteyse, global pazarlarda sunuma çıkan kaliteli mallara talepte oluşabilmektedir. Bu talep uluslararası pazarların oluşmasıyla birlikte ilgili işletmenin arzının da artacağı bir gerçektir. Arz artışının sağlamış olduğu sinerjiyle ilgili ülkede üretim artacağı gibi istihdam gelişecek, hem işletme hem ülke önemli bir fayda görecektir. İşletmelerin yüksek teknolojili ve kaliteli üretimde bulunması iyi bir yönetimi de ihtiyaç kılmaktadır. İyi bir yönetime sahip olabilmek için stratejik büyüme planına sahip, içinde profesyonel yönetimi, organizasyonu ve denetlemesi olan kurumsallaşmış bir işletmeye bürünmesi de kaçınılmaz olacaktır. Böylelikle global kaliteye erişmiş işletmeler dış pazarlarda yeni talepler bulabildiği gibi yeni ortaklıklar da bulabilmektedirler. Bu durum da hem işletmeye hem ilgili ülkeye yabancı sermaye girişine zemin hazırlanacaktır. Böylelikle doğru biçimde kurumsallaşmanın sonucunda işletmeler başarılı olabilmektedir (Odabaş ve Eryiğit, 2021:15).

Global düzlemde etkin olmaya başlayan kurumsallaşmış işletmeler, yönetiminde ve ortaklık yapısında global düzlemde şahıs işletmesi ve şirket ortaklığı şeklinde yeni ortaklıklara gidebilmektedirler. Bu ortaklık yapılarından dolayı yabancı şahıs ya da şirketlerin globalleşmiş bir şirkete ortaklık şeklinde katılabilir veyahut da yönetim kurulunda söz sahibi olmak kaydıyla, yöneticilik görevine gelebilmektedirler. Bu beklentilerin sonucunda şirket sermaye yapısı ve yönetim yapısı, yeni bir örgüt kültürüne bürünmede önemli bir etkidir. Bu örgüt kültürü farklı kültürlerin bir araya gelerek kurumsal, global bir yapıyı oluşturabilir. Küreselleşmiş dünya da sınırların kalkmasıyla birlikte üretim yerleri, üretim zamanları ve işletme de çalışanların mekanları değişiklik gösterebilir. (Gürdoğan, 2022:557).

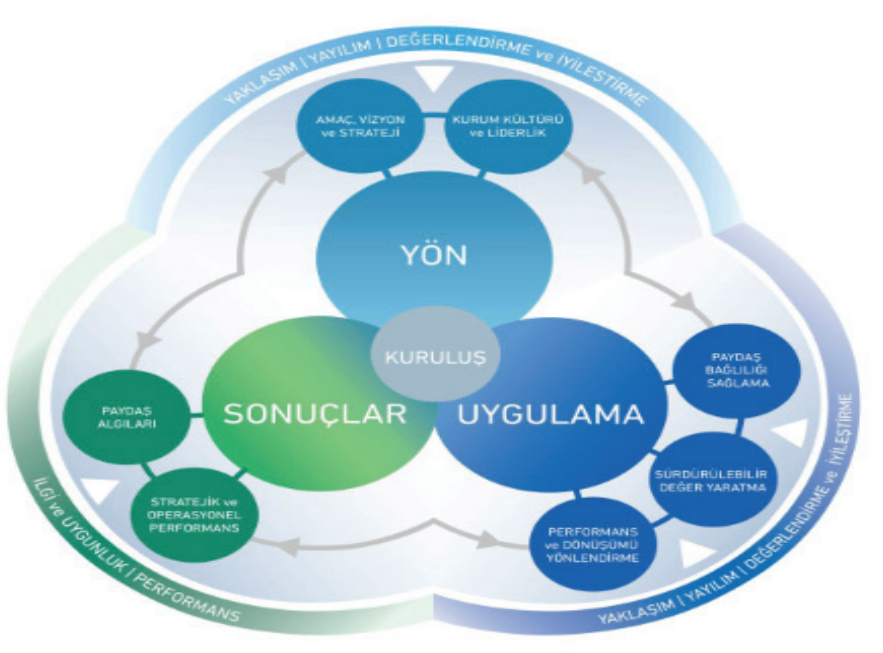
5. AİLE ŞİRKETLERİNİN İŞ MÜKEMMELİYETÇİLİĞİ

İşletmeler yaşamlarında başarılı olabilmek için elbette ki mükemmel olmanın gereğini yerine getirmek durumundadırlar. Bu gerekleri yerine getiren işletmeler iş açısından mükemmeliyetçi işletmeler olarak açıklanabilir. Mükemmeliyetçi işletmeler; kendi içinde kuralları olan ve bu kurallara sıkı sıkı bağlılığı esas alan bir yönetim anlayışını sahip işletmelerdir. Bu yaklaşımla iş mükemmeliyetçiliğini yakalamış aile işletmeleri aşırı derecede prosedürlere bağlılıkla birlikte, ürün kalitesine büyük önem verebilmektedirler. Büyük bir disiplin içinde çalışmak arzusunda olan bu tür işletmeler genellikle çok güvendikleri, yönetici ve çalışanları seçmek gayreti içinde olabilmektedirler. Aile şirketlerinin iş mükemmeliyetçiliği önemli bir adım olarak değerlendirilebildiği gibi bazen de katılımlı yönetim uygulamasının gerçekleştirilmesini zorlayan bir durum olarak karşılaşılabılır. Burada belirtilmesi gereken önemli koşul, bu iş mükemmeliyetçiliğini dar bir yönetim kadrosundan çıkararak, işletmenin tabanına yayabilen bir anlayışa kavuşması gerekmektedir. (Kurt, 2009:23-25).

kavramsal olarak bakıldığında mükemmellik; olması gerekenin sürdürülebilir olarak en iyisini yapmaya çalışmaktır. İş hayatında mükemmellik ise örgütü oluşturan unsurunun ve örgüt kültürünün işletmenin kurucularının iş etkinliklerinin en üst seviyede gerçekleşmesi ve bunun sürekli artarak yapılması olarak tanımlanabilir. Aile işletmeleri, dar bakış açısına sahip olmaları münasebetiyle iş mükemmelliğine büyük önem ve özen göstermektedirler. İşletmelerin kurucuları işletme için büyük emek vermekte olduklarından dolayı işletmelerinde mükemmel sonuçlar bekleme durumunda kalabilmektedirler. İşletme faaliyetlerinin donucunda yüksek düzeyde kar beklentisinin kaynağı olarak, işin mükemmel yapılmasına bağlanmaktadır. Bu büyüme sonuçlarını çeşitli analizler sonucunda takip edebilmektedirler. Bu analizler yıllık satışların, çalışan sayısına ve aynı zamanda brüt kara oranlarına göre değerlendirmeler yapabilmektedirler. İşletmelerin örgüt kültürünün kurucularının yaşam döngüsüyle oluşması bizlere işletmelerin yönetiminde kurucuların ailesinin etkisinin büyük olduğunu göstermektedirler. Bu durum işletmelerin globalleşmesinin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır (Ulusoy ve ikiz, 2000:8-9).

Globalleşmenin getirmiş olduğu talepteki artış mal üretim arzını arttırmakla birlikte, işletmelerin ve ülkenin ekonomik açıdan büyümesine neden olduğu

gibi işletmelerin sosyal fayda sağlayan sosyal varlıklar olmasına da yol açabilmektedir. İşletmelerde iş mükemmelliği konusunda uluslararası düzeyde iş yapan kuruluşlar, toplam kalitenin artırılması konusunda önemli danışmanlıklar vererek, işletmelerin globalleşmesine destek olmaktadır. Avrupa Kalite Yönetimi tarafından yayınlanmış olan bazı kalite standartları iş yaşamına girmiş bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi “*EFQM Modeli, Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı (European Foundation for Quality Management) tarafından sanayi ve akademisyenlerden oluşan bir grup ile geliştirilerek 1991 yılında tüm dünyaya duyurulmuş olan bir yönetim modelidir. EFQM 1988 yılında, Bosch, BT, Bull, Ciba-Geigy, Dassault, Electrolux, Fiat, KLM, Nestlé, Olivetti, Philips, Renault, Sulzer ve Volkswagen gibi Avrupa'nın önde gelen 14 firmasının CEO'larının imzaladıkları bir niyet mektubu ile hayata geçirilmiş bir vakıftır. EFQM yenilikçi yaklaşımlar ve veriye dayalı bilgiyle elde edilen iç görüyü, etkin ilişki ağı ve tanımlanmış bir modeli kullanarak dünya genelinde bireylerin ve kuruluşların öğrenme ve gelişimlerini destekleyen kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum örgütüdür.*”

https://www.kalder.org/efqm_mukemmellik_modeli#:~:text=EFQM%20yenilik%C3%A7i%20yakla%C5%9F%C4%B1mlar%20ve%20veriye,g%C3%BCtme-yen%20bir%20sivil%20toplum%20%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BCd%C3%BCr:

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi bir işletmenin mükemmel bir işletme olabilmesi için kurumsal çerçeveden bakıldığında “yaklaşım, yayılım, değerlendirme ve iyileştirme konularının önemli bir adım olduğu görülmektedir. Tabloda da anlaşıldığı gibi mükemmel bir işletmenin amaç, vizyon ve stratejileri kurum kültürü ve liderlik yapısı paydaş bağlılığını sağlamada, sürdürülebilir değer yaratmada, performans ve dönüşümü yönlendirmede, paydaş algısı ve stratejik operasyonel performans” yaratmaktadır. https://www.kalder.org/efqm_mukemmellik_modeli#:~:text=EFQM%20yenilik%C3%A7i%20yakla%C5%9F%C4%B1mlar%20ve%20veriye.g%C3%BCtmeyen%20bir%20sivil%20toplum%20%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BCd%C3%BCr

Aile işletmeleri mükemmel bir işletme yapısına kavuşma arzusunu ortaklarıyla beraberinde yaşamaktadır. Elbette ki her aile işletmesi kurucusunun vermiş olduğu emeklerinin sayesinde oluşmuş olan bu yeni yapıyı sosyal yapıya da dönüştürerek büyüme arzusundadırlar. Bu arzusunu yerine getirebilmek için kurumsallaşmanın ve globalleşmenin yollarını aramaktadırlar. Bu yollardan biride aile işletmelerinin işte mükemmelliği kazanmak, müşteri odaklı olmak, kaliteli ürün üretmek, yeni fikirlere, yeni anlayışlara, planlı finans yönetimine sahip olarak gerçekleştirebilirler. Avrupa mükemmellik modelini anlayan, kavrayan ve işletmelerinde uygulayan aile işletmeleri kurumsallaşmayı da beraberinde yaşanabilme şansına sahip olabilirler (Poyraz, 2008:17-35).

6. DEĞERLENDİRME

Aile işletmeleri işin mükemmeliyetçiliğini ön planda tutarak çalışmalarını yürütmektedirler. Bu bakımdan iş mükemmeliyetçiliği aile işletmeleri için önemli bir durumdur. Aile işletmeleri iş mükemmeliyetçiliği hususunda katı kurallara sahip olmakla birlikte, farklı görüşlere kapalı durumda olabilmektedirler. Bu kapalılık durumu aile işletmelerinin gelişmişliğinin önünde olumsuz bir durum yaratmakla birlikte, işletme konusuyla ilgili farklı bilgilerin, farklı kişiler tarafından temin edilmesinin yolunun da kapatabilmektedirler. Bilgi toplumu sürecinin devam ettiği günümüzde, bilginin paylaşıldıkça büyüyeceğini düşündüğümüzde bu bilgileri dışarıdan işletme içine akmasını da önleyen unsurlardan biriside işletmelerinde kurucuların ve kurucu ailenin fertlerinin kati tutumları gösterilebilir. Kati tutumların, sürdüğü aile işletmelerinde iş mükemmeliyetçiliği yerel düzlemde kalabil-

mektedir. Bu durum globalleşmenin uluslararasılaşmanın ve küresel piyasalara girmenin bir dezavantajı olabilmektedir. Globalizmin etkisiyle iletişim ve ulaştırma alanında geline noktalar bakıldığında işletmeler birbirilerinin arasında rekabetin çok şiddetli olduğu görülmektedir. Şiddetli rekabet karşısında yetersiz emek, iş gücü ve sermaye nedeniyle aile işletmeleri ne kadar mükemmel iş yöntemine sahip olurlarsa olsunlar yetersiz ve etkisiz kalabilmektedirler. Çok kültürlü, çok sermayeli bir şirket olabilmenin yolu kurumsal yönetim anlayışının hâkim olduğu güçlü sermaye ve geniş iş hacmine sahip işletmelerin yönetimleri ancak ve ancak profesyonel yöneticiler tarafından yönetilerek başarıya ulaşılabilirdiği görülmektedir. Bu bakımdan iş mükemmeliyetçiliği aile işletmeleri düzleminden çıkarılarak kurumsallaşmış ve uluslararasılaşmış işletme yönetim sürecine taşınması kaçınılmaz bir durumdur. Bunun için aile işletmelerinin veliahtlarının uluslararası düzlemde eğitim ve tecrübeye sahip olmaları için kurucu aileler tarafından gerekli destek sağlanmalıdır. Ya da kurucuların kendilerini geliştirebilecekleri uluslararası pazarlarda standardı olan yönetim ve organizasyon üretim ve teknolojik alanlarda çalışmalara katılarak ve bu çalışmaları örnek alarak aile işletmelerini geliştirme yoluna gidebilirler. İş mükemmeliyetçiliğinin aile şirketleri bazında gerçekleşen etkinliğinin, aile işletmelerin kurumsallaşma sürecinde de devam ettirilmesi ve bir sürdürülebilir bir duruma gelmesi gerekmektedir. Aile işletmeleri işletmelerin fiziki olarak büyütülmesine harcadıkları bütçeler gibi bu şirketlerin kurumsallaşması için uluslararası pazarlara girişebilmesi için gerekli eğitim, teknik, sosyal yönlerinin de ele alınarak stratejik bir plan olarak hazırlanması uygun bulunacaktır. Aile işletmelerinin misyonu vizyonu değerleri ve amaçlarıyla birlikte yeniden ele alınmalı hedefler küresel düzeyde değerlendirilmelidir. Küresel şirket olma boyutuna erişmek isteyen aile şirketleri, profesyonel üst düzey yöneticileri işletmelerine katarak işletmenin uluslararasılaşması hızlandırılarak doğacak talepler karşısında üretim arzının yüksek teknolojik üretime dönüşmesini sağlayacaktır. Bunun için global düzeyde sürdürülebilir ilişkiler geliştirmek durumunda olacak olan bu tür işletmeler, güçlü sermaye yapısına ve global şirket yönetim anlayışına erişmesiyle gerçekleşecektir. Bu konuda uluslararası finans ve sosyal amaçlı kuruluşların desteği alınabileceği gibi içinde buldukları devletin öncülüğünde de sürdürülebilir kurumsal iş mükemmeliyetçiliğine yönelik gelişmeler sağlayabilirler. Bu bağlamda iş mükemmeliyetçiliği aile şirketlerinde kısıtlı bir başarı sağlarken uluslararasılaşmış ve küreselleşmiş işletmelerde daha büyük başarılar yol açacaktır. Bunun için kurucuların bakış açıları ve basiretli davranabilmeleri önemli bir etken olarak belirlenebilir.

SONUÇ

Aile işletmelerinin kurumsallaşması ve sürdürülebilir iş mükemmeliyetçiliğinin yolu kurucuların sonrasında şirketi kimin ve hangi anlayışla yönetileceği önemli bir konudur. Şayet kurucularının iş hayatında çekildikleri zaman onların bıraktıkları noktadan daha yeni ve büyük noktalara götürecek veliahtlar veya yeni ortaklar olmadıkça aile şirketleri de işverenlerle birlikte sonlanabileceklerdir. Aile işletmelerinin uluslararasılaşması, ürettiği ürünlerle ortaya çıkabilmektedir. Gelişmiş ülkeleri baz alarak onların yüksek teknolojilerine ayak uydurabilecek bir anlayışa ve finansal gücüne sahip olabilmek için aile işletmelerinin kurumsallaşması gerekmektedir. Sadece ulusal düzlemde rekabet edebilmek bir işletmenin sürdürülebilir iş mükemmeliyetçiliğini devam ettirilmesi için yeterli bir neden olmamaktadır. Ne kadar mükemmel olursa olunsun veya küresel düşünen işletme olunmadığında rekabet edebilme gücü de bir o kadar düşük seviyede kalacaktır. Bu sonuç işletmenin varlığını devam ettirmesinin yolunda olumlu sonuçlar doğurmayacaktır. İşletmelerde bir canlı organizma olarak doğar, gelişir ve ölebilirler. Bu söylemin ardında şunu belirtmeliyiz ki bir işletmenin ömrünün uzatılması o işletmenin ekonomik çapının, ürün kalitesinin ve yönetim anlayışının gelişmişliğine bağlıdır. Bu bağlamda aile işletmeleri, kurumsallaşmalı, uluslararasılaşmalı ve bu konuda üst düzey stratejilerini yeniden belirleyerek yaşam sürelerini olumlu yönde uzatabilmelidirler. Bu da günümüzde üç unsura bağlıdır; bunlardan birincisi planlanmış güçlü finansman, ikincisi teknolojik yetkinliğe sahip insan kaynakları, üçüncüsü de rekabet edebilir yüksek teknolojik ürüne sahip olduğu düşünülmektedir. Bundan sonraki çalışmalara ışık tutması için yapılan çalışma, bir temel taşı niteliğinde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, N. (2010). Aile işletmelerinin tanımı, özellikleri ve aile işletmelerinde kurumsallaşma, Denizli ilinde bir araştırma (Master's thesis).
- Akdoğan, A. (2000). Aile işletmelerinin Özellikleri ve Aile işletmelerinde Kurumsallaşma ihtiyacı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 31-47.

- Alpman, G. Türk Aile Şirketlerinde Nesiller Arası Yönetim Devri: Bir Gömülü Teori Çalışması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 347-376.
- Başer, M. Y. & Darıcan, Ş. Aile Şirketlerinde Girişimcilik Yöneliminin Performansa Etkisinde İnovasyon Yöneliminin Aracı Rolü.
- Baykal, Ö. Ü. E. (2019). Sürdürülebilir Aile İşletmeleri. *Gazi Kitabevi, Ankara Sf, 200*.
- Bozagaç, F., & Aktaş, M. (2022). Örgüt kültürünün sıklık/esneklik boyutunda sektörel farklılıklar: İmalat ve hizmet sektörü örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 21-32.
- Büte, M. (2010). Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Sürecinde Yaşadığı Sorunlar. *Akademik Bakış Dergisi*, 22, 1-24
- DIVRIK, B., & BAYKAL, E. Uluslararası İşletmecilik Teorilerine Kavramsal Bir Bakış. *Alanya Akademik Bakış*, 6 (1), 1843-1846.
- DIVRIK, B., & BAYKAL, E. Uluslararası İşletmecilik Teorilerine Kavramsal Bir Bakış. *Alanya Akademik Bakış*, 6 (1), 1843-1846.
- FİLİZÖZ, B. (2019). Aile İşletmelerinde Yönetimin Devri Ve Variste Aranılan Özellikler: Ardahan Ve Sivas Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 75-90.
- Gözen, A., & Kıran, M. A. (2022). Aile Şirketlerinde Devir Planlaması Süreci Ve Liderin Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45), 1470-1486.
- GÜRDOĞAN, A. (2022). Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar Açısından Uluslararasılaşmanın Önemi. *PROCEEDINGS BOOK*, 549.
- HAYMANALI, B. (2022). Örgüt Kültürünün Kurumsal İmajı Etkisi: Bir Vakıf Üniversitesi Örneği.
- IŞKIN, H. E. KURUMSALLAŞMA DÜZEYİNİN REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ ÜZERİNE ETKİSİ: OTEL.
- Karavardar, G. (2011). Aile işletmelerinde kurumsallaşma yetki devri ve belirsizliğe tolerans. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 157-179.
- Kıran, C. (2007). *Aile şirketlerinde kurumsallaşma sendromu ve İstanbul İOSB'deki aile şirketleri üzerine bir araştırma* (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Kıracı, M., & Alkara, İ. (2009). Aile işletmelerinde kurumsallaşmaya verilen önem ve turizm sektöründeki konaklam a işletmeleri üzerine bir araştırma: Alanya ve Eski-

şehir örneği.

- KOBAL, K. S., & YILDIRIM, O. A. (2016). Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Sürecinde İkinci Kuşağın Yaşadığı Sorunlar Üzerine Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 12(46), 97-120.
- KÖSTEPEN, A., & ELÇİN, M. (2022). Aile Şirketlerinde Entelektüel Sermayenin Önemi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 5(1), 113-133.
- Kurt, B. (2009). *Örgüt kültürünün aile şirketlerinin kurumsallaşmasında rolü* (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- ODABAŞ, Ç. P., & ERYİĞİT, N. Uluslararasılaşma Sürecinde Aile İşletmelerinin Kurumsallaşması: Ordu İli Örneği. *Onursal Başkan*, 152.
- PERKTAŞ, E. (2022). Genel Bir Bakış Açısıyla Kurumsal Yönetim Anlayışı. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 5(2), 226-245.
- REYHANOĞLU, M., & SİRKINTIOĞLU YILDIRIM, Ş. (2016). Aile İşletmelerinde Aile Değerlerinin Örgüt Kültürüne Etkisi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(3).
- Turan Öztürk, A. (2008). Değişen çağın aile işletmelerinde kurum kültürünün yerleştirilmesinde profesyonel yöneticilerden beklentiler. *Cankaya University Journal of Arts and Sciences*, 1(10), 109-116.
- Ulukan, C. (2005). Girişimcilerin ve profesyonel yöneticilerin kurumsallaşma perspektifi.
- Ulusoy, G., & İkiz, İ. (2000). Firmalarda iş mükemmelliği uygulaması ve iş sonuçlarına yansımaları-Türkiye imalat sektöründe bir çalışma.
- YALÇIN, Ö. G. S. (2021). Dijital Satış Kanalı Kullanımı Ve Uluslararasılaşma Arasındaki İlişki. *SOSYAL Bilimlerde Uluslararası Dijital Dönüşüm Konferansı Tam Metin Bildiri Kitabı*, 2, 186.
- Yolaç, S., & Doğan, E. (2011). Küreselleşme sürecinde aile işletmelerinde yönetim ve kurumsallaşma. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(2), 83-110.
- Yurdakul, S., & Bayraktar, O. (2022). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Düzeyi Ve Örgütsel Performans İlişkisinin İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 504-527.
- https://www.kalder.org/efqm_mukemmellik_modeli#:~:text=EFQM%20yenilik%-C3%A7i%20yakla%C5%9F%C4%B1mlar%20ve%20veriye,g%C3%BCtmeneyen%20bir%20sivil%20toplum%20%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BCd%C3%BCr

11. BÖLÜM

YAŞLI YOKSULLUĞUNDA DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE GENEL DURUM VE UYGULANAN POLİTİKALAR

Dr. Zuhal AYHAN

Yüksek Öğretim Kalite Kurulu

zayhan73@gmail.com

ORCID ID:0000-0002-0843-2903

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8339014>

GİRİŞ

Tüm dünya nüfusu hızlı şekilde yaşlanmaktadır. Nüfusun yaşlanması başta dünya olmak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsamaktadır. Nüfusun yaşlanması yapılan projeksiyonlara göre toplumun tüm katmanlarını farklı yönde etkilemekte olduğu izlenmektedir. Dünyada ve Türkiye’de oluşturulan politikalar incelendiğinde nüfusun oluşturmuş olduğu değişim ve dönüşümün bireysel sosyal ekonomik yönde olduğu izlenmektedir. Yaşlı nüfusun artması Dünyada ve Türkiye’de yaşlı nüfusun fonksiyonel etkilerinin çözüm konusunda politikaların ihtiyaçları karşılaması tartışılarak dezavantajlı grup olan yaşlı bireylerin yoksulluğu sosyal politika çerçevesinde değerlendirilmektedir. Kısıtlı literatür çalışması olan yaşlı yoksulluğu uluslararası ulusal düzeyde, tüm ülkelerde ve toplumun her düzeyinde yaşlı bireylerin temel sorunu olan yaşlıların karşılaştığı yoksulluk yüklerini hafifletmek yoksulluğu kapsamlı incelemek önemli katkı sağlaması öngörülmektedir. Yaşlı insanlar toplumun hazineleridir. Toplumu oluşturan yaşlı bireyleri yoksun ve yoksul bırakmak insan hakkı çerçevesinde bireyleri değersizleşmeye yönlendirirken aynılık anlamına gelen eşitliğin, seçenек /seçeneksizliğin sınırlılığı olan özgürlüğün, şüphe duygusundan uzaklaştıran adaletin dengede kalması bireyler arasında

paylaşıldığının unutulmaması gerekmektedir. Yaşlıların haklarının, itibarlarının ve gelir güvencelerinin sağlanması için sosyal koruma sağlayan emeklilik sistemleri, bireysel ve toplumsal olarak siyasi istikrarı ve sosyal uyumu sağlamaktadır. Ülkemiz içinde demografik yapının yaşlı nüfus payının çocuk ve genç nüfusa göre daha fazla artması toplumsal yapıyı değiştirmektedir. Bu yüzden yeni politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ulusal kalkınma için kritik bir politika aracı olan sosyal güvenlik ve emekliliğin yaşlı yoksulluğunun önlenmesinde dönüştürücü onarıcı etkisinin toplumsal düzeni temin etme ve süreklilik konusunda temel unsurlardan birini oluşturmaktadır. Yoksulluk ile ilgili geçmişten günümüze geniş alanda çalışmalar olmakla birlikte yaşlı yoksulluğu araştırmaların çok sınırlı olduğu dikkati çekmektedir. Genel resmi anlamak ve gelecek araştırmalar için yaşlı yoksulluğunu azaltmaya yönelik politikalar oluşturmada önemli olacaktır.

Ülkenin demografik yapısındaki değişim ülkenin birçok alanını etkilemektedir. Nüfusun yaşlanması yaşlı sorunlarını ve yaşlı yoksulluğunu görünür hale getirmekte, toplumun dinamiklerini güncel ve gelecek olarak doğrudan ve dolaylı etkilediği görülmektedir. Yaşlı yoksulluğu ile ilgili sosyal politika çerçevesinde çözümler ve tedbirler katkı sağlayacaktır.

1. YOKSULLUK

Dünyada ve Türkiye’de nüfusun yaşlanması toplumun tüm katmanlarında farklı düzeyde farklı yönde etki etmektedir. Bireysel, sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel birçok alan üzerinde etkili olmakta farklı yönde de şekil vermektedir. Yoksulluk geçmişten günümüze sorun olarak karşımıza çıkan farklı çözümlerle etkisi hafifletilmeye çalışılsa da belirgin temel çözümler konusunda yeterli olmadığı izlenmektedir. Yoksulluk özellikle dezavantajlı grupları daha fazla etkilediği ve oluşturulacak politika planlamalarının da bu yönde de ayrı bir öneminin olduğu görülmektedir. Yaşlı yoksulluğunu anlayabilmek için “Yoksulluk” kavramını iyi anlamak gerekmektedir. Yoksulluk deyince genel anlamda anladığımız gelir düzeyi ile ilişkilendirilmesi anlaşılmaktadır. Yoksulluğu genel olarak tanımladığımızda kişinin hayatını idame ettirebilmesi için gereksinimi olan beslenme, barınma ve sağlık gibi temel kaynak ve gelirden yoksun olma durumu olarak

tanımlanmaktadır. Genel bir tanım olarak tanımladığımızda yoksulluk, kişinin hayatını devamlılığını sağlayabilmek için gıda, sağlık, barınma ve güvenlik ihtiyacını karşılayacak kaynak gelirin olmama durumudur (Oktik, 2008, s. 25). Yoksulluğun tanımlanmasında tek boyutlandırma yapılmadığı gibi farklı ölçütler yoksulluk belirlenmesinde kullanılmaktadır. Yoksulluğu anlamak yaşlı yoksulluğunu anlamak için mutlak yoksulluk, görelî yoksulluk ve insani yoksulluk kavramlarını tanımlamak gerekir.

1.1. Mutlak Yoksulluk

Bireyin ya da hane halkının yaşamını sürdürmesi için minimum besin ihtiyaç vardır. Bireyin işlerini yapabilmesi için ortalama olarak alması gereken kalori ihtiyacı gıdalardan temin edilir. Minimum kalori ihtiyacı yani satın alınabilecek kalori miktarı mutlak yoksulluğun tanımını oluşturmaktadır. Asgari ölçülerde yaşamlarını devamlılığını sağlamak, yemek, barınma, ısınma gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması durumu mutlak yoksulluk olarak belirtilmektedir (Öztürk ve Çetin, 2009, s.2665). Bireyler tarafından tüketilen kalori seviyesi Dünya Sağlık Örgütü (FSÖ) tarafından 2400 kalorilik gıda tüketilmesi olarak tanımlanmaktadır (FAO, 2023). Gelişmemiş ülkelerde günlük kalori ihtiyacı 2070 kalori iken gelişmekte olan ülkelerde hesaplanan kalori miktarı 2480 kaloridir. Gelişmiş ülkelerde ise 3390 kalori bireyin günlük kalori ihtiyacı olarak ifade edilmiştir. Kalkınma programları yoksulluk sınırını az gelişmiş ülkelerde kişi başına 1 ABD Doları, Latin Amerika ve Karayipler’de kişi başına 2 ABD Doları, Türkiye gibi Doğu Avrupa ülkelerinde ise kişi başına 4 ABD Doları olarak belirlemektedir. Gelişmiş ülkelerdeki mutlak yoksulluk sınırı ise kişi başına günlük 14,4 ABD dolarıdır (Benli & Yenihan, 2018, s. 5).

1.2. Görelî Yoksulluk

Bireyin toplum içindeki ortalamanın altında olmasını ifade eden toplum içinde gelir ve harcama olarak birey ya da hane halkının yoksul olarak tanımlanmaktadır. Toplumdaki refah ve gelirini Mutlak yoksulluk ile görelî yoksulluk arasında farka bakıldığında, kişilerin hayatlarını idame (Kulaksız, 2014, s. 94) ettirebilmeleri için belirgin sınır görelî yoksulluk tanımlanmasında toplumun ortalama gelir düzeyi aritmetik ortalaması esas alınarak belirlenmektedir.

1.3. İnsani Yoksulluk

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) yoksunluk ve yoksulluğun ölçülmesi ve tanımlanması ile ilgili tanımlamayı genişleterek bu konuda bilgi ve ölçümlenme konusunda farklı perspektif oluşturmuştur. UNDP’ nin 1997 İnsani Gelişme Raporu ile ilk defa “İnsani Yoksulluk” terimini kullanarak 1990 yılından itibaren UNDP düzenli olarak her dönem bu veriler sunulmaktadır. UNDP’ nin yayımladığı veri raporunda; insani gelişme kavramını, birey başına düşen gelir hesaplamalarından farklı olarak tanımlamıştır. İnsanın sahip olduğu kaynakların ve bu kaynakların gelişimi, insanın en temel ihtiyacı olan özgürlük durumu bireye ait özellikler ve kişinin temel ihtiyaçlara ulaşabilme karşılayabilme beraber değerlendirilmekte kalkınma sürecinde yüklediği rolün önemi ve üstlendiği rol olarak ele alınarak değerlendirilmektedir (Demir, 2006, s. 2). Temel insani yetenekleri sürdürebilecek mal, hizmet ve altyapıya- enerji, hijyen, eğitim, iletişim, haberleşme, içme suyu- erişimin olmaması veya sınırlı olması yoksulluğun “insani” boyutu olarak nitelendirilir (Bayındırlık Bakanlığı, 2009).

İnsani Gelişme Endeksi (İGE) bilinen kaynak olarak kullanılan ekonomik finansal gelirin hesaplanması yerine yöntemin dışına çıkılmış insani gelişmeyi tanımlayan sağlık ve eğitim konuları dahil edilerek ekonomik olmayan veriler kaynak olarak kullanılmıştır. İki farklı ülke ya da ülkeler karşılaştırıldığında kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla önemli belirgin benzemeyen noktala olsa bile İGE hesaplanmasında veri olarak refah düzeyi standardı kullanılmaktadır. Refah düzeyi olaraksa bireyin mutlu eden yaşam kaynaklarına ulaşma bilirliklerine bakılmaktadır. Sağlık standardı için uzun sağlıklı hayat sürmeye eğitim standart koşulları için yeterli bilgi edinme durumunun varlığına bakılmaktadır (Demir, 2006, s. 4).

Türkiye’de yoksulluk sorununun boyutlarını anlamak için kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulan Hane Halkı Yoksulluk Araştırması, Hane Halkı İşgücü Araştırması, Adreslerden alınan Nüfus Kayıt Sistemi Gelir ve Yaşam Koşullarını kapsayan araştırmalar Yaşam Memnuniyet Anketlerinden elde edilen sonuçlar Dünya Bankası (The World Bank) nın yapmış olduğu Dünya Gelişme Raporları (World Development Reports) verileri değerlendirilerek yoksulluk hesaplamaları yapılmakta ve değerlendirmeler oluşturulmaktadır. Yoksulluğu tanımlamada kavram olarak

kişisel gelir dağılımı Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı temel kavramlardır. Kişisel gelir dağılımı ekonomiden elde edilen gelirin dağılım resmini ifade eder. GSYİ dağılımdan aldığı payı belirleyen unsurdur. Kişisel gelir dağılımı toplumu oluşturan bireylere adaletli mi dağıtılıyor sorusunu cevaplamak için ise iki kavram kullanılmaktadır. Lorenz eğrisi 45 derecelik düz bir doğru biçiminde olmaktadır. Lorenz eğrisi olarak tanımlanan bu ifade de toplumda elde edilen gelirin eşit dengede pay edildiğini ifade eden eğrinin üzerindeki noktaların milli gelirden alınan pay oranını ifade eder. Doğruya yaklaştığı kadar eşitliği de yaklaştığını ifade etmektedir. Gelir dağılımı; bir ekonomide yaratılan gelirin, o ekonomideki kişiler arasında ne şekilde dağıldığını, fonksiyonel gelir dağılımı ise; ücret, faiz, rant, kâr gibi üretim faktörlerinin yaratılan gelirden ne kadar pay aldığını ölçmeye yarayan analiz çeşitleridir (Eğilmez, 2019).

Toplumlarda adaletin dağılımını görmek kişisel gelirin adaletli dağıtıldığını anlamak için en çok kullanılan Gini katsayısıdır.¹ Eğer tek bir kişi gelirin tümünü almış olsaydı Lorenz eğrisi dikey ve yatay eksenlerden ibaret olacaktır (Seyidoğlu, 2002, s. 44). Lorenz eğrisi 45 derecelik doğruya ne kadar yaklaşırsa gelir dağılımı o derece eşit dağılımını gösterecek, bu doğrudan ne kadar uzaklaşırsa gelir dağılımının eşit olmadığı adaletli dağılımın yapılamadığını ifade edecektir. Gini katsayısı ise Lorenz eğrisinin oluşturduğu eşitsizliği ifade etmektedir. Bu orana Gini Katsayısı olarak da ifade edilir. Gini katsayısının değeri 0 ve 1 arasında olup; 0'a yakın bir değer alırsa adil, 1'e yakın olursa da gelir dağılımının eşit olmadığını sifira yaklaşırsa eşit dengede olduğunu belirtmektedir (Seyidoğlu, 2002, s. 45).

2. YAŞLILIK

Tarihsel süreç içerisinde yaşlılar, toplumun engelli üyeleri ile aynı statüde görülürken, bir yaşlılık dönemini ifade eden emeklilik sigortasına dahil olmaları ile birlikte toplumsal yapı içerisindeki saygınlıkları sahip oldukları koşullara ve duruma göre değişkenlik göstermiştir. (Tufan 2002, s.20). Gerontoloji (yaşlanma bilimi) ve geriatri (yaşlılık bilimi) de ise yaşlanma kavramını bir süreç olarak tanımlanmıştır. Yaşlılığın biyolojik tanımın ise canlı dokunun en küçük

1 . Lorenz eğrisi, toplumdaki gelir dağılımı homojen dağıldığını ve eşitsizliğin var olup olmadığını anlamak için kullanılan bir eğridir.

yapı birimi olan molekül yapısından başlayıp hücre, doku, organ ve sistemler düzeyinde değişim ve dönüşümü kapsayan fonksiyonel ve yapısal değişimleri kapsayan durumdur (Metin, 2016, s. 4).

Yaşlılık ve yaşlanma aynı terminolojik olarak kullanılsa da birbirinden farklı kavramlardır. Yaşlılık belli bir yaşın üstünü ifade ederken yaşlanma ise yaş alma sürecini, doğumdan sonra olan anlatan süreci ifade etmektedir. Sınıflandırılmış yaşlanma türlerine baktığımızda yaşlanma; biyolojik, kronolojik, patolojik, psikolojik, ekonomik ve toplumsal yaşlanma olarak birbirinden farklı şekillerde gruplandırılabilir (Aslan & Hocaoglu, 2017). Kronolojik yaşlanma takvim yaşı olarak da belirtilen yaşlanma olup doğumda başlayıp ölüme kadar süren süreci ifade etmektedir. Kronolojik yaşlanma yaşlı nüfusun belirlenmesinde kullanılmaktadır. Kavram olarak biyolojik, fizyolojik, kültürel toplumsal ve sosyal yaşlanma çeşitleri vardır. Yaşlılık çalışmalarında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 65 yaş üstünü Birleşmiş Milletler (BM) ise 60 yaş üstünü yaşlılık olarak kabul etmektedir. DSÖ’nün yaşlılık tanımlamasında üç dönem esas alınmaktadır (Önal, 2006, ss.5-6).

- 65-74 yaş genç yaşlılık
- 75-84 yaş ileri yaşlılık
- 85+ çok ileri yaşlılık, olarak adlandırılmaktadır (DSÖ, 1999).

Günümüzde bilimin ve teknolojinin ilerlemesi hastalıkların bakım ve tedavilerin olumlu yönde gelişmesi insan yaşam ömrünün uzamasına katkı sağlamıştır. Toplumsal süreç olarak yaşlanma olgusuna bakıldığında yaşlı nüfus oranlarına bakılarak toplumlar içinde yaşlanmadan söz edilebilmektedir.

Tablo 1. Yaşlı Nüfus Oranlarına Göre Sınıflandırılmış Toplum ve Tanımları

Sınıflandırılmış toplumlar	Kavramlar
Genç toplumlar	Nüfusunun yüzde 4’den azı 65 yaşın üzerinde olan toplumları içerir ve az gelişmiş ülkeler genç toplumlara örnek gösterilebilir.
Erişkin (olgun) toplumlar	65 yaş üzeri nüfus oranı yüzde 4-7 arasındadır. Çin, Batı Asya ve ılıman Güney Amerika ülkeleri erişkin toplumlara örnek gösterilebilir.

Yaşlı toplumlar	65 yaş ve üzeri nüfus yüzde 7-10 aralığındadır. Kanada, Japonya, Avustralya gibi ülkeler yaşlı toplumlar olarak belirtilebilir.
Çok yaşlı toplumlar	65 yaş ve üzeri nüfus yüzde 10'un üzerindedir ve gelişmiş Avrupa ülkeleri olarak çok yaşlı toplumlara örnek gösterilebilir

Kaynak : Aközer, Nuhurat ve Say, 2011, s. 104)

Yaşlanma süreci kayıplar dönemidir. Biyolojik yıkım sonucu fizyolojik ve fonksiyonel kayıplara neden olmaktadır. Bireyin yaşlanması ile beraber yaşamında kısıtlar başlamakta ve hastalıkların da eklenmesiyle birlikte aktivite kısıtlılığı sosyal toplumsal ve kültürel etkenlerin de etkisi ile yaşlılık olgusu oluşmaktadır. Yaşlanmanın biyolojik değişimler ile oluşan hastalıklar dönemi psikolojik değişimlerin oluşması ile bilişsel ve davranışsal değişiklikler oluşmaktadır. Yaşlanma ile oluşan fiziksel aktivite kısıtları çalışma hayatından çekilmelere neden olmakta emekli olması ile gelir kaybına yol açmaktadır. Yaşlanmaya bağlı olarak bireyin sağlık giderlerini karşılamak için harcamalardaki artış yeni ekonomik sorunlarını meydana getirmektedir. Yaşlanma sonucu bireylerdeki biyolojik kayıplar, psikolojik yitimler, ekonomik yapısındaki gelir düşmesi toplum içinde rol ve statü kaybının eklenmesi ile olumsuz olarak etiketlenmektedir. Aile yapısındaki değişimler, eş kaybı, birlikte yaşama durumunun yaşamda yeniden konumlanmayı gerektirmesi, sosyal yaşamdaki sorunlar, sosyal uyum, sosyal kaynaşmadan uzaklaşmayı artırmakta ve bireyin yaşamı zorlaşmaktadır. Yaşlanmanın neden olduğu biyolojik, psikolojik, ekonomik, kültürel sorunların tümü yaşam kalitesini etkilemekte ve birey kendini yaşlı hissetme koşullarıyla karşı karşıya kalmaktadır. (Uyanık ve Başyigit, 2004, s.22).

Nüfusun yaşlanmasının oluşturduğu sonuçlara bakıldığında dünya ve ülkelerin kaygı ile baktıkları sorunlara bakıldığında en önemli faktörlerin başında ekonomik sorunların büyüdüğü ile ilgili dikkati çekmektedir. Yaşlanma ile beraber sağlık harcamaları artmakta insan yaşam ömrü uzadığı için bu maliyetler ve sosyal güvenlik sistemini emeklilik sistemini ve işgücü piyasasını etkilemektedir. Devletlerin görevi bireylerin refahın devamlılığı için sosyal devlet anlayışı içinde yaşlıların yaşlanma sürecinde sorunları

en aza indirmek konusunda sorumludur. Demografik yaşlanma, yaşlı bağımlılık oranı ve yaş yapısını değiştirmiş olması işgücü piyasasını edilmekte işgücü yapısının değişmesi, yaş yapısındaki değişimler sonucu mal ve hizmetlerin talep değişiklikleri olmakta ekonomik üretimin içeriği yapısı değişmekte işgücü verimliliği konusundaki değişimler gayri safi yurt içi hasılayı etkilemektedir. Yaşlanmış toplumun daha fazla toplumsal hizmete ihtiyaç olmaktadır.15-64 yaş nüfusunu payının azalması çalışma çağındaki nüfusun azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca, yerine sınırlı işgücünün olması işgücünde azalmaya neden olacaktır. Yaşlanmanın oluşturduğu tasarruf oranı azalacağından tasarruftaki azalma yatırımın azalması olduğundan ülke ekonomisini olumsuz yönde etkileyecektir. İşgücünün yaşlanması ile işgücünün üretkenliğindeki düşüşe bağlı olarak işverenin yaşlı işgücü talebi azalmaktadır. Nitekim bu durum işverenlerin işgücü talebinde bulunurken yaşa dayalı bir ayrımcılığa yöneldiğini göstermektedir (Uyanık & Başyigit, 2023).

Bir ülkede nüfusun yaşlanması ile ilgili olarak temel problemler de ortaya çıkmaktadır. Artan bağımlılık oranları ve kamu sağlık harcamalarının yükselmesi ekonomik gider kalemlerini yükseltmekte bu durum devlet uzun vadeli bakım harcamaları üzerinde birtakım ekonomik yükün artmasına sebep olmaktadır. Kamu emeklilik sistemlerindeki emeklilik ödemeleri fonlardan karşılandıktan sonra, yetersiz fon ihtiyacını karşılamak için kamu vergilerinde artışa yol açacak, bu da tüm toplumun ekonomik yapısının dinamiklerinin değişmesine neden olacaktır (Hoj ve Toly, 2005, s. 17).

Ülkelerin yaşlı nüfus dağılımı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birçok sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmakta ve refah devleti anlayışı kapsamında sosyal desteklerin planlanmasında, sosyal hizmet çalışmalarının desteklenmesinde, sosyal güvenlik ve sosyal hakların yapılanma düzeyinde farklı sosyal ve politik çözümlerin öncelendiği temel konu olmuştur.

Yaşlanma ve yaşlılık konusunda dünya yaşlı hakları insan hakları çerçevesinde uluslararası normlar oluşturulmuştur. Yaşlı hakkının korunması, yaşam süresinin uzaması, doğum oranlarının düşmesi, yaşlı haklarının korunması ve gelişmesi ile ilgili düzenlemeler oluşturulmuştur.

3. SOSYAL POLİTİKA EKSENİNDE YOKSULLUK

Dünyada nüfusun yaşlanması, refah devleti anlayışı içinde kurumsal çözümlerle, yürütülecek politikalarda devletin sorumluluğu olarak formüle edilmiş, ailelerin barınma ve bakım sorumluluğu olarak formüller üretilmiştir. Gelişmiş ülkelerin hükümetleri makro politikalardan mikro politikalara çözümler üretmeye çalışırken yaşlı sosyolojisi, psikolojisi, ekonomisi, yoksulluğu, antropolojisi gibi farklı alanlar temel politika araçları olmuştur. Yaşlı yoksulluğunda temel konu olarak sosyal güvenlik sistemi üzerindeki yükün artması ve sağlık harcamaları ile finansal yükün oluşturduğu etki ülkelerin ekonomisini ve oluşturulacak politikaları etkilemektedir. Kurumsal ödemeler içerisinde sağlık sosyal ve diğer ödemeler kısıtlar oluşturularak yaşlı yoksulluğunu desteklemekte toplumun bireysel sosyal ekonomik kültürel yapısına etki etmektedir.

3.1. Yaşlı Yoksulluğunda Sosyal Güvenlik Boyut

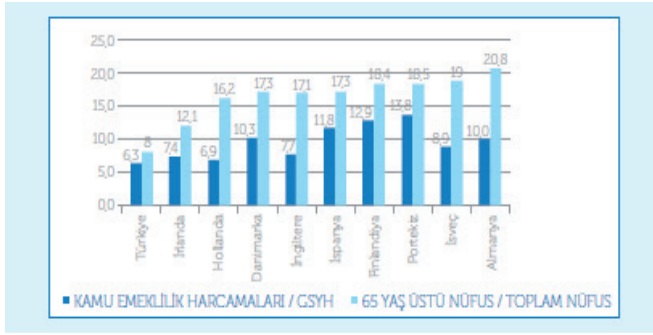
Yoksulluk, 1980 yılından sonra uygulanan liberal ekonomik programlar sayesinde refah devleti anlayışının sessizce kenara çekilmesine sebep olmuştur. Kurumsal yardım destek hizmetlerinin azalması ile beraber dünyada ve ülkelerde oluşan ekonomik krizlerden en çok yoksulluk riski yüksek olan dezavantajlı grupları etkilenmiştir. Sosyal güvenlik sistemindeki sorunlar ve aktif çalışma zamanına göre gelirin düşmesi artan sağlık ve bakım ihtiyaçları yaşlı yoksulluğunu artırmaktadır. Ülkemizde yaşlı nüfus oranının 2050 yılına gelindiğinde %20,8; 2075 yılına gelindiğinde ise %27,7 olacağı tahmin edilmektedir. Yaşlı nüfusun bu hızda artması yaşlı yoksulluğu destekleyeceği öngörülmekte bunun için yeni politika ve önlemler ihtiyaç duyulmaktadır.

Yaşlanma ile birlikte sosyal güvenlik harcamalarının artacağı harcamaların bu durumun gayri safi hasıla yurtiçi hasıla oranında ciddi seviyelerde artışa neden olacağı tahmin edilmektedir.

Emeklilik sistemleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çıkan sorunu azaltmak için ciddi politikalar geliştirilmektedir. Emeklilik sistemi, nüfus yaşlanması ile beraber bireyler emekli olduktan sonra geçirdiği yaşam zamanlarının sürelerinin uzamasıdır. Bu durum emeklilik giderlerini artırarak

doğumdan beklenen yaşam süresinin ve sağlık giderlerinin artmasına neden olarak sağlık sisteminin finansmanı artmaktadır (Aydn, 2014, s.12).

Türkiye’deki nüfusun demografik dağılımı göz önünde bulundurulduğunda, mevcut sosyal güvenlik oluşumunun yeni reformlarla sorunun etkisini azaltmaya çalışarak kısmen de olsa olumlu bir etki sağlayarak reformlara katkıda bulunduğu görülmektedir. 5510 sayılı kanun çerçevesinde oluşturulan kademeli emeklilik sisteminin planlanmış olması özellikle oluşturulacak politikalarda sisteminin süreç takibinde bireyin beklenen yaşam süresini ve ekonomik açıdan ve sosyal yönden politika çalışmalarında olumlu etki oluşturması tahmin edilmektedir (ATIF gerekir).

Şekil 1. Kamu Emeklilik Harcamaları/GSYH ve 65+/Toplam Nüfus

Kaynak: OECD, Pensions at a Glance, 2015

Şekil 1’de özellikle önem verilmesi gereken yer Türkiye için ifade edilen bar arasındaki dengenin başka ülkeler ile karşılaştırıldığında aradaki mesafenin dar olduğu izlenmektedir. Türkiye’de yaş almış 65 yaş üstü bireylerin nüfus oranı %8 iken emeklilik harcamalarına bakıldığında GSYH içindeki oranı %6,3’olduğu görülmektedir. Almanya’da ise 65 yaş üstü nüfusun toplam içindeki oranı %20 ,8 olduğu görülmekle beraber harcama olan giderlerin GSYH içindeki oranı %10’olarak belirtilmiştir.

3.2. Yaşlanmanın İşgücü Piyasalarına Etkisinde Yoksulluk

Dünya nüfusunun yaşlanıyor olması ekonomik dinamikleri etkilemekte ve işgücü piyasasını dolaylı ve doğrudan etkilemektedir. Nüfusun yaşlanmasının sosyo-ekonomik sonuçları ve yaşlı yoksulluğu üzerindeki olumsuz etkisi istenmeyen sonuçlar olup, gelişmiş ülkeler 21. yüzyılın temel sorunlarından biri

olan nüfusun yaşlanması ve karşılaşılan ekonomik sorunlarla erken yüzleşme sürecine girmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler de benzer konu ile yüzleşmekte tedbir ve önlem konusunda yapılanmalar oluşturularak sosyo ekonomik tedbirler almaktadırlar. Yaş almış bireylerin yaşamın içinde dahil olarak yaşam alanları çok değiştirilmeden yaşamlarını idame ettirmeleri gittikçe önem kazanmaktadır (Coulmas, 2007, s. 20). Nüfusun yaşlanması 65 yaş üstünün artacağı çocuk ve genç nüfus payının azalacağı bir anlamda dünya nüfus yenilenme konusunda zayıflayacak yaşlı nüfus potansiyeli artacaktır. Doğumdan yaşam beklentisi günümüzde 21.yy başlarında 66 yıl iken 2025 yılında 78 yıl olacağı ve nüfus projeksiyonlarına bakıldığında ise bu Avrupa ülkelerinde 80-81 yıl olacağı tahmin edilmektedir (Weeks, 2002, s. 1114).

Yaşlı nüfusun artması yaşlılık sorunlarının daha fazla görünür hale gelmesine neden olmuştur. Toplumun yaşlanması işgücünün yaşlanmasına, genç nüfusun iş bulma konusunda alanın daralmasına ve sosyal güvenlik olarak da farklı sorunları olarak sosyal güvenlik bütçelerin planlamış sorunu ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dünyada yaşlanmanın seyrine baktığımızda, yaşlı nüfusun üretkenliğinin olumlu yönleri, çalışanların iş hayatında uzun süre çalışması, yüksek verimlilik sonucu üretkenlik, bilgi çeşitliliğinin artması, alınan eğitimlerin kalitesi ve teknolojinin yarattığı bilgi uygulamaları ile zayıflamaktadır (Metin, 2016, s. 21-22).

Yaşlı nüfusun işyerinde uzun süre istihdam edilmesi, gençlerin işe girme ve çalışma alanını sınırlayacaktır. Yaşlı nüfusun üretkenliğinin aslında çok fazla değişmediği, üretken nüfusun belli bir süre öğrenme ve deneyimle arttığı ve belli bir noktadan sonra azaldığı yönündeki karşıt görüş ise üretkenliğin 50 yaşına kadar öğrenme ve deneyimle arttığı, sonrasında yaşlanmayla birlikte azaldığı ve üretkenlikte önemli bir değişiklik olmadığı yönündedir (Marshall & Mueller, 2002, s. 18).

Cutler ve arkadaşları (1990) çalışmalarında nüfusun yaşlanmasının sosyo ekonomik olarak uzun süreçli olduğunu ve bu durumun bireysel olarak gelirden azalmaya neden olduğunu belirtmişlerdir. Nüfusun yaşlanması ile birlikte uzun vadede kişi başına düşen gelirden azalma yaşanacağını ortaya koymuşlardır (Kenanoğlu & Aydın, 2022).

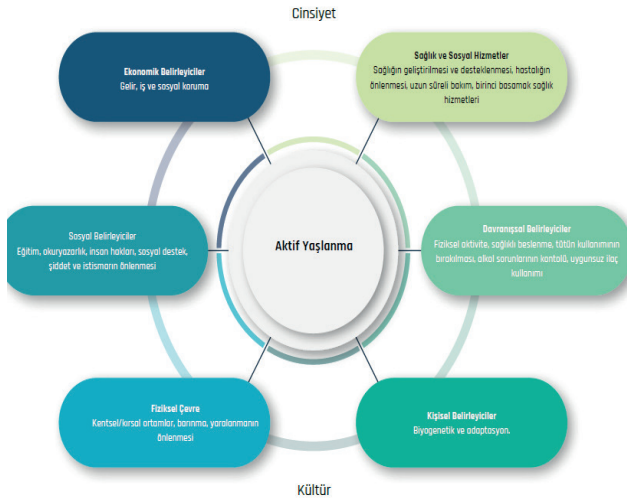
Yaşlı nüfus artarken, işverenlerin de farklı bir perspektiften bakmasına ve yaşlı işgücü planlamasına ilişkin düzenlemeler oluşturmasına yol açmıştır. İşverenlerin yaşlı işgücü üzerinde çalışılması gereken önemli bir konudur. Yaşlı işgücünün talep edilmesi için bu yönde hem hukuki normların oluşturulması hem

de bu konuda çalışma koşullarını yaşlı işgücüne göre düzenlemesi gerekmektedir. Yaşlı işgücü arzının da artması yönünde yeni planlamalar oluştururken işveren ve yaşlı işgücü sorunları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yönde düzenlemeler gerekmektedir. Yaşlı işgücü yaşam boyu öğrenme boyutu ile yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Gelişim teknoloji ve alanındaki ilerlemeyi yaşlı işgücünün yakalayabilmesi için yerlilikler konusunda desteklenmelidir. Yaşlanmış işgücü ile çalışan işverenler sorun yaşamamak için sağlık ve eğitim konusunda da büyük ve küçük ölçekte politika çalışmaları çeşitlendirilmeli ve desteklenmelidir (Hoj & Toly, 2005, s. 4-5).

Yaşlıların esnek çalışması tam zamanlı çalışan ücret dışı yararlanma olanaklarının yaşlılara da bu konuda destek verilmesi Avrupa’da tartışılan konular arasında yer almaktadır (Bloom, Canning, Fink, & Finlay, 2009, s. 3-10).

3.3. Aktif Yaşlanmada Yoksulluk

Nüfusun giderek yaşlanması, hem ekonomik hem de sosyal ve kültürel sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunları en aza indirecek ya da olumlu beklentilere dönüştürecek politikaların geliştirilmesi en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Daha uzun, sağlıklı ve kaliteli bir yaşam için “sağlık”, “katılım” ve “güvenlik” için sürdürülebilir fırsatlar vizyonuna ulaşma süreci DSÖ tarafından “aktif yaşlanma” olarak adlandırılmaktadır.

Şekil 2. Aktif Yaşlanmanın Belirleyicileri

Kaynak: WHO, 2001

- Sağlık ve sosyal hizmetler: Yaşlı bireylerin en temel ihtiyacıdır. Sağlık ihtiyaçlarına ulaşım hastalıkların önlenmesi ve erken teşhis için çok önemlidir (WHO, 2001). Bu bağlamda yaşlı bireylerin yaşamının devamlılığı için temel ihtiyaç olan sağlık eksikliği /yoksulluğunun dengelenmesi ve karşılanmasının sürdürülebilir olması gerekmektedir.
- Ekonomik belirleyiciler: Yaşlılığın finansal yönünü oluşturmaktadır. Yaşlı bireylerin ekonomik olarak çalışma olanaklarının olması ve ekonomik yeterliliğinin desteklenmesi gerekmektedir.
- Davranışsal belirleyiciler: Yaşlı bireylerin daha sağlıklı uzun ömürlü yaşayabilmesi için dengeli beslenme, uygun fiziksel aktivitenin sağlanması ve zararlı madde kullanımından uzak tutulması desteklenmelidir.
- Sosyal belirleyiciler: Yaşlı bireyler, bilgi / deneyim konusunda bağımsız ve üretken olmalıdır. Yaşlı bireylerin sağlık okur yazarlığı, yaşam boyu öğrenmenin desteklenmesi, yaşlı bireylere uygulanan istismar şiddet ve ayrımcılık konusunda güçlendirilmesi ve gerekli hukuksal düzenlemelerin oluşturulması gerekmektedir.
- Kişisel belirleyiciler: Yaşlı bireylerin kişiye özgün özellikleri ve uyumlu denge içinde yaşama durumu önemli olup kişisel belirleyiciler konusunda dikkat edilmesi gereken konudur.
- Fiziksel çevre: Yaşlı bireyin yaşam alanı ve bulunduğu çevre yaşlı bireyin esenliği için önemlidir.

3.4. Yaşlı Yoksulluğunda Hak-İhmal-İstismar ve Ayrımcılık

Günümüzde uluslararası kuruluşlar ve ülkemizde yaşlı hakkı ile ilgili olarak birçok kurum ve kuruluş tarafından normlar oluşturulmuştur. Yaşlanmaya bağlı oluşan büyük kayıplardan dolayı muhtaç olma durumunu en aza indirmek ya da yaşlı yoksulluğunun olmamasını sağlamak sosyal politikanın temel unsurlarındandır. Yaşlı yoksulluğu sadece ekonomik değil, yaşamının devamlılığını sağlamak için var olan koşulların insan hakkı çerçevesinde ihmal, istismar ve ayrımcılığa maruz kalmamayı da kapsamaktadır. Yaşlı bireyler başkalarına ihtiyaç duymadan kendi başlarına yetebilen ve gerekli yaşam kalitesine ulaşabilen yoksul olma ihtiyaç duyma durumunda olmadan yaşama hakkına sahiptir.

Dünyada yaşlı hakları ilgili olarak düzenlemeler konusunda ilk zamanlar yavaş hareket edilmiş ve son yıllarda dünyanın demografik yapısındaki büyük değişimlerinden dolayı yaşlılık ve bununla ilgili politikaların düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Yaşlı bireylerin hakkı, ilk olarak insan hakları evrensel bildirgesinde yaşamı teminat altına almıştır.

Yaşlı bireyin Yaşam Kalite Standardını oluşturmak hak yoksulluğunu muhtaç olma durumunu ortadan kaldırma yönünde olan BM İnsan Hakları Konseyi Genel Kurulu’nun 1991 yılında yayımlanan bildirgesinde; bağımsızlığın sağlanması, yaşama katılımın desteklenmesi, her türlü bakım ihtiyacının desteklenmesi, kendini gerçekleştirme fırsatlarının yaratılması ve onurlu yaşamın sürekliliği için ihtiyaç duyan başkalarına karşı eksiklik hissetmeden bir yaşamın sağlanması. Yaşlı bireylerin haklarını korumaya yönelik hükümet politikalarının geliştirilmesine rehberlik etmek ve teşvik etmek için yaşam kalitesi standartlarına ilişkin ilkeleri ortaya koymaktadır (UN, 2022).

SONUÇ

Ülkeler arasında ekonomik yapı, idari yapı, ekonomik gelir durumu ve yaş yapısı açısından önemli farklılıklar olması sonucunda yoksulluğun bir veya birden fazla çözümü bulunmaktadır. Farklı ülkeler ve kültürlerde yaşlı yoksulluğuna ait çözümlerinde farklı olma ihtimali düşünülmelidir. Yaşlı yoksulluğunda uygulanacak politikaların her ülke ve toplum için farklı olma durumu göz önünde bulundurulması mutlaka gerekmektedir. Dünyayı oluşturan ülkeler, toplumlar ve insanlar arasındaki yaşamsal etkiler o kadar yüksek ki, oluşturulacak tüm politikalar dünyanın bir noktasından diğer noktasına somut ve hızlı bir şekilde yansımaktadır. Dünyanın herhangi bir noktasındaki oluşacak yoksulluk ülke politikalarının kalıcı ve zorlayıcı şekilde yapılanmasına yön vermektedir. Kalıcı olan sürekliliği olan politikaların oluşturulması için küresel düzeyde politikalar oluşturulması zorunludur.

Dünya yoksulluğu, ülke yoksulluğu, birey yoksulluğu ve yaşlı yoksulluğu artık küresel dünyanın temel sorunudur. Bu durum toplumu oluşturan yaşlı bireyleri de temelden etkilemektedir. Yoksulluk ekonomik ve insani hak düzeyinde temin edildiğinde yaşamın içinde kaybolmadan mağdur olmadan kendi yaşam hakkını kaderini kendisi tayin ederek yaşamalıdır. Yaşlı bireyin

sahip olduğu tüm değerlerine ve inancına saygı duyulmalıdır. Yaşlı bireyin kendi ve toplumsal düzeyde hak sahipliliği şeklinde hiçbir haktan yoksun bırakılmamalıdır.

İnsan güven içinde yaşadığında kendini huzurlu mutlu hisseder. Yaşlı bireyin yaşamını güven içinde devam ettirebilmesi için ekonomik ve sosyal yönden güvende olması sağlanmalı ve yoksulluğa itilmemesi için sosyal güvenlik çatısı altında koruyucu tedbirler ve planlamalar düzenlenmelidir.

Yaşlanma ile beraber bireylerin sağlık alanlarındaki azalmaları hastalığa yakalanma oranları artırmaktadır. Yaşlıların bedensel ruhsal zihinsel kayıpları için tıbbi destek bakım konusunda desteklenmelidir. Yaşlı bakım hizmetleri için sosyal hizmet ve destek sağlanmalıdır. Koruyucu halk sağlığı koruyucu tedbirler alınmalıdır. Bakım ve hizmetler için destek hizmetleri güçlendirilmeli ulaşılabilirlik ve devamlılık sağlanmalıdır. Yaşlı yoksulluğunu önlemek başkalarına muhtaç olmadan yaşamını sağlıklı şekilde sürdürebilmesi için yaşlı bireyin sağlık ihtiyacının desteklenmesi ve iyileştirilmesi için politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

Yaşlı bireyin sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sosyal hizmet destek hakkı, finansal güç ile desteklenerek profesyonelce destek verilmelidir. Yaşlı bireylerin en zorlandıkları konu olan yalnız olan sosyal izolasyondan kurtulmalıdır. Yaşlı bireylerin sosyal aktivitelerden yoksunluk hissetmeden bilgi deneyim tecrübelerini aktarabilecekleri zamanlarını değerlendirebilecekleri yaşam boyu destekleyen alanlar oluşturulmalıdır.

Yaşlanma ile beraber sosyal alandan çekilmek ve ekonomik kayıplar itibar kaybına yol açmakta ihmal istismara ayrımcılığa uğrama konusunda durumlar ortaya çıkmaktadır. Yönetmeliklerle yaşlı bireylerin güçlendirilmesi ve yaşlı bireyleri koruyucu önlem alıcı pozitif ayrımcılık oluşturacak düzenlemeler oluşturmalıdır.

Yaşlı bireylerin çalışabileceği istihdam alanları olmalıdır. Eğitimler ve pratikler çerçevesinde yeni alanlar yaratılmalı, yaşamın içinden ayrılmamaları için etkin roller verilerek yaşlı yoksulluğun önüne geçilmelidir. Yaşlı birey sağlık ve diğer kayıplarından dolayı ekonomik yönden desteklenmelidir. Ekonomik kayıplardan korunması için yaşlı bireylere özel ekonomik vergi indirimleri yapılmalı, yasalarla ekonomik durumları güvence altına alınmalı ve bu yönde politikalar geliştirilmelidir. Yaşlı yoksulluğunu önleyen ihtiyaçların karşılayabilen ekonomik destekler planlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aközer, M., Nuhurat, C., & Say, Ş. (2011). Türkiye’de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler Araştırması. *Aile ve Toplum Dergisi*, 104.
- Aslan, M., & Hocoğlu, Ç. (2017). Yaşlanma ve Yaşlanma Dönemiyle İlişkili Psikiyatrik Sorunlar. *Düzce Üniversitesi Dergisi*, 53-62.
- Aydın, O. (2014). *Türkiye Emeklilik Sistemi İçin Yapısal Reform Önerisi: Tanımlanmış Katkı Modeline Geçiş ve Sanal Hesaplar Üzerine Bir Uygulama*. Ankara: Sosyal Güvenlik Kurumu.
- Bayındırlık Bakanlığı. (2009). *Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar*. Bayındırlık Ve İskan Bakanlığı: <http://www.bayindirlik.gov.tr> adresinden alındı
- Benli, A., & Yenihan, B. (2018). Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi. *Journal of Economic Growth*, 1-20.
- Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G., & Finlay, J. (2009). Fertility, Female Laborforce Participation and the Economic Dividend. *Journal of Economic Growth*, 1-20.
- Coulmas, F. (2007). *Population Decline and Ageing in Japan-The Social Consequences*. London: Routledge.
- Cutler, M. D., Poterba, M., James, M., & Summers, H. L. (1990). An Aging Society: Opportunity or Challenge. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2-60.
- Demir, S. (2006). *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme*. Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- DSÖ. (1999). *Dünya Sağlık Örgütü*. dibd.saglik.gov.tr/yayinlar adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2019). *Türkiye’de Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı ve Yoksulluk Oranları*. <https://www.mahfiegilmez.com/> adresinden alındı
- FAO. (2023). *Prospects for food and nutrition*. <https://www.fao.org/3/a0607e/a0607e02.pdf> adresinden alındı
- Gökbunar, A., & Koç, Ö. E. (2009). Demografik Değişimlerin Sosyal Güvenlik Kurumlarına Etkisi ve Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumlarının Mali Yapısının Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16-18.
- Hoj, J., & Toly, S. (2005). The Labour Market Impact of Rapid Ageing of Government Employees: Some Illustrative Scenarios. *Economic Department*, 5-20.
- Kenanoğlu, M. E., & Aydın, M. (2022). Yaşlanan Nüfusun Servet Dağılımı Üzerindeki

- Etkisi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 758 - 774.
- Kulaksız, Y. (2014). Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü. *ÇSGB Araştırma Dünyası Dergisi*, 91-111.
- Marshall, V., & Mueller, M. (2002). *Rethinking Social Policy for an Aging Workforce Society: Insights from the Lifecourse Perspective Discussion Paper*. Ottawa: Canadian Policy Networks.
- Metin, B. (2016). *Dünyada ve Türkiye’de Yaşlanma Sorunu: Yaşlanan Toplum ve Aktif Yaşlanma*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Oktik, N. (2008). *Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Bakış, Türkiye’de Yoksulluk çalışmaları*. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Önal, A. (2006). Geratoloji Demografik Özellikler Epidemiyolojik Ölçütler. *HSADD*, 1-15.
- Öztürk, M., & Çetin, I. B. (2009). Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar. *Journal of Yaşar University*, 2661-2698.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler-Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yayınları .
- UN. (2022). *Principles for Older Persons*. Nisan tarihinde <https://www.un.org/development/desa/> adresinden alındı
- Uyanık, Y., & Başıyigit, R. (2004). *Demografik Yapı İçinde Yaşlı Nüfusun Görünümü Ve Aktif Yaşlanma Yaklaşımı Perspektifinde Politika Örnekleri*. Nobel Yayınları.
- Uyanık, Y., & Başıyigit, R. (2023). Demografik Yapı İçinde Yaşlı Nüfusun Görünümü ve Aktif Yaşlanma Yaklaşımı Perspektifinde Politika Örnekleri. *İş ve Hayat*, 273-305.
- Weeks, J. R. (2002). *Population Ageing*. USA: Tomphson and Gale.
- WHO. (2001). *Health and Ageing: A Discussion Paper*. <https://apps.who.int/iris/handle/> adresinden alındı

Dr. Zuhal AYHAN

Ankara Fizik Tedavi Hastanesinde başhekim yardımcılığı ve farklı bölümlerde sorumluluk görevleri yürüttüm. İş sağlığı güvenliği sertifikasyonum C grubu almış olup bu süreçte AYBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Politika Anabilim Dalında yaşlılık üzerine Dr’a çalışması yaptım. Yüksek Öğretim Kalite Kurulu Başkanlığında **Kurumsal Dış Değerlendirme ve Dış Değerlendirme Kuruluşları Tescil Biriminde** Dr. olarak aktif görev yapmaktayım.

12. BÖLÜM

ARAP DİLİ BELAGATINDA SÖZDİZİMİ/NAZIM SANATI (Ortaya Çıkışı ve Hicri V. Asra Kadar Gelişimi)

Dr. Cumali BAYLU

Eğitim Görevlisi, DİB, Diyanet Akademisi

Kocaeli Dini Yüksek İhtisas Merkezi

ORCID NO: 0000-0001-6454-2173

cumalibaylu@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8339018>

GİRİŞ

Bütün dillerde olduğu Arap dilinde de cümleler gelişigüzel değil belli kurallar ve şartlar dahilinde kurulurlar. Bu kurallara riayet edilmediği zaman iletişimde kopukluk meydana gelir ve muhabata aktarılmak istenen mesajın etkisi arzu edilen seviyede olmaz. Arap dili belagatında kökleri cahiliye dönemi şiirlerine kadar uzanan nazım sanatı Arapça cümle yapısı ve sözdizimi kurallarının işlendiği bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sanat; cümle içerisindeki öğelerin hangi durumlarda hangi sırada olması gerektiği, hangi anlam için hangi kelimenin seçilmesinin daha doğru olacağı, cümlenin isim cümlesi mi yoksa fiil cümlesi mi olmasının daha uygun olacağı, cümleden hangi durumlarda hangi öğelerin atılması veya zikredilmesi gerektiği gibi hem lafız hem de manaya dönük hususlarla ilgilenen edebi bir sanattır.

İslamiyet öncesi ve sonrasındaki edebiyat, dil ve belagat gibi konular kapsamında işlendiği görülen bu sanat, daha çok İ'câzu'l-Kur'ân ile ilgilenen çevreler tarafından bilinen bir sanat olmasına ve kendisinden kaynaklanan ilim-

lerin belagat ilminde yer edinmesine rağmen belagat kitaplarında kendisi ile ilgili yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Ülkemizde de çeşitli alimlerin i‘câz ve nazmu’l-Kur’ân teorilerine dair daha ziyade tefsir ilmi kapsamında birtakım çalışmalar yapılmış olsa da edebi bir sanat olarak nazım konusuyla ilgili yapılmış bir çalışmaya ulaşamadık. Dolayısıyla bu alanda yapılacak bir çalışmanın gerek Arap dili belagatı gerekse tefsir alanında ilgili konu etrafında yapılacak çalışmalara katkı sunacağını ümit ediyoruz.

Bu çalışma nazım sanatının hicri beşinci asra kadar tarihi gelişimi ve konularıyla sınırlandırılmıştır. Özellikle hicri beşinci asrın seçilmesinin sebebi, bu çalışmanın, hicri beşinci asırda yaşamış ve nazım sanatının sistemli bir teori haline gelmesini sağlayan Abdülkâhir Cürcânî’ye kadar getirilmesi ve onunla sonlandırılmak istenmesidir. Çünkü Cürcânî belagat ilminde olduğu gibi nazım konusunda da bir dönüm noktasıdır. Dolayısıyla nazımın tarihi sürecini Cürcânî öncesi ve Cürcânî sonrası şeklinde iki kısımda incelemek yararlı olacaktır. Bu şekilde düşünüldüğü zaman bu çalışmada Cürcânî’ye kadar nazım sanatının gelişimi ve içerdiği konular ele alınmıştır. Nazım sanatının her bir konusu, üzerinde müstakil bir çalışma yapmayı gerektirecek seviyede olduğu için bu çalışmada konuların detaylarına girilmeyecek, Cürcânî’ye kadar geçirdiği değişimi anlamak için teorik ve pratik genel çerçevesi çizilecektir.

A. NAZIM KAVRAMI: SÖZLÜK ANLAMI VE TANIMINA DAİR GÖRÜŞLER

Nazım/نظم kelimesi Arapça sülâs-i mücerred ikinci baptan يُنظِمُ – نَظَمَ fiilinin masdarı olup sözlükte “dizmek”, “düzene koymak”, “incileri ipe dizmek”, “sıralamak” ve “şiir yazmak” anlamlarına gelir.¹ Aynı kökten türeyen; manzûm/manzûm kelimesi şiir, nizâm/نظام kelimesi düzen, tanzim/تنظيم kelimesi düzenlemek, intizâm/انتظام kelimesi düzgün olmak anlamlarına gelmektedir.² Bu örneklerden anlaşıldığı üzere kelimenin kökeninde ve türevlerinde düzen ve düzgünlük manası hakimdir.

Türk dili edebiyatında da yer edinmiş olan nazım kavramı, Arap dili belagatında iki farklı anlamda kullanılır. Bu anlamlardan birincisi nazım kavramının

1 (İbn Fâris, 1979, s. 5/443; İbn Manzûr, 1994, s. 12/578; Ömer, 2008, s. 3/2235)

2 (Mutçalı, 2011, s. 897; Sarı, 1982, s. 1531)

düz yazının zıttı olarak kullanılmasıdır. Bu kullanımı nesir-nazım ikilisi şeklinde sıkça görmek mümkündür. Buna göre vezinli ve kafiyeli (şiiir benzeri) sözlere manzûm denildiği gibi nazım da denilmektedir.³ Ancak bizim bu çalışmada nazım kelimesiyle kastettiğimiz anlam bu değildir. Nazım kavramının ifade ettiği ikinci anlam düz yazı veya şiiir fark etmeksizin sözün doğru ve etkili biçimde kurulması anlamındaki nazım kavramıdır. Bu çalışmada ele alınan nazım kavramı da tam olarak budur.

Aşağıda nazım kavramının tarihsel sürecinde de ele alınacağı üzere nazım konusu her ne kadar Arap diliyle ilgili bir konu olsa da konunun ortaya çıkışı, gelişimi ve tartışmaları daha ziyade Kur'ân dili özelinde olmuştur. Bu sebeple nazım konusuyla Arap dili alimlerinin yanı sıra tefsir alimleri de ilgilenmiş, tanım ve mahiyetine yönelik fikirler aktarmışlardır. Ayrıca nazımı bir teori haline getiren ilk kişi Abdülkâhîr el-Cürcânî (ö. 471/1078) olsa da kendisinden önce nazım ve nazmu'l-Kur'ân ile ilgilenen alimler olmuştur. Ancak nazımın bir kavram olarak tanımına ilk dönemlerde rastlanmamaktadır. Dolayısıyla nazım sanatını bir kavram olarak tarif eden ilk kişi Cürcânî'dir. O, nazımı şöyle tarif etmiştir; "Nazım, sözü nahiv ilminin gerektirdiği şekilde ve yerde kullanmak, bunun kurallarını ve usullerini bilmek, ortaya konulan metoda riayet etmek, bunları göz ardı etmemek ve çizilen sınırları gözetmekten ibarettir."⁴

Bu tanımından anlaşıldığı üzere Cürcânî'nin nazım tanımı yukarıda bahsettiğimiz sözdizimine karşılık gelmektedir. Cürcânî eserinde nazımın işlevselliğini de aktarır. Ona göre öğeleri özenle seçilmiş bir cümledeki dil inceliklerinin veya hatalarının tespit edilmesi nazım sanatının işlevsel yönünü ifade eder.⁵ Buna göre nazım doğru sözdiziminin kriterlerini belirlemekle kalmayıp kurulmuş olan cümleleri bu bağlamda incelemeyi de içermektedir. Zaten Kur'ân özelinde nazım çalışanların yaptıkları da tamamen bundan ibarettir.

Cürcânî'ye göre nazım müstakil ve gereksiz bir sanat olmayıp; belagat ilminin bütün konularıyla etkileşim içinde olan bir belagat unsurudur. Ona göre i'câz hususundaki meziyet ne lafızda ne de mânâdadır. Asıl meziyet lafız ve mânânın uyum içinde bulunduğu nazımdadır.⁶

Nazım konusuna temas eden isimlerden biri de Eşari kelim alimi Bâkillânî (ö. 403/1013) olmuştur. Bâkillânî nazım sanatının Cürcânî'de olduğu gibi bir

3 (Bulut, 2021, s. 403)

4 (Cürcânî, 1984, s. 81)

5 (Cürcânî, 1984, s. 82)

6 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 125)

tanımını zikretmese de İ'câzu'l-Kur'ân konusuyla bağlantılı olarak nazım ifadesini kullanmıştır. Ona göre Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisi de nazmında eşsiz olmasıdır.⁷ Bâkillânî'nin buradaki nazım ifadesiyle mutlak manada bir cümle kuruluşunu kastettiğini söylemek mümkündür. Buna göre Bâkillânî'nin buradaki ifadesindeki nazım ile Cürçânî'nin tarif ettiği nazım birbirinden farklıdır. Zira Cürçânî nazımı bir kavram olarak ele alırken Bâkillânî sözlük anlamıyla kullanmıştır. Ancak Bâkillânî'nin *el-İntisâr li'l-Kur'ân* isimli eserindeki nazım yaklaşımı bu eserindekinden farklıdır. O ilgili eserinde de net bir nazım tanımı yapmasa da Kur'ân'ın nazmına yönelik iddialara cevap verirken Cürçânî'nin nazım teorisine yakın bir yaklaşım sergiler.⁸

Hadis ve lügat alimi olan Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö.388/998) *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân* isimli eserindeki şu sözünde nazma temas etmiştir: “Kelim şu üç şeyden ibarettir; Manayı taşıyan lafız, lafzı ayakta tutan mana ve bunları birbirine bağlayan nazım. Kur'ân'ın tamamında bu uyum olduğu için Kur'ân'dan daha fesih bir kelim yoktur ve beşer onun mislini getirmekten acizdir.”⁹

Hattâbî'nin nazım tarifinde lafız, mana ve bu ikisi arasındaki uyum ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayı onun nazım tarifinin Cürçânî'nin tarifine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Cürçânî'nin nazım anlayışında da lafız ve mana uyumuna dikkat çekilmiştir.

Nazım konusuna işaret eden isimlerden birisi de Mutezile kelamcısı ve Şâfiî fıkıh alimi olan Kadı Abdülcebâr el-Mutezilî (ö. 415/1025) olmuştur. Onun fesahat hakkındaki şu sözleri dikkat çekicidir:

“Fesahat, cümle içine girmeyen kelimelerde ortaya çıkmaz. Fesahatin ortaya çıkması için kelimelerin uyum içinde bir cümlede bir araya gelmesi gerekir. Bu uyumun sağlanması içinse doğru kelime seçimi, o kelimenin uygun yerde kullanılması ve doğru irabın verilmesi fesahatin olmazsa olmazlarıdır. Cümle içinde geçen bütün kelimelerde bunlara dikkat edilmelidir. Zira fesahat sanatında doğru manayı ifade etmek ne kadar önemli olsa da, asıl önemli olan aynı manayı daha fasih bir şekilde ve üslup ile ifade etmektir. Sırf manaya odaklanarak kelamın fesahatini göz ardı etmek doğru değildir.”¹⁰

7 (Bâkillânî, 1997, s. 35)

8 (Bâkillânî, 2001, s. 567)

9 (Hattâbî, 1976, s. 27)

10 (Kâdi, 2010, s. 16/199)

Kâdî Abdülcebbar'ın bu ifadeleri Cürcânî'nin nazımla ilgili yaklaşımına yakınlık arz etmektedir. Zira o da nazımın tarifini yaparken kelimelerin öneminden ve uyumundan söz etmiştir. Ayrıca Kadı Abdulcebbar'ın sözleri, nazım kavramının Hattâbî sonrasında ikinci aşamasını göstermesi bakımından önemlidir.

B. NAZIM SANATININ ORTAYA ÇIKIŞI

Nazım sanatı her ne kadar İslamiyet sonrasında kavramsallaşmış ve gelişmiş ise de bu sanatın kökleri İslamiyet öncesine kadar dayanmaktadır. Bu sebeple nazımın örneklerini Nâbiga ez-Zübyânî (ö.604 m.) ve Tarefe b. el-Abd (ö. 569 m.) gibi cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerinde görmek mümkündür. Ancak İslamiyet öncesindeki nazım ile İslamiyet sonrasındaki nazım sanatlarının uygulama alanları birbirinden farklıdır. Bu nedenle nazım sanatının ortaya çıkış sürecinde İslamiyet öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırma gitmek isabetli olacaktır.

İslamiyet öncesine nazım sanatı daha ziyade şiirlerde tercih edilen lafızların eleştirisinde gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili aktarılan bir rivayete göre cahiliye dönemi şairlerinden Nâbiga ez-Zübyânî, Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680) şu şiirini eleştirmiştir:

لَنَا الْجَفَانُ الْغُرُّ يَلْمَعَنَّ بِالضُّحَى
وَأَسْيَافُنَا يَقْطُرْنَ مِنْ نَجْدَةٍ دَمَا

“Büyük tabaklarımız var bizim – Sabahları parıldar

Yardım dileyenlerden sebep – Kılıçlarımızdan kan damlar”

Hassân b. Sâbit bu şiirde sabahları kurduğu büyük sofralardan ve yardım isteyenler için savaşmalarından bahsederek kendi kavmini övmek istemiştir. Ancak Nâbiga, Hassân b. Sâbit'in şiirinde tercih ettiği bazı lafızları eleştirmiştir. Örneğin o sabah vakti ifadesi yerine gece ifadesinin daha uygun olacağını söyler. Çünkü gece vakti misafir daha fazla olur. Ayrıca “damlar” ifadesi yerine “akar” ifadesinin daha uygun olacağını söyler. Çünkü bu daha şiddetli savaşmış olmaya işaret eder.¹¹

Bu durumun nazım sanatıyla bağlantısı açıktır. Çünkü özellikle Kur'ân'ın nazımıyla ilgili konuşan müfessirler bazı ayetlerde seçilen lafızların hususiyetlerine sıkça işaret ederler. Bu şiirdeki bazı lafızlara yönelik Nâbiga'nın yaptığı tekliflerde de aynı durum söz konusudur. Sonuç olarak cahiliye dönemi nazım sanatını bir anlamda edebi tenkit kapsamında değerlendirmek mümkündür.

11 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 129)

İslamiyet sonrasında ortaya çıkan nazım sanatı ise daha ziyade Kur'ân'ın edebi/dil üstünlüğü ve İ'câzu'l-Kur'ân konuları etrafında şekillenmiştir. Bu anlamda nazım konusunu ele aldığı kesin olarak bilinen ilk kişi ünlü Arap dili edebiyatçısı Câhız (ö. 255/869) olmuştur. Günümüze ulaşmış olmasa da kendisinin *Nazmu'l-Kur'ân* isimli bir eserinden söz edilir.¹² Bu eser günümüze ulaşmadığı için Câhız'ın nazım konusuyla ilgili görüşlerine tam olarak vakıf değiliz. Konuyla ilgili araştırma yapan Ebû Musa el-Ömerî'ye göre Câhız'ın nazım tanımını, “akıcı bir lafız ve beyana dayalı ifade” şeklindedir.¹³ Öte yandan Câhız'ın günümüze ulaşmış diğer eserlerinde de nazmu'l-Kur'ân ifadesi yer almaktadır.¹⁴

Câhız'dan sonra nazım ve nazmu'l-Kur'ân ifadelerini kullanan başka isimler bulunmakla beraber¹⁵ nazmu'l-Kur'ân bağlamında nazım konusunu net olarak ele alan ilk kişi Hattâbî olmuştur. “Kelim şü üç şeyden ibarettir; Manayı taşıyan lafız, lafız ayakta tutan mana ve bunları birbirine bağlayan nazım. Kur'ân'ın tamamında bu uyum olduğu için Kur'ân'dan daha fesih bir kelim yoktur ve beşer onun mislini getirmekten acizdir.”¹⁶ Hattâbî'nin bu sözlerinden anlaşıldığı üzere ona göre Kur'ân nazım lafız ve manayı birbirine bağlayan bir rabıttır. Hattâbî, insanların birbirine yakın anlamları olan kelimelerin hepsini aynı şeye delalet ettiğini zannettiğini; oysa birbirine anlam yakınlığı olsa da her kelimenin aslında başlı başına bir anlamının olduğunu söyler. Ona göre ilim - marifet, hamd-şükür ve kuud - cülus gibi kelimeler anlamca birbirine yakın gibi görünse de aslında aralarında farklar bulunmaktadır ve bunların doğru yerde kullanılmaları nazım demektir.¹⁷

Hattâbî sonrası nazım sanatı ilgilenen bir diğer isim de Ebubekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkillânî olmuştur. O da nazım sanatının önemine ancak bu sanatla ilgilenen yeterli sayıda kişi olmadığı için bu konuyu tam manasıyla bilmenin zorluğuna işaret etmiştir. Bâkillânî de nazım ilminde kelimelerin yerli yerinde kullanılmalarının önemine dikkat çekmiştir. Ona göre fecr ve sabah kelimeleri her ne kadar aynı gibi görünse de asıl itibariyle bunlar birbirinden farklıdır ve düşünmeden bu kelimeleri rastgele kullanmak nazma aykırıdır.¹⁸

12 (Şensoy, 2006, s. 464)

13 (el-Ömerî, 1990, s. 90)

14 (el-Câhız, 2002, s. 3/198)

15 (Şensoy, 2006, s. 464)

16 (Hattâbî, 1976, s. 27)

17 (Hattâbî, 1976, s. 27)

18 (Bâkillânî, 1997, s. 184)

Bu isimlerden sonra Abdülkâhir Cürçânî gelmiş ve nazım konusunu belki de o zamana kadar en detaylı şekilde ele almıştır. *Delâ'ilü'l-i'câz* isimli eserinde, nazım ve nazmu'l-Kur'ân konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alan Cürçânî, Kur'an'ın nazımının, onun i'câzındaki en temel unsur olduğunu vurgulayarak, nazımın anlamla doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, lafızlar oluşturulmak istenen anlam doğrultusunda düzenlenir ve sıralanır. Nazım, kelime dizilimindeki anlamların, tabii bir akış içinde belirlenen dil kurallarına göre düzenlenmesini gerektirir.¹⁹

Cürçânî'ye göre, nazım oluşması için sözün dil kurallarına uygun bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Nahiv ilmi, Arap dilinin doğal akışındaki kurallarını belirleyerek nazım gerçekleşmesine yardımcı olur. Nazım, kelimelerin taşıdığı anlamları, söz dizimi içinde incelenen anlamlarla birleştirmeyi amaçlar. Bu incelenen anlamlar, kelimenin fâil (özne), mef'ûl (nesne), sıfat, hal ve temyiz gibi durumlarını içerir. Bu tür anlamlar genellikle cümle oluştuktan sonra gündeme gelir. Dolayısıyla her birinin yerli yerinde gelmesi gerekmektedir.²⁰

Cürçânî, nazım konusu ile ilgili özel kavramları ele almış; marife, nekire, isim ve fiil kavramlarının nazım ile olan ilişkisine ve bazı edatların cümleye kattığı anlam değişikliğine dikkat çekmiş ve Zemahşerî'nin Belagat konusundaki fikirlerini çoğunu etkileyecek olan kıymetli bir çalışmaya imza atmıştır.²¹

C. NAZIM SATANININ KONULARI

Gerek nahiv âlimleri gerekse belagat âlimleri cümlelerin yapısına, öğelerin sırasına ve bunların ifade hususundaki farklarına eserlerinde yer vermiştir. Bu alimler arasında Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) gelinceye kadar belagat konularını en detaylı şekilde ele alıp inceleyen kişi şüphesiz Abdülkâhir Cürçânî olmuştur. Bizde burada Cürçânî'ye kadar olan dönemde nazım sanatı kapsamında işlenen; takdim-tehir, istifham, emir, hazif, tekrar, fasl ve vasl gibi bazı konuları ele alıp işlemeye gayret edeceğiz.

1. TAKDİM-TEHİR

Takdim ve tehir kavramları nahiv ve belagat kitaplarında birlikte zikredilir ve birinin tanımının zıttı aynı zamanda diğerinin tanımıdır. Cümledeki bir

19 (Cürçânî, 1984, s. 82)

20 (Şensoy, 2006, s. 464)

21 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 131)

öğenin olması gerektiği yerden alınıp başka bir öğeden önce zikredilmesi veya başlangıç itibarıyla iki ihtimali olan bir öğeyi cümle dizilişinde önde zikretmeye takdim denir.²² Buna göre sonra gelmesi gereken bir öğeyi öne almak veya önde olması gereken bir öğeyi olduğu yerde bırakmak da takdim olarak kabul edilir. Bunun tam tersi ise tehirdir.²³

Cürcânî öncesinde Sîbeveyhi (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822) ve İbn Cin-nî (ö. 392/1002) gibi nahiv alimleri takdim-tehir konusunu işlemiş olsalar da bu isimler ilgili konuyu daha ziyade nahiv ilmiyle sınırlı tutmuşlar; belâgat ve nazm kapsamında ele almamışlardır. Takdim-tehir konusunu bu bağlamda ele alan ilk kişi Cürcânî olmuştur.

Cürcânî, takdim konusunu istifham, ispat ve nefy suretlerinde işlemiş ve her birindeki takdimin faydalarını izah etmiştir. Onun takdim konusu ile ilgili söylediklerinden bir kısmı şu şekildedir; “Bilindiği üzere fiille başlayan cümle ile isimle başlayan cümlenin etkileri ve anlamları aynı olmaz. Örneğin fiille başlayan cümlede vurgu fiile/eyleme yöneliktir. Ancak isimle başlayan cümlede vurgu özneye/faile dönük olur. (Peki hangisi tercih edilmelidir?) Herhangi bir soruya cevap olmadan kurulan cümlelerde asıl önemli olan fail değil, fiildir. Ancak cümle “kim” sorusunun cevabı olarak geliyorsa o zaman fâile/özneye vurgu yapmak için isim takdim edilir.”²⁴

Cürcânî bu konuya örnek olarak, “أقلت شعرا قط؟” ve “أأنت قلت شعرا قط؟” cümlelerini zikreder. Cürcânî’ye göre birinci cümlede (Sen şiir söyledin mi?) vurgu fiile yapılmış ve fiil takdim edilmiştir. Dolayısıyla buradaki takdim nazma uygundur. Ancak ikinci cümlede (Sen mi hiç şiir söyledin?) fâilin takdim edilmesi doğru değildir. Çünkü bu cümlede zikredilen قط edatı eyleme yönelik bir şüpheyi barındırır. Eyleme ilgili şüphe varsa fâile değil eyleme vurgu yapılması gerekir. Dolayısıyla fâilin takdimi doğru olmaz.²⁵

Modern dönem Arap edebiyatçılarından Şevki Dayf da tıpkı Cürcânî gibi “أأنت قلت شعرا قط؟” şeklinde bir cümlede أنت lafzının takdim edilmesini caiz görmez. Zira burada vurgu faile yapılmış; fiilin varlığı değil, failin varlığı sorulmuştur. Bu da fiilin varlığını kesin olduğunu gösterir. Buna rağmen fiilin varlığına şüphe düşüren قط edatının zikredilmesine gerek yoktur. Zira bu zıtlık

22 (Teftazânî, trs., s. 106)

23 (Çetin, 2018, s. 12)

24 (Cürcânî, 1984, s. 112)

25 (Cürcânî, 1984, s. 112)

meydana getirir.²⁶ Abdülkâhir Cürcânî ise bunu failde vurgu yapıldığı için caiz görmez. Zira umumi manalı fillerin faillerini belirlemek muhal olduğu için burada vurgu (takdim) failde değil, fiilde yapılır.

Cürcânî'nin kabul etmediği takdim şekillerinden biri de “ما أنا قُلْتُ هذا و لا” cümlesindeki takdimdir.²⁷ Zira burada failin takdim ettirilmesi ile ona vurgu yapılır ve “Ben söylemedim ancak başkası söylemiş olabilir” şeklinde bir kullanımın olması gerekir. Ancak cümlenin sonunda gelen غيري ifadesi bu kullanımı ortadan kaldırır. Zira bu şekilde anlam “Ben de demedim başkası da demedi” olur. Oysa başta kastedilen “özellikle ben demedim” şeklinde bir kullanımdır. “Ben de demedim başkası da demedi” şeklinde bir anlam için doğru cümle kuruluşu “ما قُلْتُ هذا أنا و لا غيري” şeklinde olmalıdır.

Cürcânî sonrasındaki belagat alimlerinin çoğu da takdim konusunu çoğunlukla bu örnekler üzerinden işlerler. Zemaşşeri de takdim ile ilgili bilgileri Cürcânî'den iktibas etmiştir. Ancak Cürcânî öncesindeki belagat eserlerine bakıldığında takdim konusunun detaylı bir şekilde yer almadığı görülmektedir.

2. İSTİFHAM

İstifhâm konusuna değinen ilk isimlerden olan Sîbeveyhi, istifhamın kullanım şekillerini ve anlamlarını açıklamıştır. Sîbeveyhi, nidanın ihtisasa delalet etmesinden söz ederken, istifhamın tesviyeye²⁸ delalet ettiğini ifade etmiştir. Zira ona göre bu ikisi arasında bir benzerlik bulunmaktadır.²⁹ Sîbeveyhi'nin erken dönemde istifham ile ilgili yaptığı bu çalışmalar sonrakilerin de istifham konusunda müracaat ettikleri önemli kaynaklarından olmuştur.

Ferrâ Bakara Sûresi'nin 81'inci ayetinin tefsirinde istifhamın cevabında kullanılan نعم ve بلى arasındaki farkı şöyle izah etmiştir: “بلى harfi inkardan sonraki ikrar için vaz edilmiştir. نعم ise öncesinde inkar olmayan ikrar içindir. Dolayısıyla burada بلى harfinin kullanılması daha doğrudur. “Siz de rabbinizin size vadettiğini gerçek olarak buldunuz mu?” ayetinin cevabında ise نعم gelmiştir ki doğru olan da budur. Zira bu sorunun içeriğinde bir inkâr söz konusu değildir.”³⁰

Müberred (ö. 286/900) istifhamın bazen kendi anlamının dışına çıktığına

26 (Dayf, 1965, s. 173)

27 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 34)

28 İstifhamın kendi anlamı dışında başka bir manaya mecaz yolu ile olan delaletine tesviye denir.

29 (Sîbeveyhi, 1988, s. 2/232)

30 (Ferrâ, 1972, s. 1/52)

değininip “أأنت أخي ما لم تكن لي حاجة”/Bir ihtiyacım yokken kardeşsin değil mi?” şiirini zikretmiştir. Müberred’e göre aslında soruyu soran soru sormaktan ziyade muhatabın kardeşliğinin sadece iyi günde olduğunu takrir etmektedir. Dolayısıyla bu istifhâm takrir manasındadır.³¹

İbn Cinnî de bu konuya temas etmiş ve istifhamın kendi manası dışında anlamlara geldiğini ifade ederek bununla ilgili örnekler zikretmiştir. Ona göre istifham, taaccüp ve inkâr anlamlarına geldiği gibi ayrıca kesinlik anlamına da gelir. Örneğin “Sen cömert değil misin?” diyen bir kişi aslında “Sen kesinlikle cömertsin” demek istemiştir. Bu kullanıma ayetlerden de örnek veren İbn Cinnî bu gibi yerlerde istifhamın gerçek anlamında kullanılması durumunda ayetlerin vermek istediği anlamın ortaya çıkmasının mümkün olmayacağını söylemiştir.³²

Abdülkâhir Cürçânî, istifham konusunu takdim konusunu ele aldığı bölümde incelemiştir. Zira takdim ve tehirin önemi özellikle istifham konusunda ortaya çıkmaktadır. Cürçânî’ye göre Kuran-ı Kerim’de istifham bazen inkâr için geldiği gibi bazen de normal anlamı ile ancak muhatabın dikkatini çekmek için gelir. Burada muhatap güç yetiremeyeceği bir şeye kalkışmış (iddia etmiş) olabildiği gibi, yapmaması gereken bir şeyi yapmaya niyetlenmiş de olabilir. İstifham ile gelen cümle muhatabın dikkatini çeker ve o kişi de yaptığı işi gözden geçirip hatasını anlar. Kişi, olmayan bir durumun varlığını iddia ederse yine bu şekilde istifham ile uyarılır. Örneğin “*Nasıl olur da Allah’ı inkâr edersiniz*”³³ ayetinde asıl kastedilen taaccüp ve dikkat çekmedir. Yine “*Allah’la birlikte başka bir ilah mı var?*”³⁴ ayetinde asıl amaç sormak değil; soru kalıbında inkâr etmektir.³⁵

3. EMİR

Emir şiğasının cümle içerisinde talep manası dışında kullanımlarının olduğu konusu çok eskiden beri bilinen ve temas edilen bir konudur. Bu şiğanın farklı anlamlar ifade etmesi konusuyla belagat âlimleri kadar fıkıh âlimleri de ilgilenmiş ve emir kalıbın ne zaman vücûb, ne zaman ibâha, ne zaman haramlık bildirdiği hususunda kurallar belirlemiştir.³⁶

Sîbeveyhi, emir kalıbının kendi anlamının dışında anlamlarda da kullanıldığını

31 (Müberred, 2000, s. 1/172)

32 (İbn Cinnî, 1952, s. 2/436)

33 Bakara, 2/28.

34 Neml, 27/62.

35 (Cürçânî, 1984, s. 1/119)

36 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 150)

söylemiş ve örnekler vermiştir. Örneğin “Allah’ım bize yardım et” cümlesinde geçen emir kalıbı, talep/emir anlamında değil; dua anlamında kullanılmıştır.³⁷

Ebu Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) *Mecâzu’l-Ku’rân* isimli eserinde emirin farklı anlamlarına temas etmiştir. Örneğin “*Dilediğinizi yapın*”³⁸ ayetindeki emir lafzının gerçek anlamında değil tehdit anlamında olduğunu söylemiştir.³⁹

İbn Kuteybe (ö. 889/276) de kelamın zahirinden farklı anlamlara gelmesi meselesi kapsamında emirin bazen şu anlamlara geldiğini söylemiştir:⁴⁰

- a) Tehdit: “*اعملوا ما شئتم/Dilediğinizi yapın*”⁴¹
- b) Yol gösterme: “*وأشهدو ذوي عدل منكم /İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun*”⁴²
- c) İzin verme: “*فكاتبوهم إن علمتم فيهم خيرا/Eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükatebe yapın*”⁴³
- d) Farz kılma: “*أقيموا الصلاة/Namazı kılın*”⁴⁴

4. HAZİF

Cürcânî öncesindeki alimlerin çoğu hazif konusuna eserlerinde yer vermiş, hazfin kısımlarını, amaçlarını ve hükümlerini zikretmiştir. Özellikle Sîbeveyhi hazif konusunu geniş bir şekilde ele almış; hazfin mahiyetini ve sıkça yapıldığı yerleri zikretmiştir. Ancak Sîbeveyhi hazif konusuna genellikle nahiv açısından yaklaşmış ve konuyu bu mecrada işlemiştir. Sîbeveyhi hazif olgusunun Arapların günlük konuşmalarında da bulunduğunu ve özellikle çok kullanılan fiillerin/kelimelerin hafzedildiğini söyler. Yine Sîbeveyhi’nin ifadesine göre Arapçada hazif daha ziyade îcâz ve ihtisar amaçlı yapılırdı.⁴⁵

Ferrâ Bakara Sûresi’nin 93’üncü ayetindeki “*onların kalplerine buzağı yerleşti*”⁴⁶ ifadesinde “*sevgi*” kelimesinin hafzedildiğini ve aslının “*buzağı sevgisi yerleşti*” şeklinde olduğunu, ayrıca Arapların bu gibi yerlerde çokça hazif

37 (Sîbeveyhi, 1988, s. 1/142)

38 Fussilet, 41/40.

39 (Ebu Ubeyde, 1961, s. 2/191)

40 (İbn Kuteybe, trs., s. 172)

41 Fussilet, 41/40.

42 Talak, 65/2.

43 Nur, 24/33.

44 Bakara 2/43.

45 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 153; Sîbeveyhi, 1988, s. 1/222)

46 Bakara, 2/93.

yaptıklarını söyler.⁴⁷ Ferrâ'nın “bu gibi yerler” ifadesi ile Sîbeveyhi'nin “çok kullanılan kelimeler” ifadesinin maksat hususunda örtüşüğünü düşünüyoruz. Buna göre kelimada çok kullanılan ve zikredilmemesi durumunda da muhatabın anlayacağı öğeleri hafzetmek nazım sanatına daha uygundur.

Bu konuya değinen isimlerden biri olan Müberred Arapçada hazif konusunun çok geniş bir yer edindiğini ve Arapların özellikle قال ve يقول fiillerini çokça hazfettiklerini söyler. Örneğin o, “Yüzleri kararanlara ise “Siz imanınızdan sonra küfre mi girdiniz”⁴⁸ ayetinde “denilir” fiili hafzedildiğini örnek olarak zikreder.⁴⁹

Cürcânî öncesinde hazif konusunu en sistemli şekilde ele alan isim belki de İbn Cinnî olmuştur. İbn Cinnî *el-Hasâîs* isimli eserinde hazif konusuna ayrı bir başlık açmış ve burada ilk olarak Arapların bazen cümleyi, bazen kelimeyi bazen de harfi veya sadece harekeyi hafzedtiğini söylemiştir. İbn Cinnî burada hazfin teorik boyutunu da aktarmıştır. Ona göre hazfin olması için kelimada hafzedilen öğeye delalet eden bir şeyin (delîl) bulunması gerekir. Aksi durumda hazif muhatabı, gaybı bilmek gibi zor bir durumda bırakır.⁵⁰

İbn Cinnî cümlelerin hafzedilmesine örnek olarak “Vallahi” ve “billahi” ifadelerini zikreder. Zira burada “yemin ederim” ifadeleri hafzedilmiştir. Ayrıca Arapların, mübteda, haber, muzâf, muzâfun ileyh, sıfat, zarf, meful leh, atıf, matuf aleyh ve müstesna gibi öğeleri de hafzedtiğine dair örnekler verir.⁵¹

Bâkillânî, hazif konusunu -belagat ilminde olduğu üzere- icâz konusunun kapsamında işlemiştir. Bâkillânî'ye göre hazif belagat ilminin temel 10 konusundan biri olup hazf ve kasr olmak üzere iki kısma ayrılır. Ona göre hazf, lafızda hafiflik sağlamak için yapılır ve bir kelimenin hafzedilmesi caiz olduğu gibi bir cümle de (cevap cümlesi vb.) hafzedilebilir. Örneğin Bâkillânî'ye göre “Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölümlerin konuşturulacağı bir Kur'ân olacak olsaydı...”⁵² ayetinde “o yine bu kitap olurdu” cevap cümlesi hafzedilmiştir. Bâkillânî burada hazfin zikirde daha beklî olduğunu söyler.⁵³

47 (Ferrâ, 1972, s. 1/66)

48 Âl-i İmran 106.

49 (Müberred, 2000, s. 1/296)

50 (İbn Cinnî, 1952, s. 2/344)

51 (İbn Cinnî, 1952, s. 2/346-365)

52 Ra'd 31.

53 (Bâkillânî, 1997, s. 262)

Cürcânî eserinde hazif konusuna uzunca bir yer ayırmış olmasına rağmen daha çok hazfin pratik boyutuyla ilgilenmiştir. Cürcânî'nin eserindeki hazif bölümü daha genellikle Sîbeveyhî'nin hazif konusuna dair aktardığı şiir örnekleriyle doludur. Ancak Cürcânî bununla birlikte hazfin teorik boyutunu da ihmal etmemiştir. Cürcânî'ye göre yerinde yapılan bir hazif zikirden daha güzel ve etkilidir. O, hazifle ilgili aktardığı şiir örneklerinden sonra şöyle söyler: “Şimdi bu şiirleri teker teker düşün ve hepsini zihnine yerleştir ve sende nasıl bir etki bıraktığına bak! Hafzedilen yerleri incelediğin zaman onlarda bir zarafet ve incelik bulursun. Nihayetinde nice hazfin güzelliğın temeli olduğunu anlarsın.”⁵⁴ Cürcânî'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere o bazen hazfin belagat ve fesahat hususunda daha güzel ve etkili olduğunu, hazfin gerektiği yerde zikrin ise nazma aykırı olduğunu düşünmektedir.

5. TEKRAR / TEKRİR

Kuran ilimleri çerçevesinde gelişen nazım sanatı konularından biri de tekrardır. Bu sanat ilk dönemlerde özellikle Kur'ân'da tekrarın bulunması sebebiyle Kuran'a dil uzatan çevrelere karşı Kur'ân'ı savunma sadedinde ele alınmıştır.

İbn Kuteybe eserinde bu konuya temas etmiş ve tekrarın amaçlarını zikretmiştir. O, Kuran'da tekrarın bulunduğu yerlerden birinin Peygamberler kıssaları olduğunu söylemiş ve bunun gerekçelerini açıklamıştır. Genel anlamda Kur'ân'da tekrarın bulunmasına dair şunları söyler:

“Kuran yirmi üç küsur yıl boyunca peyderpey indirilmiştir. Ayetlerin amacı insanlarda tevhit inancını oluşturmak ve müminlere öğüt vermektir. Özellikle bazı ayetlerin bir süre sonra yeniden nazil olması, ilk defa nazil olmuş etkisi gösterdiği için öğüt verme yönü güçlenmiş olur. İşte bundan dolayı Kuran'da bazı yerlerde tekrar bulunmaktadır.”⁵⁵

Kadı Abdülcebbar de tekrar konusuna değinmiş ve bunun Belagat ile ilgili olan yönünü açıklamıştır. O, Arap edebiyatçılarının konuşmaları esnasında aynı kıssayı farklı lafızlar kullanarak tekrar tekrar anlattıklarını ve bunu bir ayıp ve kusur gibi görmeyip; bilakis bir övünç ve başarı olarak değerlendirdiklerini söyler.⁵⁶

54 (Cürcânî, 1984, s. 1/146-151)

55 (İbn Kuteybe, trs., s. 148)

56 (Kâdi, 2010, s. 16/397)

Kadı Abdülcebbar, hocası Ebu Âli el-Cübbâî'nin peygamber kıssalarındaki tekrarlarla ilgili şunları söylediğini aktarır:

“Bilindiği üzere Kuran yirmi üç yılda peyderpey inmiştir. Bu süreç içerisinde bazen aynı kıssalar farklı lafızlarla yeniden vahiy edilmiştir. Zira Allah Rasûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) zaman zaman içinde bulunduğu sıkıntılar sebebi ile motivasyona ihtiyaç duymaktaydı. Böyle zamanlarda daha önce indirilen ayetlerde anlatılan kıssalar, Allah Rasûlü'ne (sallallâhu aleyhi ve sellem) motivasyon vermek amacı ile yeniden anlatılmıştır.”⁵⁷

Kadı Abdülcebbar'ın aktardığına göre, hocası Ebu Âli, Rahman Suresi'nde tekrar olmadığını söylemiştir. Zira “*Rabbimizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz*” ifadesi her geçtiği yerde ayrı bir amaç ile zikredilmiştir. Bundan⁵⁸ dolay bunların zaid olduğunu söylemek mümkün değildir

Cürcânî eserinde tekrar konusuna girmemiştir. Cürcânî'ye kadar olan dönemde ise tekrar konusu büyük oranda Kur'ân'daki tekrarların izahı sadedinde gelişmiştir.

6. FASL VE VASL

Belâgat ilminde birbiri ardına gelen iki cümleden birini diğerine atfetmeye ise vasl, bunu terk etmeye ise fasl denir.⁵⁹ Fasl bazen virgöl veya nokta, bazen de konuşma esnasında yapılan tonlama, duraklama vb. işaretlerle yapılabilir.⁶⁰ Fasl ve vasl konusunda edebiyat ve belâgat kitaplarının bizlere aktardığı en eski örnek, Câhız'ın *el-Beyan ve t-Tebyin* isimli kitabında aktardığı şu hikâyede bulunmaktadır: “Bir gün Hz. Ebubekir (radiyallahu anhu) elinde bir elbise tutan adamın yanına gelip ona “Bu elbise satılık mı?” diye sordu. Bunun üzerine adam (vasl ile) “عفاك الله/ Hayır Allah selamet versin”⁶¹ dedi. Hz. Ebubekir (radiyallahu anhu) adamın bu cümlesinden dolayı üzüldü. Çünkü bu söz (fasl ile söylendiği zaman) beddua gibi duruyordu. Bunun üzerine ona bu cümleyi fasl

57 (Kâdi, 2010, s. 16/398)

58 (Kâdi, 2010, s. 16/399)

59 (Bulut, 2021, s. 100,577)

60 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 176)

61 “Hayır Allah selamet versin” ifadesi Arapça olarak fasl ile (vav olmadan) okunduğu zaman “Allah selamet vermesin” olur. Ancak vasl ile (vav ile) okunursa “Hayır, Allah selamet versin” olur.

ile değil, vasıl ile (لا وعفاك الله) söylemesi gerektiğini belirtti.”⁶²

Cahiliye dönemindeki Arapların da bu konuyu bildikleri ve dikkat etmeye çalıştıklarına dair rivayetler bulunmaktadır. Ayrıca Allah Rasûlü’nün (sallallâhu aleyhi ve sellem), sahabenin ve tabiinin dilcilerinin de bu konuya dikkat ettikleri; kelamda ayrılması gereken yeri ayırdıkları (fasl), birleştirilmesi gereken yeri de birleştirdikleri (vasl) bilinmektedir.⁶³

Vasl ve fasl konusunun teorik boyutuyla ilgili Cürçânî’ye varıncaya kadar Bâkillânî ve Rummânî’nin aktardığı bazı bilgiler dışında malumat nakledilmiş değildir. Bu isimlerin aktardığı bilgiler her ne kadar vasl ve fasl konularının püf noktasını içeriyor olsalar da ihtiyacı karşılayacak kadar yeterli bilgiler değildir.⁶⁴

Cürçânî eserinde vasl ve fasl konusuna başlarken öncelikle bu konunun önemine vurgu yapmış; sonrasında atıf konusu üzerinden fasl ve vaslın tanımını yapmıştır:

“Bir kelime, öncesindeki kelime ile aynı hükme tabi kılınmak için ona atfedilir. Şayet kelime üzerine i‘râbtan mahalli olan bir cümle atfedilecek olursa, bu cümle de gerideki kelimenin hükmüne tabi olur ve buna da vasıl denir. Ancak bu iki yerde de gerideki hükme tabi kılma kastının bulunması gerekir. Şayet böyle bir kasıt bulunmaz ise vasıl yerine fasl yapılır.”⁶⁵

Bu cümlelerde Cürçânî’nin fasl ve vasl tanımları dışında nazm konusuyla da bağlantılı olarak fasl ve vaslın teorisini ortaya koyduğunu görüyoruz. Zira Cürçânî’ye göre i‘râb ortaklığı olması gereken öğeler arasında vasl, diğerlerinde ise fasl yapılır. Nazma uygun olan budur. Cürçânî bu girizgahtan sonra fasl ve vasl konusunun furû meselelerini günümüzdeki belagat kitaplarındakine benzer bir biçimde aktarır.

62 (el-Câhız, 2002, s. 1/219)

63 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 175)

64 (Ebû Mûsâ, 1988, s. 176)

65 (Cürçânî, 1984, s. 1/222)

SONUÇ

Arapça sözdizimi kurallarını inceleyen nazım sanatının kökleri cahiliye dönemine kadar uzanmakla birlikte asıl gelişimini İslamiyet sonrasında yaşamıştır. İslamiyet öncesinde daha ziyade cahiliye şiirlerinin edebi eleştirisi etrafında şekillenen bu sanat İslamiyet sonrasında İ‘câzu’l-Kur’ân tartışmaları içerisinde ortaya çıkmış ve zamanla bir edebi sanat haline gelmiştir. Her iki bağlamda da nazım, lafız ile mana arasındaki uyum ve ahengi yakalamayı hedeflemektedir. Kur’ân’ın nazmı da bu anlamda eşsiz ve mu‘cizdir. İslamiyet sonrasındaki ilk izlerine Câhız’da rastlanan nazım sanatını bir teori haline getiren ve konularını detaylı olarak ele alan ilk isim Abdülkâhir Cürçânî olmuştur. Cürçânî’ye kadar beş asır boyunca gerek öncesindeki isimlerin gerekse Cürçânî’nin eserlerinde nazım sanatıyla ilgili olarak farklı boyutlarıyla; takdim-tehir, istifhâm, emir, hazif, tekrar, fasl-vasl gibi konular yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Bâkillânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *el-İntisâr li’l-Kur’ân*. thk. Muhammes İ’sâm el-Kudât. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Bâkillânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *İ‘câzü’l-Kur’ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Daru’l-Maârif, 1997.
- Bulut, Ali. *Belagat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Câhız, Ebu Osman el-. *el-Beyân ve’l-Tebyîn*. Beyrut: Mektebetü’l-hilâl, 2002.
- Cürçânî, Abdülkâhir b. Abdurrahman Ebu Bekr. *Delâilu’l-i‘câz*. Kahire: Mektebetü’l-hancî, 1984.
- Çetin, Yusuf. *Arapça’da Takdim-Tehir ve Şiirde Kullanımı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Dayf, Şevki. *el-Belâga: Tatavvur ve Tarih*. Kahire: Dâru’l-Meârif, 1965.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Hüseyin. *el-Belâğatu’l-Kur’âniyye fî tefsîri’z-Zemahşerî*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- Ebu Ubeyde, Ma’mer b. el-Müsennâ. *Mecâzu’l-Kur’ân*. thk. Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetu’l-Hancî, 1961.
- Ferrâ, Yahya b. Ziyad. *Meâni’l-Kur’ân*. 3 Cilt. Kahire: Daru’l-Mısıriyye, 1972.
- Hattâbî, Ebu Süleymân Hamd b. Muhammed. *Beyânu İ‘câzi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed

- Halefullah. Kahire: Daru'l-Maârif, 1976.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth. *el-Hasâis*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1952.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyya. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. Şam: Dâru'l-fikr, 1979.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, trs.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sader, 1994.
- Kâdi, Abdulcebbar. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîdi ve'l-adl*. thk. Hıdır Muhammed Nebhâ. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2010.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 2011.
- Müberra, Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil fi'l-lugati ve'l-edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2000.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemu'l-lugati'l-Arabîyyeti'l-mu'âsira*. Kahire: Dâru âlemi'l-kütüb, 2008.
- Ömerî, Ahmed Cemal el-. *el-Mebâhisu'l-belâgiyye fi dav'i kadîyyeti'l-i'câzi'l Kurâ'nî*. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1990.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid Arapça - Türkçe Lügat*. İstanbul: İpek Yayınları, 1982.
- Sîbeveyhî, Ebû Amr b. Osman. *el-Kitâb*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1988.
- Şensoy, Sedat. "Nazmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *el-Mutavvel S'ale't-Telhîs*. İstanbul: Dersâadet Kitabevi, trs.

13. BÖLÜM

SELÇUKLU ANADOLU'SUNDA YAŞAYAN ÂLİMLERDEN ALİ B. FADDÂL el-KAYREVÂNÎ'NİN HAYATI, NAHİV İLMİNE DAİR ESERLERİ VE BAZI GÖRÜŞLERİ

Dr. Zafer AKYÜZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü

Arap Dili ve Belâğati Anabilim Dalı

zafer.akyuz@erzincan.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-7336-1996

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8339022>

ÖZET

Selçuklular gerek Türk gerekse dünya tarihinde insanlığa ve medeniyete büyük katkıda bulunmuşlar, birçok alandaki gelişmenin öncüsü olmuşlar ve geriye büyük bir miras bırakmışlardır. Selçuklu medeniyet mirasının en kayda değer unsurlarından biri de gelişmiş eğitim sistemidir. Selçuklu devlet adamlarının vizyonları gereği her koşulda eğitimi desteklemesi ve bunu devlet politikası haline getirmesinin sonucunda dönemin en önemli eğitim kurumları olan medreseler ülkenin her tarafta açılmıştır. Bu eğitim kurumlarında İslam dünyasında ilmiyle temayüz etmiş seçkin alimler dersler vermiştir. Bu alimlerden biri de Ali b. Faddâl el-Kayrevânî'dir.

Ali b. Faddâl el-Kayrevânî tahsilinin Kayrevan'da tamamladıktan sonra hayatının geriye kalan kısmını Gazne, Nîsâbûr ve Bağdat'ta gibi devrinin önemli ilim merkezlerinde geçirmiş, tedris ve te'lif faaliyetlerini buralarda sürdürmüştür. Özellikle Bağdat'ta vezir Nizamülmülk'ün iltifat ve ikramına mazhar olmuş, onun himayesinde nahiv ve lügat dersleri vermiştir. O, Arap

şiiri, kıraat, siyer, tarih, hadis, fıkıh nahiv ve tefsir ilimleriyle meşgul olmuştur. Özellikle nahiv ve tefsir alanındaki engin birikimi sebebiyle İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin takdirine mazhar olmuştur. Bu çalışmada Ali b. Faddâl el-Kayrevânî'nin hayatı, eserleri ve nahiv ilmine dair bazı görüşleri incelenecektir. Anlatım, araştırma, analiz ve sentez yöntemleri kullanılarak konu irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Selçuklu Anadolu'su, Ali b. Faddâl el-Kayrevânî, Nahiv, Görüş

THE LIFE OF ALİ B. FADDÂL AL-KAYREVÂNÎ: A SCHOLAR RESIDING IN SELJUK ANATOLIA, HIS CONTRIBUTIONS TO NAHW, AND SOME OF HIS SELECTED PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES

ABSTRACT

The Seljuk Empire, situated at the crossroads of Turkish and global history, has left an indelible mark on humanity and civilization, playing a pioneering role in various spheres and bequeathing a profound legacy. Notably, the Seljuk civilization's sophisticated educational system stands out as a cornerstone of their achievements. Fueled by the visionary policies of Seljuk statesmen, who championed education as a fundamental priority for the state, this era witnessed the establishment of prominent educational institutions known as "madrasas", spreaded across the empire. Within these venerable institutions, distinguished scholars thrived in the realm of Islamic knowledge, and among them stood Ali b. Faddâl al-Qayrawani as a noteworthy luminary.

Ali b. Faddâl al-Qayrawani's educational journey culminated in Kayrevan, after which he dedicated the remainder of his life to pivotal centers of learning during his time, including Ghazni, Nishapur, and Baghdad, where he continued his pedagogical and literary pursuits. His eminence found favor and sponsorship, notably from the vizier "Nizam al-Mulk" in Baghdad, where he imparted instruction in disciplines such as "nahw" (Arabic grammar) and "lugha" (lexicography). His scholarly pursuits spanned a diverse array of fields, encompassing "Arabic poetry", "qira'at" (recitation), "siyar" (biography), "history", "hadith" (sayings of the Prophet Mohammad), "fiqh" (Islamic jurisprudence), "nahw" (Arabic Grammar), and "tafsir" (hermeneutics). His profound expertise, particularly in the domains of nahw and tafsir, eli-

cited the admiration of Imam al-Haramayn al-Juwayni. This research endeavors to meticulously scrutinize Ali b. Faddâl al-Qayrawani's life, his literary contributions, and some of his selected perspectives pertaining to the domain of nahw. In order to facilitate a nuanced exploration of the subject matter, a multifaceted approach -including narrative exposition, comprehensive research, analytical investigation, and synthetic amalgamation of findings -was employed.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Seljuk Anatolia, Ali b. Faddâl al-Kayrevânî, Nahw, Scholarly Perspectives.

GİRİŞ

Anadolu, Selçukluların fethiyle beraber siyasi, iktisadi, ilmi ve kültürel merkez haline gelmiş ve dönemindeki diğer coğrafyalardan oldukça ön plana çıkmıştır. Anadolu'da siyasi birliğin sağlanmasından sonra ilk önce tedrisata önem verilmiştir. Bu dönemde başta sultanlar olmak üzere devlet yöneticilerinin ilme ve ilim adamlarına ehemmiyet vermesi, onları himaye etmeleri, ilim adamlarının ve talebelerin toplum nezdinde büyük itibar görmesi, eğitim kurumlarında tedrisatın ücretsiz olması ve talebelere maaş bağlanması, kütüphanelerin yaygınlaşması ve her türlü kaynağa kolay erişimin olması gibi sebepler eğitimin ülke geneline yaygınlaşmasına, toplumun ilmi ve kültürel düzeyinin artmasına vesile olmuştur.

Bir nesli ihya etmenin onu yok etmekle değil, ilme ve ahlaka önem vermekten geçtiğinin farkında olan devlet adamları ülkenin dört bir tarafına başta medreseler olmak üzere farklı eğitim kurumu inşa etmişlerdir. Bu kurumların temel amacı İslam'ın eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmek, ortaya çıkan zararlı fikrî cereyanların yayılmasına mâni olmak, devletin idârî ve hukûkî alanlarda ihtiyaç duyduğu personeli yetiştirmek şeklinde sayılabilir.¹ Bu kurumların en meşhurları Nizamiye medreseleridir. Bu medreselerin başta gelen en önemli

1 Cemil Osmanoglu, "Medreselerde Eğitim: Selçuklu Dönemi Medreseleri", *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Editör: Mustafa Köylü vd., (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 140-144; Zeki Salih Keskin, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 16; Abdulkerim Özaydın, "Nizamülmülk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007)33/195; Muhammed Salih Ekinci, *İslâh-ı Medâris Medrese Eğitiminde Yenilik*, (İstanbul: Nida Yayınları, 2019), 27-32.

özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odaların bulunmasıdır.² Buralarda yatılı kalan talebelere İslam dünyasının farklı bölgelerinden müderrisler getirilmek suretiyle ders vermeleri sağlanmış ve birçok ilim adamı yetişmiştir. Bu kurumlarda müderrislik yapan âlimlerden biri de Ali b. Faddâl el-Kayrevânî'dir. Bu araştırmada onun hayatı, nahiv ilmîne dair tedvin ettiği eserleri ve bu ilme dair serrettiği bazı görüşlerine temas edilecektir.

1. HAYATI

el-Kayrevânî'nin adı Ebü'l-Hasen 'Alî b. Faddâl el-Mücâşî'î et-Temîmî en-Nahvî el-Kayrevânî'dir.³ Künyesi Ebü'l-Hasen'dir.⁴ Ona, nesebinin büyük dedesi Mücâşî'î b. Dârim'e nisbetle el-Mücâşî'î°, soyunun Arap kabilelerinden Temîm'e kadar uzanması nedeniyle et-Temîmî⁶, dönemin önden gelen ilim merkezlerinden birisi olan Kayrevan'da doğduğu ve ilim tahsil ettiği için bu yere istinaden el-Kayrevânî⁷, Emevi döneminin meşhur nakîza şairlerinden el-Ferez-

2 Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2003), 28/324.

3 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 4/1834; Celâleddîn es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, (Sayda: Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 2/183; Salâhuddîn Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut ve dğr., (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 21/252-253; Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2002), 14/50; Mecdüddîn Ebü Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî terâcimi eimmeti'n-nahvi ve'l-luğa*, (Dâru Sa'diddîn, 1421/2000), 212.

4 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1834; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 2/183; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/253; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 14/50.

5 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1834; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 2/183; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/253; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 14/50; el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî terâcimi eimmeti'n-nahvi ve'l-luğa*, 212.

6 Celâleddîn es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîni'l-ışrîn*, thk. Ali Muhammed 'Omer, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396), 82; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 14/50.

7 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1834; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, 2/183; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/253; ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 14/50.

dak'ın (ö. 110/728) torunlarından olduğu için el-Ferezdaki⁸, yaşadığı dönemde tefsir ilminin yanı sıra nahiv ilminde otorite kabul edildiğinden en-Nahvî⁹ nisbesi verilmiştir.

el-Kayrevânî'nin hangi tarihte doğdu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun 437/1046 yılında vefat eden Meşhur tefsir alimi Mekkî b. Ebî Tâlib'ten Kurtuba'da ders aldığı göz önüne alınırsa Hicri beşinci asrın başlarında doğduğu ihtimal dahilindedir.¹⁰

el-Kayrevânî tahsilini doğduğu yer olan Kayrevan, Kurtuba ve Endülüs'te tamamlamıştır. Başta Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1046) olmak üzere devrinin önde gelen hocaların elinde yetişmiştir.¹¹ Daha sonra ülkesindeki huzursuzluklar ve iç karışıklıklar sebebiyle memleketini terk etmiş, kitap yazmak ve ders okutmak amacıyla dönemin önde gelen ilim merkezlerinden Kurtuba, Mısır, Şam ve Irak'ı gezmiştir. Buralarda bir süre ikamet ettikten sonra Gazne'ye gitmiştir. Burada bulunduğu süre içerisinde dönemin devlet adamları onu himaye etmiştir. Onların istekleri doğrultusunda kitaplar yazmış ve medreselerde ders okutmuştur.¹² Buradan ayrıldıktan sonra önce Nisabur'a, en sonunda da Bağdat'a gitmiş, ömrünün sonuna kadar burada yaşamış ve 479/1086 yılında vefat etmiştir.¹³ Bağdat'ta başta Nizamülmülk olmak üzere devlet adamları tarafından himaye edilmiştir. Burada daha fazla ilimle meşgul olmuş ve çok sayıda eser telif etmiştir. Özellikle tefsir ve nahivdeki engin birikimi ve donanımı nedeniyle yöneticilerin talepleri doğrultusunda Nizamiye medreselerinde dersler vermiş ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir.¹⁴

el-Kayrevânî, Arap şiiri, kıraat, siyer, tarih, hadis, fıkıh nahiv ve tefsir ilimleriyle meşgul olmuştur. Özellikle nahiv ve tefsir alanındaki engin birikimi

8 *yerü a 'lâmi 'n-nübelâ*, 14/50 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1834; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve 'n-nuhât*, 2/183.

9 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1834; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/253.

10 Mustafa Altundağ, *Ali bin Faddâl el-Mücâşi 'î'nin Nüketü Me'ânî'l-Kurân İsimli Eserinin Tahlili ve Tenkitli Neşri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 88.

11 Mustafa Altundağ, "Mücâşi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/443.

12 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1834; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve 'n-nuhât*, 2/183.

13 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1834; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve 'n-nuhât*, 2/183.

14 İbnHacerel-Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1390/1971), 4/249; Şemsüddînez-Zehabî, *el-İber fî haberimenğaber*, thk. Muhammedsa'îd Zağlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/341; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/253

sebebiyle İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) takdirine mazhar olmuştur.¹⁵

2. NAHİV İLMİNE DAİR ESERLERİ

el-Kayrevânî dilin birden fazla alanında ihtisaslaşmış ve farklı yönlere sahip çeşitli eserler bırakmış geniş bilgi sahibi bir alimdir. Nahiv, edebiyat, tefsir, belagat, tarih ve aruz başlıca eser verdiği alanlardandır. Onun nahiv ilmîne dair yazdığı eserlerden sadece üçü günümüze kadar gelmiştir. Bu üç eseri şunlardır:

2.1. el-Mukaddime fi'n-Nahvi

el-Kayrevânî'nin el-Mukaddime fi'n-Nahv isimli eseri, hacmi küçük olmasına rağmen nahiv konularını ihtiva etmesi yönüyle zengin bir kitaptır. Müellif sözü uzatmadan kısa ve öz ifadeler kullanmış, muhtasar bir eser ortaya koymuştur. Onun eserinde takip ettiği yöntemler şunlardır:

- Kitap sarf ve nahiv konularını ele alan on bölümden oluşmaktadır: Bunu şöyle ifade etmektedir: “*Kitabı, her biri usul bilgisine yarayan on bölüme ayırdım.*”¹⁶
- Kitapta Kur’ân-ı Kerîm’den sadece bir ayete istişhâd için yer vermiştir O ayet de şudur: *وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا*. “*Şahit olarak da Allah yeter.*”¹⁷ Bu ayet fâilin (Allah lafzı) lafzen değil manen gelmesine delil olarak gösterilmiştir. Nitekim Allah lafzı lafzen mecrûr fâil olup mahallen merfudur.¹⁸
- Zarûret-i şî’riyye kavramını örnek vermeksizin zikretmiştir. Bu konuda şu ifadelere yer verilmiştir: “*Şair mecbur kalırsa nida dışında da terhîm yapabilir.*”¹⁹
- İlmi konuları ele alırken faydalandığı kaynakları zikretmemiştir. Hiçbir kitabın adını anmamış, yalnızca nahiv ilminin öncülerinden dört kişinin

15 Altundağ, “Mücâşî”, 31/443.

16 el-Mücâşî’î, Ebü’l-Hasen Ali bin Faddâl, *el-Mukaddime fi'n-nahvi*, thk. Hasan Şâzelî, (Kahire: el-Matba‘atü’l-Rabıyyetü’l-Hadîse, 1980), 21.

17 en-Nisâ 4/79.

18 el-Mücâşî’î, *el-Mukaddime fi'n-nahvi*, 47; İbn Hâcib en-Nahvî, *el-Îzâh fi şerhi'l-mufassal*, thk. Musa el-‘Alîlî, (İhyâü’t-Türâsi’l-İslâmî, ts.), 2/230.

19 el-Mücâşî’î, *el-Mukaddime fi'n-nahvi*, 43.

ismini açıkça zikretmiştir. Bunlar; Sîbeveyhî (ö. 180/796), el-Kisâî (ö. 189/805), el-Ahfeş (ö. 215/830) ve el-Mâzinî'dir (ö. 249/863).

- Anlaşılması güç bazı kelimelerin anlamlarına hiç yer vermemiştir. Mesela, عَيْطُمُوسُ, جَحْنَقُلٌ, حَبْنَطَى ve قَنَا kelimeleri bu duruma örnektir. Bunların dışında da anlamına değinilmeyen kelimeler vardır.²⁰

2.2. Şerhu 'Uyûni'l-î'râb

Şerhu 'uyûni'l-i'râb, el-Kayrevânî'nin el-Fezârî'ye ait olan 'Uyûnu'l-i'râb adlı esere yazdığı şerhtir. Tam adı Ebû Muhammed Ubeydullah b. Ahmed en-Nahvî el-Fezârî olan müellif, Mısır'daki Fezâre köyüne nispetle el-Fezârî diye anılmaktadır. Kendisi Ebu Ali el-Fârisî'nin (ö. ۹۸۷/۳۷۷) öğrencisidir.²¹

el-Kayrevânî'nin bu eseri telif ederken takip ettiği yöntemi şu şekildedir:

- el-Kayrevânî'nin 'Uyûnu'l-i'râb'ı şerh etmesinin sebebi, kitabın açıklığa kavuşturulması gereken müphem konuların çok olmasıdır. Kitabı dedesinde görmüş ve onun arzusuyla şerhini yapmıştır. Bu, şu sözünden anlaşılmaktadır: *"Saygıdeğer aile büyüğümün bu kitabın şerhini arzu ettiğini gördüm. Ben de onun emrettiğini üstlendim. Müellifin ise icâz ve ihtisara meyledip sözü uzatmaktan kaçındığını gördüm."*²²
- Konuların sıralaması açısından el-Fezârî'nin yolunu takip etmiştir. Bu konuda şöyle demiştir: *"Amacına aykırı hareket etmemek için onun yolunu takip ettim ve basamaklarına uydum. Onun hoşlanmadığından da uzak durarak bu kitabı yazdım."*²³
- Kitabın her bir başlığında birkaç meseleyi bir arada toplamış, başlığın konularını da مَسَائِلُ مَدَا الْبَابِ : *"Bu bâbın konuları"* ibaresiyle başlıklandırmıştır. Şerhte iki yüz elli yedi mevzu ele alınmıştır.
- Hadis-i şeriflerle istişhad, Kur'ân, kıraat ve şiirlerle istişhada kıyasla oldukça azdır. Kitapta üç hadisle istişhad yapılmış ve bir hadisten örnek verilmiştir. İlk hadisi mananın değişmesi durumunda hükümün durumu konusunda istişhad yapmak için zikretmiştir. Hadis şudur: لَا يَفْتَلُ قُرْشِيٌّ

20 el-Mücâşi'î, *el-Mukaddime fi'n-nahvi*, 70-78.

21 es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, 2/162; Ebû'l-Hasen Ali bin Faddâl el-Mücâşi'î, *Şerhu 'uyûni'l-i'râb*, thk. Hannâ Cemîl Hadâd, (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1406/1985), 13.

22 el-Mücâşi'î, *Şerhu 'uyûni'l-i'râb*, 39

23 el-Mücâşi'î, *Şerhu 'uyûni'l-i'râb*, 39.

صَبْرًا بَعْدَ هَذَا الْيَوْمِ. “Bugünden sonra (Mekke'nin fethi) hiçbir Kureyşli esir edilerek öldürülmeyecektir.”²⁴ el-Kayrevânî bu hadisi izah ederken şöyle demiştir: “Eğer ravi لَا يُقْتَلُ şeklinde cezmlı rivayet etseydi irtidat etmiş olsa bile Kureyşlilerin öldürülmemesi icap ederdi (vacip olurdu). Ancak hadisin manası bu lafzın ref' alametiyle gelmesinden dolayı 'Kureyşliler irtidat etmeyecektir, ederse öldürülür.' anlamındadır.”²⁵ Yani lafız cezmlı olursa “İrtidat etseler bile öldürülmeleri mutlak olarak meşru olmaz.” anlamı çıkar. Bu ihtimalde لَا cezm eden nehy lâ'sıdır. Ancak ref' edilirse “öldürülmemeleri irtidat etmemelerine bağlıdır.” anlamı çıkar. Buradaki لَا ise nehy lâ'sıdır.

Bir diğer hadisle istişhad yaptığı konu ise أَحْضَرَ lafzının cemi müennes sâlim olarak حَضْرَوَاتِ şeklinde çoğul yapılabilmesidir. Zira burada lafzın sıfattan isme dönüşmesi söz konusudur. “لَيْسَ فِي الْحَضْرَوَاتِ زَكَاةٌ.” “Sebzelerde zekât yoktur.”²⁶ hadisi bu duruma misaldir. Ancak أَحْمَرُ ve أَصْفَرُ kelimeleri, sıfat olduklarından elif ve te harfleriyle çoğul yapılamaz. Bunun yerine حُمْرَاءُ – حُمْرَاءُ – حُمْرَاءُ ve أَصْفَرَاءُ – أَصْفَرَاءُ – أَصْفَرَاءُ şeklinde فُعْلُ veznine girerek cemi yapırlar.²⁷

- Kur'ân'dan delil getirirken ayeti belirgin bir şekilde vermek yerine onu ifadelerinin arasında zikretmiştir. Örneğin لَا يَكُونُ ile istisna ifade edilmesi ve ondan sonra gelen ismin ref veya nasb olması bakımından hükmü konusunda Kur'ân'dan istişhad yapmış ancak ayeti belirli bir şekilde vermemiştir: “Eğer لَا يَكُونُ ile istisna ifade ettiysen istersen ref' et, istersen nasb et. إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً”²⁸ Burada işaret ettiği örneğin ayette إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً: “Ticaret olması müstesnadır.”²⁹ ibaresi olduğunu zikretmemiştir.

2.3. el-İşâre ilâ Tahsîni'l-'İbâre

el-Kayrevânî'nin matbu eserlerinden biri de el-İşâre ilâ tahsîni'l-'ibâre isimli kitabıdır. Küçük hacme sahip olan bu kitap, basit ve açık ifadeleriyle ve destekleyici örnekleriyle yeni başlayanlara hitap eden bir üsluba sahiptir. el-Kay-

24 Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccâc en-Neysâbûrî, *Sahîhü müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1374/1955), 3/1409.

25 el-Mücâşi'î, *Şerhu 'uyûni'l-i'râb*, 37.

26 Ebu'l-Hasen Ali b. 'Omer ed-Dârekudnî, *Süneni'd-Dârekudnî*, thk. Suayb el-Arnâvut ve dğr., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 2/478.

27 el-Mücâşi'î, *Şerhu 'uyûni'l-i'râb*, 64-65.

28 el-Mücâşi'î, *Şerhu 'uyûni'l-i'râb*, 175.

29 el-Bakara 2/282.

revânî'nin bu eseri telif ederken takip ettiği yöntemi şu şekildedir:

- el-Kayrevânî bu kitabını iki sebepten dolayı telif etmiştir. Birincisi yeni başlayan öğrencilere yardımcı olmak, diğeri de çağdaşlarının kitap telif yöntemini deşifre etmek ve devlet adamlarına takdim etmektir. Nitekim bu konuda şöyle demektedir: *“Bu kitapta hacmi küçük ama içindeki bilgileri çok olan, ayrıca yeni başlayanlara ve kâtiplerden orta seviyedekilere uygun olan irabla alakalı babları bir araya getirdim. Bununla Şeyh Fakih, Nâsihuddevle Ebû Muhammed Abdussamed b. Ali'nin kütüphanesine katkıda bulundum.”*³⁰
- Kitap kırk iki başlıktan oluşmaktadır. Başlıca konuları nahiv ve sarf olmakla birlikte hat, alfabe ve tarih verme gibi konuları da incelemiştir. Başlıkları bâbların altına ilişirmiştir. *“Fâil bâbı”* : *بَابُ الْفَاعِلِ* ve onun altında *نَائِبُ الْفَاعِلِ* : *“Nâibu'l-fâ'il”* gibi.³¹
- Konuların belirli bir sıralamaya göre ele alınmaması, bu kitabın karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Mesela, önce nahiv konuları ardından sarf konuları işlenmemiş, bunun yerine nahivle alakalı birkaç babın ardından sarfla alakalı bablar gelmekte, ardından tekrar nahive dönmektedir. Bir başka örnek olarak muhatap bâbından sonra nisbet, imâle, tasgîr ve cem' gibi bablar ele alınmakta, ardından istifhâm edatları ve hikâye babı gelmektedir. Sonrasında ise cümel babı gelmektedir.³²
- Konuları açıklarken kısımlara ayırmayı yöntem olarak benimsemiştir. Örneğin mebnî konusunu şöyle işlemiştir: *“Mebni iki şekilde gelir: Sükûn üzere mebni ve fetha üzere mebni. Sükûn üzere mebni olmanın örneği yüz yüzeyken emir vermektir: كُنْ، خُذْ، سِرْ، قُمْ gibi. Fetha üzere mebni örneği ise mazi fiildir. ضَرَبَ ve خَرَجَ gibi.”*³³

3. NAHİV İLMİNE DAİR BAZI GÖRÜŞLERİ

Nahiv ilmi Hicrî beşinci yüzyılda olgunlaşmış ve müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. el-Kayrevânî, eserlerinde hem Basra hem de Kûfe ekolünün gö-

30 Ebû'l-Hasen Ali bin Faddâl el-Mücâşî'î, *el-İşâre ilâ tahsîni'l-'ibâre*, thk. Hasan Şâzelî Ferhûd, (Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 140/1982), 23.

31 el-Mücâşî'î, *el-İşâre ilâ tahsîni'l-'ibâre*, 33, 37.

32 el-Mücâşî'î, *el-İşâre ilâ tahsîni'l-'ibâre*, 101-111.

33 el-Mücâşî'î, *el-İşâre ilâ tahsîni'l-'ibâre*, 30-31.

rüşlerine yer vermiştir. Bu görüşlerin bir kısmını açıklamış, bazılarının üzerine kendi ilavelerini yapmış ve bazılarını serdederken hangi görüşü tercih ettiğini belirtmemiştir. O, kendinden öncekilerin görüşlerine yönelik tutum belirlerken tercih, istihsân (uygun bulma), ifsâd (çürütme), hatalı bulma ve yanlış kullanım olarak niteleme gibi yöntemlere başvurmuştur. Nahiv ilmine ait konularda kendinden önce alimlerin ele almış olduğu bazı meselelerde kendi özgün görüşlerini ortaya koymuştur. Bu görüşlerini açıklarken kendine nispet etmek üzere şu ifadeleri kullanmıştır: “أَمَا أَنَا فَأَرَى : “Ancak bana göre”, “Ben böyle düşünmüyorum”, “الْوَجْهَ عِنْدِي : “Benim görüşüm” ve “الصَّحِيحُ عِنْدَنَا : “Doğru olan bizimkidir.” Yukarıda verilen üç eseri bağlamında onun nahiv ilmine ait bazı konular ve terimler hakkındaki görüşlerini iki başlık altında incelemek mümkündür.

3.1. Nahve Ait Bazı İlmi Konulardaki Görüşleri

3.1.1. İsmi Tarifi

Sîbeveyhi (ö. 180/796), ismin ne olduğunu belirli hale getirmek için net bir tanım yapmamış, bunun yerine örneklerle yetinmiştir. O, ismi açıklarken sadece رَجُلٌ : *adam*, فَرَسٌ : *at* ve حَائِطٌ : *duvar* gibi kelimeleri isme misal vermiştir.³⁴ Müberred (ö. 286/900) de Sîbeveyhi ile hemen hemen aynı görüştedir ve bu konuda şöyle demiştir: “İsimler ise şunun gibi anlamlara gelen şeylerdir: رَجُلٌ : *adam*, فَرَسٌ : *at*, زَيْدٌ : *Zeyd*, عَمْرٌو : *Amr* ve bunların benzerleridir.”³⁵

İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316/929) ismi tanımlayan, kaidelerini açıklayan ve örneklerle birlikte genel hatlarını belirginleştiren ilk kişi olduğu söylenebilir. Ona göre isim; “Müfred bir manaya delalet eden şeydir.”³⁶ Bu mana bir şahıs بَلَدٌ, *taş*, حَجْرٌ : *at*, فَرَسٌ : *adam*, رَجُلٌ olabilir de olmayabilir de. Şahsa örnek olarak *bekir*” isimleri verilebilir. Şahıs olmayan isimlere ise: عُمَرُ *ömer* ve: عَمْرٌ *ülke*: *saat*: السَّاعَةُ *gece* ve: اللَّيْلَةُ *gün*, الْيَوْمُ *bilmek*, الْعِلْمُ *zannetmek*, الظَّنُّ *vurmak*: الضَّرْبُ *kelimeleri örnek olarak verilebilir*³⁷.

İbnü's-Serrâc'dan sonra Ebû Sa'îd es-Sîrâfî (ö. 368/979) ismin tanımını

34 es-Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Omer b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb kitâbu sîbeveyhi*, thk. Abdusselâm Hârûn, (Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1408/1988), 1/12.

35 el-Müberred, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*, thk. Muhammed 'Abdülhâlik 'Azîme, (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, ts.), 1/3.

36 İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahvi*, thk. Abdülhüseyn el-Fetlî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/36.

37 İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahvi*, 1/36.

yapmış, el-Kayrevânî ise onun tanımını sehven İbnü's-Sirâc'a isnat etmiştir. Bu tanım şu şekildedir: “Lafzı, mazi veya başka bir zamanla ilişkili bir manaya delalet etmeyen her şey isimdir.”³⁸

el-Kayrevânî, ismin tanımlarından bir kaçını kaynağına da dayandırarak zikretmiş ancak bunları ikna edici bulmamış ve “İsmi tercih edilmeyen çok tanımı vardır.”³⁹ diyerek bu tanımlardan hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. O, İsmi şu şekilde tanımlamıştır: “Bizce doğru tanım şudur: İsim, en başta irab edilmesi gerektirir. İrab edilmesi gereken sözüyle onu harf ve mebni fiilden ayırmayı amaçlıyoruz. Zira harf ve mebni fiil farklı şekillerde irab edilmeye gerek duymazlar. En başta ifadesi de de mebni isim ve mu‘reb fiilden ayırt etmek içindir.”⁴⁰

3.1.2. Harfin İsimlendirilmesi

Harf, sözlükte yan ve taraf manasına gelir. حَرْفٌ كُلُّ شَيْءٍ طَرَفُهُ “Her şeyin harfi tarafıdır (yanı/ucu).” ifadesindeki harf kelimesi de bu anlamdadır.⁴¹ Falanca işinin bir kenarı üzeredir, kararsızdır ve beğenmediği bir şey gördüğünde vazgeçecektir anlamında وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ مِّنْ أَمْرِهِ فَلَا يُدْعَىٰ بِهِ كَلِمَاتُ اللَّهِ وَلَئِنَّ اللَّهَ لَمَنَّانٌ “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’a kıydan kenardan (şartlı olarak) kulluk eder.”⁴² âyetindeki harf kelimesi de bu sözlük manasıyla kullanılmıştır.⁴³ Harf ayrıca kelimelerin kendisinden oluştuğu ve hurûfî’l-hecâ adını alan yirmi sekiz alfabe harfleri için kullanıldığı gibi birtakım manaları ifade eden, kelamın parçaları arasında irtibat sağlayan bir veya daha fazla alfabe harfinden oluşan ve kelimenin isim, fiil ve harf diye bilinen üç kısmından biri olan edatlar için de kullanılmaktadır.⁴⁴

İstilahi manada harfi Sîbeveyhi şöyle tanımlamıştır: “İsim veya fiil olmayıp bir mana ifade etmek üzere söylenendir: لام الإضافة, سوف, واولقسم, ثم buna misal verilebilir.”⁴⁵ İbnü’s-Sîd el-Battalyevsî (ö. 521/1127), Sîbeveyhi’nin tanımını

38 Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî, *Şerhu kitâbi sibeveyhi*, thk. Ali Seyyid Ali ve dğr., (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2008), 1/15.

39 el-Mücâşî‘î, *Şerhu ‘uyûni’l-i râb*, 46.

40 el-Mücâşî‘î, *Şerhu ‘uyûni’l-i râb*, 46-47.

41 er-Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed, *Muhtârü’s-sihâh*, thk. Yûsuf Muhammed, (Beirut: Mektebetü’l-‘Asriyye, 1420/1999), 70.

42 el-Hac 22/11.

43 er-Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, 70.

44 *el-Mu‘cemu’l-vesît mecma’u’l-lugati’l-‘arabiyye*, (Kahire: Mektebetü’ş-Şurûki’d-Düveliyye, 2004), 167

45 es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb kitâbu sibeveyhi*, 1/12.

öğrencileri var.” örneğinde ھـ zamiri sınıfa dönmektedir. Eğer haber te’hîr edilseydi şöyle denirdi: *أَنَّ طَلَابَهُ فِي الْفَصْلِ: “(Sınıfın) öğrencileri sınıftadır.”* Ancak bu zamirin kendisinden sonra gelen lafza dönmesinden dolayı bu caiz değildir. Kur’ân-ı Kerîm’deki şu ayet ise caiz olarak gelmiştir: *وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ* *“Bilin ki Allah’ın elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi.”*⁵² Burada câr-mecrur şibh cümle olup *أَنَّ*’nin takdîm edilmiş haberi olarak ref’ mahallindedir. *رسول الله* ifadesi *أَنَّ*’nin te’hîr edilmiş ismi olup cevazen mansûbdur ve muzâftır. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. ۱۳۴۴/۷۴۵) şöyle demiştir: *“Net olan şudur ki, وَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ: ‘Bilin ki Allah’ın elçisi aranızdadır.’ sözü tâm bir kelâmdır.”*⁵³

el-Kayrevânî’nin bu ayetin irabı noktasında farklı bir tevcihi söz konusudur. O, *أَنَّ*’nin haberi olarak *لَعَنِتُّمْ* ibaresini görmüş ve başındaki lâm harfinin de *أَنَّ*’nin haberine gelen lâm-ı muzahlaka olduğunu düşünmüştür. *عَنِتُّمْ* cümlesi ise fiil ve fâilden müteşekkil olup *أَنَّ*’nin haberi olarak ref’ mahallinde bulunmaktadır. Bu görüşünü şöyle ifade ederek diğer irab biçimlerine itiraz etmiştir: *“Nahivciler *فِيكُمْ*’u zarf olarak değerlendirmektedir. Bu konuda şu görüşler vardır.... Bana göre haber *لَعَنِتُّمْ* sözüdür. Çünkü bu kısımdan fâide hasıl olmaktadır ve manası şudur: وَعْلَمُوا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ لَعَنِتُّمْ: ‘Bilin ki Resulullah size uysaydı durumunuz işiniz giderdi.’ Bu şu söz gibidir: *لَوْ أَكْرَمْتَهُ لَفَصَدَكَ*: ‘Muhakkak sen Zeyd’e cömertlik etseydin elbette o sana kastederdi.’”*⁵⁴

3.1.4. Lev’den (لو) Sonra Gelen Zamirin İrabı

Lev’in (لو) iki özelliği vardır. Biri *وَدَّ* gibi fiillerden sonra gelerek masdar edatı olmasıdır. Mesela, *وَدِدْتُ لَوْ حَضَرَ عَمْرُو*: *“Amr’ın gelmesini isterdim.”* Burada lev ve sonrasında gelen fiil, müevvel masdar olarak nasb mahallindedir. Diğeri ise cezm etmeyen şart harfi olmasıdır. Bu haliyle genellikle mazi fiillere gelir. Örneğin, *لَوْ حَضَرَ عَمْرُو لَحَضَرْتُ*: *“Amr gelseydi gelirdim.”* İbn Mâlik bu konuda şöyle demiştir: *“Lev, mazide şart harfidir.”*⁵⁵

De ki: قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَثُورًا *‘Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla*

52 el-Hucurât 49/7.

53 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît fi’l-tefsîr*; thk. Sıtkı Muhammed Cemil, (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1420/1999), 9/513.

54 Ali b. Faddâl el-Mücâşî’î, *en-Nüket fi’l-kur’âni’l-kerîm*, thk. Abdullah Abdulkadir et’Tavîl, (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1428/2007), 454.

55 İbn ‘Akîl, *Şerhu ibni ‘akîl ‘alâ elfiyeti ibni mâlik*, 4/47

kıstıkça kınardınız. İnsan oğlu çok eli sıkıdır!’”⁵⁶ ayetinde lev (لَو) edatından sonra munfasıl zamir gelmiştir. Nahiv alimlerinin buradaki لَو in irabı konusunda farklı görüşleri vardır. Bazıları onun mahzûf bir fiilin faili olduğu ve تَمْلِكُونَ لَو takdirinde olduğu görüşündedir. Burada تَمْلِكُ fiili hafzedilmiş ve muttasıl zamir olan و ayrılarak أَنْتُمْ'a dönüşmüştür. Bazıları ise ayette zikredilenin dışında bir fiil takdir etmekte ve bu ifade لَو كُنْتُمْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ takdirinde olduğunu beyan etmişlerdir. Ardından كَان fiili hafzedilmiş ve kâne'nin mahzûf ismi olarak أَنْتُمْ zamiri kalmıştır.⁵⁷ el-Kayrevânî ise لَو'den sonrasına yönelik öncekilerden farklı özgün bir görüş belirtmiştir. Buna göre ifade takdiren لَو كُنْتُمْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ şeklinde olup كَان fiili muttasıl zamiriyle birlikte hafzedilmiştir. Munfasıl zamir olan أَنْتُمْ ise fiille birlikte hafzedilen zamiri teyit etmek üzere yerinde kalmıştır. Ebû Hayyân bu görüşe şöyle işaret etmektedir: “Bu çıkarımı Ebû'l-Hasan Alî b. Faddâl el-Mücâşi'î, كَان nin izmârî üzerine yapmaktadır ve ifade تَمْلِكُونَ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ takdirindedir. Görüldüğü üzere bu çıkarıma göre كُنْتُمْ ekiyle birlikte hafzedilmiş ve أَنْتُمْ fiilin hafzedilen zamirini teyit etmek üzere kalmıştır.”⁵⁸ el-Kayrevânî'nin bu görüşünün bizzat kendisinin kaleme aldığı ve günümüze kadar gelmemiş olan Mutehayyeru'l-ferîd adlı tefsir kitabında zikretmiştir. en-Nüket fi'l-kur'âni'l-kerîm adlı eserinde bu esere şöyle işaret etmiştir: “Bu iki ayeti Mutehayyeru'l-ferîd adlı kitabımda yeterince ele aldım.”⁵⁹

3.2. Nahiv İstılahlarına Dair Görüşleri

Basra ve Kûfe başta olmak üzere nahiv ekollerinin ortaya çıkmasıyla nahiv istılahı ön plana çıkmış ve gelişme göstermiştir. Nitekim bu ekoller birbirinden nahiv, sarf ve istılah hakkındaki görüşleriyle ayrılmaktadır. el-Kayrevânî, nahiv istılahına önem veren bilginlerdendir. Nitekim Basra menşeli bir terimi zikrederken onun Kûfe ekolündeki karşılığına değinmeyi de ihmal etmemiştir. Örnek olarak Basralılarda hâl, Kûfelilerde kat' olarak adlandırılan terime şu ibareyle işaret etmektedir: “Kûfeliler hâli kat' olarak adlandırılır.”⁶⁰ Yine كَان'deki lâm (ل) için Basralılar لَامُ التَّوَطُّئَةِ (başlama lâmi)” derken, Kûfeliler اِنْذَارُ الْقِسْمِ (İnzâru'l-kısm (ayrı kısım uyarısı))” der-

56 el-İsrâ 17/100.

57 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-darab min lisâni'l-'arab*, thk. Receb Osman Muhammed, (Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1418/1998), 4/1899-1900.

58 el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîd fi't-tefsîr*, 7/118.

59 el-Mücâşi'î, *en-Nüket fi'l-kur'âni'l-kerîm*, 261.

60 el-Mücâşi'î, *en-Nüket fi'l-kur'âni'l-kerîm*, 352.

ler. Bununla birlikte *مَحِيصٍ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ*: “*Böylece âyetleri-mize karşı mücadele verenler bilsinler ki kendileri için kaçacak yer yoktur.*”⁶¹ ayetindeki *يَعْلَمُ* fiili Basralılara göre *أَنَّ*’nin vücûben gizlenmesiyle mansubdur. el-Kayrevânî de bu konuda şöyle demiştir: “*Küfeliler ise sarf üzere mansubdur derler.*”⁶²

el-Kayrevânî, nahiv ilminde kendine ait özgün terimler ortaya koymuş bir nahiv alimidir. Bunlardan bazıları Şunlardır:

3.2.1. el-Mef’ûlu Dûnehû

el-Kayrevânî, bu terimle istisna’yı kastetmektedir. Bu terimi Şerhu ‘uyûni’l-i-râb isimli eserinde müstakil bir başlık olarak ele almıştır. Konunun başlığı şu şekildedir; *بَابُ الْمَفْعُولِ دُونَهُ وَهُوَ الْإِسْتِثْنَاءُ*: “*Mef’ûl Dûnehu Bâbi (İstisnâ).*”⁶³ el-Mef’ûlu dûnehu diye isimlendirmesinin sebebi istisnanın hal gibi kelimada fazla olarak muamele görmesi nedeniyledir. Mesela, *جَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا عَمْرًا*: “*Amr dışındaki öğrenciler geldi.*” *مَاجَاءَ الطُّلَّابُ إِلَّا عَمْرًا*: “*Amr hariç bütün öğrenciler geldi.*” denildiğinde hükmün *إِلا*’dan önce zikredilenlerin isbâtının tâm olması veya Amr’ın katılmayan olarak nefyedilmesi şeklindedir. İsimlendirmede *دونه* lafzının kullanılmasının sebebi budur.⁶⁴

3.2.2 el-Hâmil

Hâmil, âmilin karşıtı olan bir nahiv terimidir. Sîbeveyhî *لكن, إنما, كأنما, إذ,* gibi kelimelere harf ismini vermiştir. Çünkü bunlar amel etmezler.⁶⁵ Nahiv alimlerinden bir kısmı isim veya fiil üzerinde herhangi bir tesiri olmayan, hiçbir şekilde amel etmeyen ve âmilî zıddı olan kavrama mühmel ismini vermiştir. Bu durum daha çok amel etmeyen harflerde görülmektedir. Mesela, el-Kayrevânî’den sonra gelen alimlerden Ebû Muhammed Bedreddîn el-Murâdî (ö. 749/1348) mühmel terimini kullanmıştır. O, bu konuda şunları ifade etmektedir: “*Âmil, başına geldiği şeyi ref’, nasb veya cer ederek etki edendir. Âmil olmayan ise الْمُهْمَلُ/ mühmel olarak adlandırılır.*”⁶⁶ el-Kayrevânî ise harfleri üç grupta incelemiştir.

61 eş-Şûrâ, 42/35.

62 el-Mücâşî’î, *en-Nüket fi’l-kur’âni’l-kerîm*, 437.

63 el-Mücâşî’î, *Şerhu ‘uyûni’l-i-râb*, 175.

64 el-Mücâşî’î, *Şerhu ‘uyûni’l-i-râb*, 175.

65 es-Sîbeveyhi, *el-Kitâb kitâbu sibeveyhi*, 3/116.

66 Ebû Muhammed Bedreddîn el-Murâdî, *el-Cene’d-dânî fi hurûfi’l-me’ânî*, thk. Fahreddîn Kabâve ve dğr., (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1992), 27.

Bunlar; âmîl, hâmil ve âmîlun marraten (bazen âmîl olan) şeklindedir. Hâmil ise iki türdür: Biri ismin veya fiilin başına gelebilen ama başına geldiği şeyin fonksiyonu olmayandır, بل, هل, ثم gibi. Diğeri ise başına geldiği şeyin biçimini değiştirip neredeyse onun bir parçası gibi olandır, سين الاستأناف, لام المعرفة, سوف ve قد gibi.⁶⁷

3.2.3. el-Müteşebbis ve Gayrû’l-Müteşebbis

Teşebbüs, kelime anlamı olarak bir şeye tutunmak, yapışmak, ilgili olmak, vazgeçmemek gibi anlamlara gelir. Mesela, تَشَبَّتَ بِالشَّيْءِ: “Bir şeye tutundu, yapıştı.” ifadesindeki teşebbüs kelimesi bu anlamda kullanılmıştır.⁶⁸ el-Kayrevânî, müteşebbis terimini ve bunun zıddını مَا الْكَلَامُ مُجْمَلًا وَمُفَصَّلًا? başlıklı bâbda isimden bahsederken ele almıştır. Bu terimlerin anlamını şöyle açıklamıştır: “Müteşebbis hem kendine hem de bir müsemmaya delalet eden isimdir. Mesela أَخ: kardeş hem kendine hem de diğer kardeşe delalet eder. أَبُّ: baba, hem kendine hem evlada işaret eder. ابْنٌ: oğul, hem kendine hem de baba veya anneye delalet eder. Gayrû’l-müteşebbis ise عَصَا: sopa, رَحَى: el değirmeni ve benzeri isimlerdir.”⁶⁹

SONUÇ

Ali b. Faddâl el-Kayrevânî, dilbilimci, nahivci, edebiyatçı, şair, müfessir, tarihçi ve aruz bilgini bir alimdir. Ele aldığı ilmi konular ve ortaya koyduğu nahiv terimlerinde kendini gösteren özgün görüşleri söz konusudur.

O, ilmi konuları sunarken soru-cevap yöntemini kullanmıştır. Bu açıdan kendinden öncekilerden ayrılmaktadır. Konuları izah ederken Kur’ân-ı Kerîm ayetleri, şiirler, Kur’ân kıraatleri, hadisler, özlü sözler ve mesellerden (atasözleri) istihadda bulunmuştur. Konuları sunarken ihtisar veya lafi uzatma açısından tek bir yöntem takip etmemiştir. Bazı meseleleri uzunca açıklarken bazılarını özetleyerek vermiş, bu noktada meselenin karakteristiğini göz önünde bulundurmıştır. Bunların yanı sıra çoğu nahiv meselesini izah ederken ta’lîli (delillendirme) araç olarak kullanmış, böylece nahiv meselelerinin kolay ve anlaşılır

67 el-Mücâşî’î, el-İşâretü ilâ tahsîni’l-’ibâre, 25-26.

68 er-Râzî, Muhtârü’s-sihâh, 160.

69 el-Mücâşî’î, Şerhu ’uyûni’l-i’râb, 41.

hale gelmesini sağlamıştır.

el-Kayrevânî, eserlerinde hem Basra hem de Kûfe ekolünün görüşlerine yer vermiştir. Bu görüşlerin bir kısmını açıklamış, bazılarının üzerine kendi ilavelelerini yapmış ve bazılarını serdederken hangi görüşü tercih ettiğini belirtmemiştir. O, kendinden öncekilerin görüşlerine yönelik tutum belirlerken tercih, istihsân (uygun bulma), ifsâd (çürütme), hatalı bulma ve yanlış kullanım olarak niteleme gibi yöntemlere başvurmuştur. Ayrıca kendinden önceki alimlerin eserlerinden nakil yaparken kaynak isme veya esere atıfta bulunmamıştır. Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı, Ferrâ'nın Me'ânî'l-Kur'ân'ı, Ahfeş'in Me'ânî'l-Kur'ân'ı ve Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı, onun ilmi konularda faydalandığı en önemli kaynaklardır.

KAYNAKÇA

- İbn 'Akîl, Abdullâh b. Abdurrahmân. *Şerhu ibni 'akîl 'alâ elfiyeti ibni mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Kahire: Dârü't-Türâs, 1400/2000.
- Altundağ, Mustafa. *Ali bin Faddâl el-Mücâşi 'i'nin Nüketü Me 'ânî'l-Kurân İsimli Eserinin Tahlili ve Tenkitli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Altundağ, Mustafa. "Mücâşîî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/443-444. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- el-Askalânî, İbn Hacer. *Lisânu'l-mîzân*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1390/1971.
- el-Battalyevsî, İbnü's-Sîd. *Kitâbu'l-halel fi islâhi'l-huleli min kitâbi'l-cümel*. thk. Sa'îd Abdülkerim Su'udî. Beyrut: Dârü't-Talî'a, ts.
- Bozkurt, Nebi. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/323-327. Ankara: TDV Yayınları 2003.
- ed-Dârekudnî, Ebu'l-Hasen Ali b. 'Omer. *Süneni'd-Dârekudnî*. thk. Suayb el-Arnaut ve dğr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Ekinci, Muhammed Salih. *Islâh-ı Medâris Medrese Eğitiminde Yenilik*. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Bahru'l-muhîf fi't-tefsîr*. thk. Sıtkı Muhammed Cemil. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420/1999.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'arab*. thk. Receb Osman Mu-

- ammed. Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1418/1998.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Bulğâ fi terâcimi eim-meti'n-nahvi ve'l-luğâ*. Dâru Sa'diddîn, 1421/2000.
- el-Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- el-İşbilî, İbn 'Uşfûr. *Şerhu cümeli'z-zeccâcî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Keskin, Zeki Salih. *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- el-Mu'cemu'l-vesît mecma'u'l-lugati'l-'arabiyye*. Kahire: Mektebetü's-Şurûki'd-Düveliyye, 2004.
- el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedreddîn. *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*. thk. Fahreddîn Kabâve ve dğr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- el-Müberred, Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. thk. Muhammed 'Abdülhâlik 'Azîme. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, ts.
- el-Mücâşi'î, Ebü'l-Hasen Ali bin Faddâl. *el-İşâre ilâ tahsîni'l-'ibâre*. thk. Hasan Şâzelî Ferhûd. Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 140/1982.
- el-Mücâşi'î, Ebü'l-Hasen Ali bin Faddâl. *el-Mukaddime fi'n-nahvi*. thk. Hasan Şâzelî. Kahire: el-Matba'atül-'Rabiyyetü'l-Hadîse, 1980.
- el-Mücâşi'î, Ali b. Faddâl. *en-Nüket fi'l-kur'âni'l-kerîm*. thk. Abdullah Abdulkadir et'Tavîl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.
- el-Mücâşi'î, Ebü'l-Hasen Ali bin Faddâl. *Şerhu 'uyûni'l-i'râb*. thk. Hannâ Cemîl Had-dâd. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1406/1985.
- en-Nahvî, İbn Hâcib. *el-Îzâh fi şerhi'l-mufasssal*. thk. Musa el-'Alîfî. İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, ts.
- en-Neysâbûrî, Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccâc. *Sahîhü müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1374/1955.
- Osmanoğlu, Cemil. "Medreselerde Eğitim: Selçuklu Dönemi Medreseleri". *Anahat-larıyla İslam Eğitim Tarihi*, Editör: Mustafa Köylü vd. 135-196. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Özaydın, Abdülkerim. "Nizamülmülk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/194-196. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- er-Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed. *Muhtârü's-sihâh*. thk. Yûsuf Muham-med. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/1999.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvut ve

- dğr. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâs, 1420/2000.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *el-Usûl fi'n-nahvi*. thk. Abdülhüseyn el-Fetlî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- es-Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Omer b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb kitâbu Sîbeveyhi*. thk. Abdusselâm Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1408/1988.
- es-Sîrâfî, Ebû Sa'îd. *Şerhu kitâbi sîbeveyhi*. thk. Ali Seyyid Ali ve dğr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- es-Suyûtî, Celâleddîn. *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Sayda: Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- es-Suyûtî, Celâleddîn. *Tabakâtü'l-müfessirîni'l-işrîn*. thk. Ali Muhammed 'Omer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *el-İber fi haberi men ğaber*. thk. Muhammed sa'îd Zağlûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2002.